

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

**Tərtib edənlər: Əməkdar elm xadimi, i.e.d., prof. A.Ş.Şəkəraliyev,
i.e.n.Z.A.Şəkəraliyeva**

**«GÖMRÜK İŞİNİN TƏŞKİLİ VƏ İDARƏ EDİLMƏSİ» FƏNNİNDƏN
İNTERAKTİV METODLA KEÇİLƏN MÜHAZİRƏ VƏ SEMİNAR
MƏŞĞƏLƏLƏRİ**

MÜNDƏRİCAT

- Mövzu 1. Gömrük işinin yaranma mənbələri
- Mövzu 2. Gömrük sistemində idarəetmənin əsasları
- Mövzu 3. İdarəetmənin prinsipləri, funksiya və metodları
- Mövzu 4. İdarəetmə strukturlarının təşkili
- Mövzu 5. İdarəetmə prosesinin mahiyyəti və məzmunu
- Mövzu 6. İdarəetmənin normativ-hüquqi bazası
- Mövzu 7. Xarici iqtisadi siyasətin əsas həlqəsi
- Mövzu 8. Azad iqtisadi zonalar: realıq və düşüncələr
- Mövzu 9. Gömrük rejiminin seçilməsi və dəyişdirilməsi qaydalarının təkmilləşdirilməsi
- Mövzu 10. Gömrük sərhəddindən malların keçirilmə qaydaları
- Mövzu 11. Gömrük ekspertizasının məqsədi və vəzifələri, əsas növləri
- Mövzu 12. Dövlət Gömrük sisteminin mərkəzi laboratoriyasının əsasnaməsi
- Mövzu 13. Metalların ekspertizasının aparılma qaydasına tələblər
- Mövzu 14. Valyuta siyasəti. Valyuta nəzarəti orqanları və agentlikləri, ixrac əməkliyyatlarında hesablaşmalara nəzarət
- Mövzu 15. Gömrük nəzarətinin təşkili
- Mövzu 16. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin beynəlxalq əməkdaşlığı
- Mövzu 17. Gömrük-tarif tənzimlənməsi və onun hüquqi əsasları
- Mövzu 18. Gömrük işində informasiya sistemi və onun təşkili prinsipləri
- Mövzu 19. Azərbaycan Respublikasında Gömrük işinin informasiya sisteminin təşkili problemləri və inkişaf istiqamətləri
- Mövzu 20. Müasir şəraitdə gömrük rüsumları və onların iqtisadi tətbiqi və funksiyaları

Mövzu 21. Azərbaycanın Beynəlxalq Gömrük Təşkilatı ilə əməkdaşlığının
təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

MÖVZU 1. GÖMRÜK İŞİNİN YARANMA MƏNBƏLƏRİ

Gömrük işi dövlətin gömrük siyasətini və bu siyasəti həyata keçirəcək vasitələri: mal və nəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindən keçirilməsinin qayda və şərtlərini, gömrük ödəncələrinin tutulmasını, gömrük rəsmiləşdirilməsini, gömrük nəzarətini və gömrük siyasətini həyata keçirəcək digər vasitələri (gömrük statistikasını, analitik işlər və s.) özündə cəmləyir.

Gömrük işi ticarətin yaranması, inkişafı və tənzimlənməsi ilə sıx surətdə bağlıdır.

Mübadilə prosesinin ilkin firmalarından biri bütün xalqlarda ticarətin erkən forması kimi rast gəlinən kor-koranə ticarət idi. Bu ticarətin mahiyyəti qarşılıqlı inamsızlıqdan, qədim xalqların düşmən münasibəti bəslədiyi xaricilərlə bilavasitə münasibətlərə daxil olma istəyinin olmamasından ibarət idi.

Mübadilə proseslərinin tənzimlənməsi erkən dövrlərdə ritual-simvolik xarakter daşıyırdı. Hindistanın, Misirin, Şimali Amerikanın müxtəlif qitələrinə rituaların, göstəricilərin bütöv sistemləri mövcud idi ki, bunun vasitəsi ilə də onlar öz qəbilə üzvlərini və ya başqa qəbilələri mübadilə prosesləri haqqında məlumatlandırırtdılar.

Beləliklə, ritual və simvolizm ticarət-mübadilə fəaliyyətini tənzimləyən ilk təşkilati-idarəetmə alətləri olmuşdur. Ritualar hal-hazırda da saxlanılmışdır, onların həyata keçirilməsi qaydası bir çox beynəlxalq ticarət və gömrük nizamnamələrində, məcəllələrdə, instruksiyalarda əsaslandırılmışdır. Hal-hazırda beynəlxalq ticarət razılaşmalarının imzalanması zamanı «xüsusi rituallıq» baş verir və o, xüsusi təşkil olunmuş mərasimlərdə, protokol proseduralarında və davranış etikasında təcəssüm olunur.

Münasibətlərin tənzimlənməsində indiyə qədər də simvollar tətbiq olunur. Simvollar-fikrin obrazlı təcəssümüdür. Nişan və simvollarından istifadə etmək qabiliyyəti rituaların yerinə yetirilməsi zamanı yaranmışdır. Nişan-simvolun mövcudluğu insanlar arasında münasibətlərin tənzimləmə vasitəsi kimi çıxış edirdi. Hal-hazırda qədər bir çox

qədim nişanlar dünyanın müxtəlif ölkələrinin dövlət simvollarını bəzəyir (bayraqlar, gerblər), fərqli nişanlarını isə hərbi və rəsmi şəxslər daşıyır.

Bir çox yüzilliklər keçdi, lakin əvvəllər olduğu kimi müasir gömrük işçisi şəxsi nömrə nişanı kimi simvol-nişana malikdir və əvvəl olduğu kimi gömrük sərhəddindən keçirilməyə icazə verilən əmlaka möhür qoyulur.

Əvvəl olduğu kimi, gömrük qulluqçuları gömrük sərhəddindən keçən mal və nəqliyyat vasitələrinə qeyd və nişanlarını qoyurlar. «Tamğa» isə bilavasitə gömrük işini həyata keçirən dövlət xidməti orqanına çevrilmişdir.

Gömrük işi iqtisadiyyat, maliyyə, xarici ticarətin tənzimlənməsinin obyektiv mövcud mexanizmi kimi yeni eranın başlanğıcından fəaliyyət göstərmişdir. B.e.ə. 500-ci ildə kor-koranə ticarətdən bazar ticarətinə keçid baş verdi. Pulun yaranması ilə (əmtələrin tədavül və ödənişin ümumi ekvivalenti) pulla ticarət yarandı. Bununla ticarətin tənzimlənməsinin fiskal funksiyası da təkmilləşdi. Yerlərdə mövcud olan ticarətdən yığımdan əlavə sərhəd yığımları yarandı. İlk yığımlar çox «ibtidai» idi: nəqliyyat vasitələrinin - arabanın, qayığın - vahidinə görə tutulurdu.

Gömrük işinin ən mühüm elementi olan **gömrük tarifi** iqtisadiyyatın tənzimləyicisinə çevrildi. Əvvəlcə bu, sənayeləşmənin başladığı, əmtəə-pul münasibətlərinin formalaşdığı qərb ölkələrində baş verdi. Tarif isə proteksionist rol oynamağa başladı, yəni ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində ticarət və gömrük siyasəti alətinə çevrildi.

Azərbaycan dünyanın ən qədim insan məskənlərindən biridir. Burada olan səyyahların, tarixçilərin yazılarından məlumdur ki, Azərbaycanda qədimdən bəri həyatın bütün sahələrində böyük canlanma olmuşdur.

Azərbaycanın iqtisadi həyatının dirçəlməsində ticarət əlaqələrinin rolu böyükdür. Ticarət əlaqələrinin iqtisadi həyatın yüksəlməsinin əsas həlqəsi olduğu məlumdur. Azərbaycan Qərblə Şərqlə kəsişdiyi ərazidə yerləşdiyindən imkanları böyük olmuşdur. Dövlət sərhədlərinin yaranması ilə sərhəddən keçən tacirlər rüsum ödəməli oldular.

Rüsümlər qədim və ilkin orta əsrlərdə natura şəklində alınır. Monqolların əsarəti dövründə Azərbaycana gələn və buradan gedən tacirlərdən böyük miqdarda gömrük rüsümləri tutulurdu (XIII-XIV əsrlər). Bu rüsüm «tamğa» adlanırdı. Tamğadan əlavə, karvan yolu ilə hərəkət edən tacirlərdən gömrük rüsümündən əlavə, «bac» da alınır. Uzun Həsənin hakimiyyəti zamanı, onun «Qanunnaməsi» ilə tamğa rüsümləri ləğv edildi, artıq rüsümlərin yığılması qadağan olundu. Beləliklə də, sərhədlərdə tacirlərin axını çoxaldı.

XVI əsr Azərbaycan tarixində yeni səhifələr açdı. Səfəvi dövləti ticarətdə yeni münasibətlərin yaranmasına diqqəti artırdı. Azərbaycanda sərbəst ticarət əlaqələrinə böyük imkanlar yarandı. Ticarətlə məşğul olanlar üçün Azərbaycan və İran hüduqlarında heç bir məhdudiyyət qoyulmadan imkanların yaradılması barədə də Fərman imzalandı.

XVIII əsrin ortalarından başlayaraq gömrükdə rüsümlərə olan münasibətdə yeni formalar daxil oldu.

Bu formalar içərisində «Rahdari» gömrüyü diqqət mərkəzində oldu. Belə ki, xanlıq ərazisinə daxil olub gömrük rüsümü verməli olan tacir, eyni zamanda, xanlığın hər hansı şəhərinə daxil olduqda belə, yenə rüsüm ödəməli olurdu. Bu da tacirlərin gəlirinin aşağı düşməsinə səbəb olurdu.

Bakı gömrüyü isə ilk dəfə Rusiya İmperiyası Senatının 1807-ci il 25 yanvar tarixli fərmanı ilə 1809-cu ildə təsis edilmiş, Həştərxan gömrük dairəsinin tərkibinə daxil edilmişdir.

Gömrük idarəsi imperatorun sərəncamı və Senatda təsdiq olunmuş fərmanla iş rejimini istiqamətləndirmişdi. Həmin sərəncamda Xəzər dənizinin ona yaxın limanlarında xaricdən gətirilmiş mallardan heç bir güzəşt olmadan gömrük rüsümü toplanmalı idi. Bununla yanaşı, bir sıra şərtlər də qoyulmuşdu. Məsələn, Rusiyanın digər gömrükxanalarında gömrük haqqı ödənilən mallar Bakıya gətirilərkən o zaman gömrük rüsümündən azad edilə bilər ki, mal sahibi onu ölkənin daxili quberniyalarında idxal etdiyi barədə şəhadətnamə gətirsin, və yaxud öz arzusu ilə rüsümü Həştərxanda ödəsin.

1821-ci ildə təlimata müxtəlif dəyişikliklər edilib, yeni tariflər müəyyən olundu. 1821-ci ildə güzəştli tarif, 1831-ci ildə qadağan tarifi, 1846-cı və 1851-ci illərdə ticarət tarifi fəaliyyət göstərdi. Burada gömrükxanalardakı səlahiyyətlər, gömrük rüsumlarının toplanılması və s. əsas yeri tuturdu.

Bakı gömrük idarəsi çar Rusiyasının bütün tələblərinə cavab verən gömrükxana idi. Ticarətin dövriyyəsi günü-gündən artırdı. Rus pulu ticarətdə əsas yeri tuturdu. Bu, çar Rusiyasının həyata keçirdiyi siyasətin tərkib hissəsi idi. Rüsumların artmasından şirniklənen rus məmurları gömrük məntəqələrinə diqqəti artırmağa, bu məqsədlə isə, yolları, körpüləri təmir etməyə başladılar. Burada məqsəd tacirlərin axınını artırmaq və yüksək rüsum əldə etmək idi. Ticarət axını çox olduğu üçün Bakı gömrük idarəsi və ona tabe olan Quba, Dərbənd, Salyan məntəqələri, zastava, postlar da azlıq təşkil edirdi. Belə olduqda, yeni məntəqə, zastava və postların yaradılması ön plana keçmişdir.

Beləliklə də, Culfada, Xudafərinde yeni gömrük məntəqələri, Sərdarabadda, Şərurda, Ordubadda, Yeddi-bulaqda, Astara və Lənkəranda zastava və postlar yaradıldı, Xəzər dənizindən Qara dənizə, İran və Türkiyə sərhədlərinədək Gürcüstan gömrük dairəsi də yaradıldı.

1911-ci ildən 1918-ci ilə qədər Bakı gömrüyü «Rusiya İmperiyası Gömrüklərinin Nizamnaməsi» əsasında fəaliyyət göstərmişdir.

Bu dövrdə gömrükxana idxal və ixrac mallarının gömrük müayinəsini, gömrük rüsum və yığımlarının tutulmasını, gömrük anbarlarında gömrük sərhəddini keçən malların müvəqqəti saxlancını, malların keçirilməsinə nəzarəti həyata keçirirdi.

1918-20-ci illərdə gömrükxana Azərbaycan Demokratik Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin təbəçiliyində fəaliyyət göstərmiş və onun funksiyalarında əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermişdir.

1918-ci ildə mayın 28-dən 1920-ci ilin aprelinə kimi hakimiyyətdə olan Azərbaycan Demokratik Respublikası qısa müddətdə milli dövlətçiliyi yaratdı, parlamenti, hökuməti,

ordunu təşkil etdi, Azərbaycanı özünün pul vahidi olan demokratik respublikaya çevirdi. Azərbaycan Respublikasının bir sıra xarici ölkələrdə ticarət nümayəndəliyi yaradıldı.

Bununla belə, Azərbaycan Demokratik Respublikasının mürəkkəb daxili və beynəlxalq vəziyyəti dövlət sərhəddini möhkəmləndirməyə, gömrük işini təşkil etməyə, onu tənzim etməyə imkan verən sivil qanunlar qəbul etməyə imkan vermədi.

1989-cu il yanvarın 27-də SSRİ Nazirlər Soveti yanında Dövlət Gömrük Nəzarəti Baş İdarəsinin 17 sayılı əmri ilə Bakı gömrükxanası əsasında Azərbaycan Respublikası Gömrükxanası yaradıldı və respublikadakı digər gömrükxanalar (Culfa və Astara) onun tabelçiliyinə verildi.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra 1992-ci ilin yanvarında prezident fərmanı ilə **Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi** yaradıldı.

Bakı gömrükxanasının mövcud olduğu müddətlərdə fəaliyyətini əks etdirən sənədi materiallar hazırda iki dövlət arxivində saxlanılır. 1809-1919-cu illəri əhatə edən materiallar 4397 qovluqda (fond №202), 1920-1935-ci illəri əhatə edən materiallar 244 qovluqda (fond №363) Azərbaycan Respublikasının Baş Dövlət Arxiv İdarəsində saxlanılır.

Yoxlama üçün suallar:

1. *Gömrük münasibətləri anlayışı və onun məzmununu necə başa düşürsünüz?*
2. *Azərbaycanda gömrük işinin təkamülü və inkişaf mərhələləri hansılardır?*

Ədəbiyyat:

1. *A.D.Erşov: «Международные таможенные отношения» Учебное пособие. Санкт-Петербург-2000*
2. *F.A.F.Losev: «История античного гостетика» Москва*
3. *Z.M.Bünyadov: «Azərbaycan VII-IX əsrlərdə» Bakı-1989*
4. *A.Ş.Şəkəraliyev, F.S.Əsədov. «Azərbaycan gömrük tarixi» Bakı-2001*
5. *M.İmanov. Azərbaycan Respublikasında qaçaqmalçılıq əməlləri ilə cinayət-hüquqi mübarizə məsələləri. «Hüquq ədəbiyyatı» Bakı-1999*

6. K.F.Heydərrov. «Gömrük işinin əsasları» I hissə

MÖVZU 2. GÖMRÜK SİSTEMİNDƏ İDARƏETMƏNİN ƏSASLARI

Gömrük sistemində baş verən iqtisadi proseslər xüsusi idarəçilik biliyi olmadan həyata keçə bilməz. Onlar insanlar tərəfindən idarə olunmalı, ya da iqtisadi qanun və normalarla tənzimlənməlidir. İdarəetmədə buraxılan səhvlər daxili bazarın və dövlətin iqtisadi mənafeələrinin qorunmasına, gömrük orqanlarında iqtisadi fəaliyyətin nəticəsinə ziyan vurur.

Gömrük sistemində idarəetmə gömrük orqanları əməkdaşlarına elə fasiləsiz informasiya təsiridir ki, idarəçilik qərarlarının qəbul olunması və həyata keçirilməsi vasitəsilə dəyişən xarici və daxili şəraitdə onların məqsədyönlü davranışı təmin olunur.

İdarəetmə təsirinin formalaşması və həyata keçirilməsi üçün idarəetmə subyektilə (idarəedən sistemin, yarım sistemin), idarəetmə obyektinin (idarəolunan sistemin, yarım sistemin) və onların arasında müəyyən şəkildə mütəşəkkil təşkil olunmuş birbaşa və əks əlaqələrin olması zəruridir.

Məcmu halda idarəetmə subyekti, idarəetmə obyektini və onlar arasında qarşılıqlı əlaqələr gömrük orqanlarında idarəetmə sistemini əmələ gətirir.

İdarəetmə subyekti dedikdə idarə edən orqanların məcmusu başa düşülür. Bu zaman idarəetmə subyekti kimi idarəetmə qərarları qəbul edən, tabeliyindəki əməkdaşlara tapşırıqlar verən və onların icrasını tələb edən səlahiyyətli şəxslər, yəni məqsədyönlü təsiri həyata keçirən gömrük postunun, gömrükxananın, gömrük idarəsinin və Dövlət Gömrük Komitəsinin bütün elementləri və yarım sistemləri nəzərdə tutulur.

Gömrük işində **idarəetmə obyektini** dedikdə – idarəetmə subyekti kimi gömrük orqanları tərəfindən idarəetmə təsirinin istiqamətləndiyi icraçılar başa düşülür. Bu zaman idarəetmə obyektini kimi – idarəedən yarım sistemin qərarlarının, əməllərinin, tapşırıqların icraçıları, gömrük işi mütəxəssisləri, gömrük kollektivləri, təşkilati strukturlar, texnoloji gömrük proseduraları, eləcə də gömrük orqanlarının üzərinə qoyulmuş funksiyaların həyata keçirilməsi üzrə bütün fəaliyyət növləri, gömrük fəaliyyəti rüsumları və s. nəzərdə tutulur.

İdarəetmə təsirləri (birbaşa əlaqələr) plan, proqram, qərar, qətnamə, maddi və mənəvi stimullar, mənəvi təsirlərlə təcəssüm olunur.

Əks əlaqələr – idarəetmə subyekti tərəfindən bilavasitə müşahidə və nəzarətin nəticəsi, statistik və cari hesabat, mühasibat sənədləşməsi, gəlirlər haqqında deklarasiya və s. ibarətdir.

İdarəetmə struktur olaraq – mərhələli, ierarxik xarakter daşıyır. İdarəetmənin müxtəlif səviyyələri gömrük sistemində eyni vaxtda idarəetmənin həm subyekti, həm də obyekt kimi çıxış edir. İdarəetmənin hər pilləsinə və ya səviyyəsinə öz idarəetmə subyekti və obyekt uyğun gəlir. Ona görə də, gömrük orqanlarının vahid sistemində idarəetmə obyekt sonrakı idarəetmə və icra hərəkətləri kimi nəzərdə keçirilməlidir. Beləliklə, idarəetmə bu strukturlardan fəaliyyət növü olaraq sərəncamverici və idarəedici tərəflərə malikdir.

İdarəetmə prosesinin fasiləsizliyi onun dövriliyi haqqında, yəni müxtəlif idarəetmə həlqələri tərəfindən və müxtəlif formalarda icra edilən eyni növ idarəçilik işlərinin və ya idarəetmə mərhələlərinin icra edilməsinin müəyyən ardıcılığı və təkrarlanması haqqında danışımağa imkan verir. Məsələn, idarəetmə məqsədlərinin müəyyənləşdirilməsi gömrük orqanları sisteminin əsas inkişaf istiqamətlərinin işlənilib hazırlanması, planlaşdırılması formasında həyata keçirilə bilər.

Gömrük işində idarəetmənin obyekt və subyekti idarəetmə sistemini təşkil edir ki, bura da daxildir: idarəetmə mexanizmi, idarəetmənin təşkilati strukturunun məcmusu, idarəetmə prosesi və idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi mexanizmi.

İdarəetmənin mexanizmi idarəetmə qanunları, prinsipləri, məqsədləri, metodları və funksiyalarından təşkil olunub.

İdarəetmə orqanları, idarəetmə kadrları və texniki idarəetmə vasitələri **idarəetmənin strukturuna** daxildir.

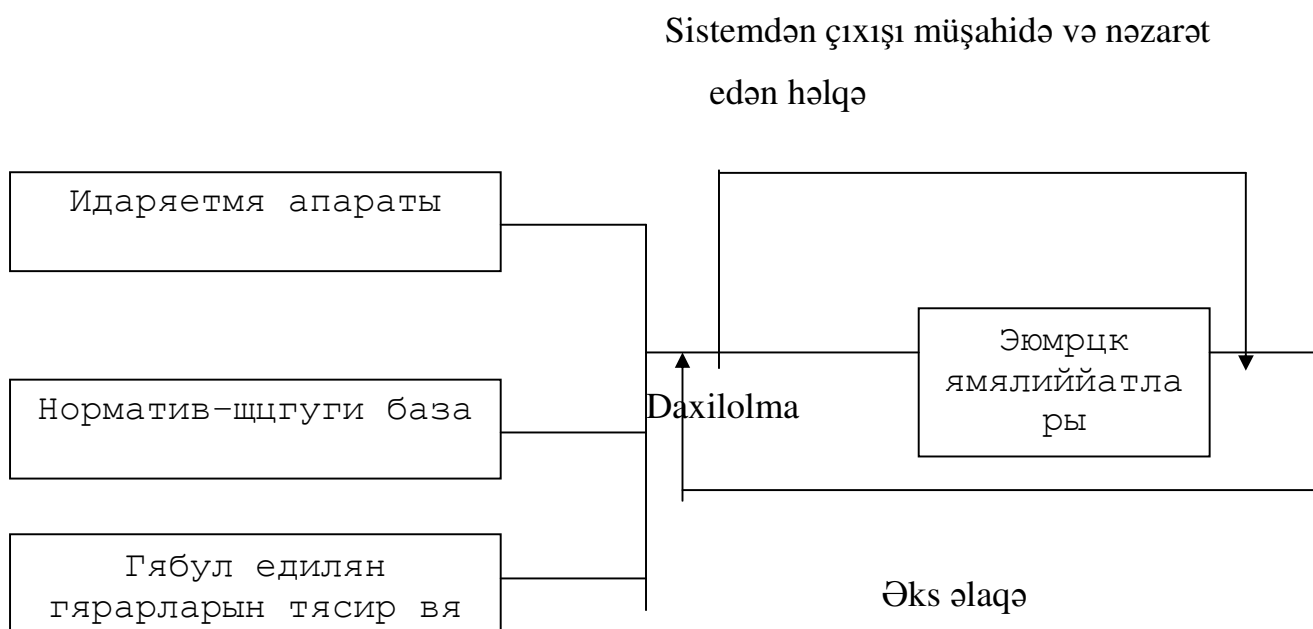
İdarəetmə prosesi-idarəetmənin məqsədlərinə çatmaq üçün bütün idarəetmə həlqələrinin göstərdiyi fəaliyyətdir.

İdarəetmə sisteminin təkmilləşdirilmə mexanizmini idarəetmə obyektinin inkişafı nəticəsində ona edilən dəyişikliklər təşkil edir.

Gömrük sistemini təşkil edən müxtəlif elementlər arasında əlaqə və münasibətlərin məcmusu bu sistemin **idarəetmə strukturu** adlanır. Gömrük sistemində idarəetmənin struktur sxemi aşağıdakılardan ibarətdir.: a) daxil olma, bura daxili və xarici gömrük məkanının təşkili, mal və nəqliyyat vasitələrinin yerdəyişmə prinsipləri, sistemin yerləşməsi və qorunması, gömrük sisteminin daxil olma kanalları aiddir; b) gömrük əməliyyatları – gömrük nəzarəti, gömrük sənədləşdirilməsi, gömrük tarif və qeyri-tarif tənzimlənməsi; v) çıxış – bu, sistemin qəbul etdiyi qərarların nəticəsidir; q) gömrük sistemindən çıxışı müşahidə və nəzarət edən həlqələr; d) inzibati idarəetmə, nəzarət və faktiki çıxışın normativ və gözlənilən çıxışla müqayisəsi üçün nəzərdə tutulan idarəetmə aparatı; e) qəbul edilən qərarların təsir mexanizmi və dürüsləşdirilməsi; j) hüquqi-normativ baza.

Sxem 1-də gömrük sistemində idarəetmənin ümumi strukturu göstərilib:

Gömrük sistemində idarəetmənin ümumi strukturu

Gömrük orqanlarında idarəetmənin mahiyyəti özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir:

- idarəetmənin xidməti fəaliyyətin son nəticələrində aşkar ifadə olunan istiqamətlənməsi, idarəetmə fəaliyyətinin sistemi-daxilində XİF iştirakçılarının işi ilə uyğunlaşdırılması;
- dövlət idarəetmə orqanı səlahiyyətinin həyata keçirilməsi;
- gömrük orqanları əməkdaşlarının XİF-in səhlənkər iştirakçıları, qaçaqmalçılar və onların köməkçiləri ilə qarşıdurması şəraitində idarəetmə proseslərinin dinamikliyi;
- idarəetmənin həyata keçirildiyi şəraitin nisbi qeyri-müəyyənliyi.

Ümumiyyətlə, idarəetmənin mühüm xüsusiyyəti ondadır ki, o, gömrük fəaliyyətinin yüksəldilməsində yaradıcı rol oynayır.

İdarəetmə qanunları idarəetmə sistemi elementləri və yarım sistemləri, onda baş verən proseslər və xarici mühit arasında ümumi, əhəmiyyətli və zəruri əlaqələri əks etdirir. Onlar obyektivdir və insanların şüur və iradəsindən asılı deyil. İdarəetmə qanunlarını bilmək idarəetmə sistemlərinin yaradılmasında və onların fəaliyyətinin təşkil edilməsində idarəetmə qanunlarının tələblərini nəzərə almağa imkan verir.

Bura aiddir: idarəetmə sisteminin vahidliyi qanunu, mütənasiblik qanunu, idarəetmə funksiyalarının mərkəzləşdirilməsinin optimal nisbəti qanunu, idarə edən və idarə olunan sistemlərin nisbəti qanunu və s.

İdarəetmə sisteminin vahidliyi qanununun təsiri dövlət idarəetmə sisteminin yuxarı orqanlarından onun aşağı həlqələrinə qədər idarəetmə münasibətlərinin qırılmaz zəncirində; idarəetmə prosesinin bütün səviyyələrinin, əməliyyatlarının və mərhələlərinin arasına kəsilməzliyində, ritmikliyində və uzlaşmasında; idarəetmə aparatı əməkdaşlarına tələblərin vahidliyində və s. təzahür edir.

Professional fəaliyyətin və idarəetmənin mütənasibliyi qanunu müəyyən edir ki, idarəetmənin ən mühüm vəzifəsi idarə edən və idarə olunan sistemlərin fəaliyyətinin

optimal proporsionallığını təmin etmək, sistemin tərkib hissələrinin fasiləsiz əlaqəsini təşkil etməkdir.

Mərkəzləşdirilmənin optimal nisbəti qanunu elə idarəetmə sisteminin qurulmasını və onun fəaliyyətinin elə təşkilini nəzərdə tutur ki, bu zaman gömrük orqanlarının hər bir aşağı həlqəsinin mərkəzi idarəetmə orqanlarına arasıkəsilməz və kifayət qədər sabit tabeliliyi mövcud olsun.

Sistemin hər bir inkişaf mərhələsi üçün özünün optimal mərkəzləşdirilmə səviyyəsi mövcuddur ki, onunla idarəetmənin mərkəzləşdirilmiş formalarının sistemin inkişaf səviyyəsini ifadə edən real tələbatlara maksimum uyğunluğu nəzərdə tutulur.

İdarə edən və idarə olunan sistemlərin nisbəti qanununun mahiyyəti idarə edən sistemin idarə olunanla uyğunluğunun təmin edilməsi tələbindən ibarətdir.

Qanunlar vasitəsilə idarəetmə nəzəriyyəsinin məzmunu, idarəetmə prosesinin əsas funksiyaları, metodları və strukturları, eləcə də xüsusiyyətləri üzə çıxarılır. Buna görə də, sistemli yanaşma idarəetmə qanunlarının istifadəsində əsasdır. Sistemli yanaşma onların tələblərini sistemli şəkildə ifadə etməyə və bütün sistemin optimal fəaliyyət və inkişaf variantını müəyyən etməyə imkan verir.

XİF-in tənzimlənməsinin əsas aləti kimi gömrük sistemi ölkənin idarəetmə orqanları sistemində əsas rol oynayaraq, bir sıra məsələlərin həllində iştirak edir:

- dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin formalaşdırılmasında;
- ölkənin iqtisadi suverenitetinin müdafiəsində, onun iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində;
- gömrük siyasətinin işlənilib hazırlanmasına, ölkənin vahid gömrük məkanının təmin edilməsinə, kvotalaşma və lisenziyalaşma qaydalarının işlənilib hazırlanmasına və reallaşdırılmasına yardım;
- XİF-in əmtəə nomenklaturasının tətbiqi;

-valyuta nəzarətinin hüquq-mühafizə fəaliyyətinin, analitik-informasiya işlərinin həyata keçirilməsi və s.

Yoxlama üçün suallar:

- 1. Gömrük sistemində idarəetmənin mahiyyəti nədir?*
- 2. Gömrük sistemində idarəetmə obyektı və idarəetmə subyektı dedikdə nə başa düşürsünüz?*
- 3. İdarəetmə strukturunu təsnifatlandırın.*
- 4. XİF-in tənzimlənməsində gömrük sisteminin rolu nədən ibarətdir?*

Ədəbiyyat:

- 1. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Qanunvericiliyi. 1997*
- 2. Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsi. 1997*
- 3. A.Ş.Şəkəraliyev, A.Əliyev. «Gömrük işinin təşkili və idarədilməsi». Dərslük*
- 4. K.F.Heydərov. Gömrük işinin əsasları. IV hissə.*
- 5. A.D.Erşov. «Osnovı upravleniə i orqanizaüiə v tamojennoy dele». Uçebnoe posobie. 1999*

MOVZU 3. İDARƏETMƏNİN PRİNSİP, FUNKSIYA VƏ METODLARI

Gömrük sistemi qarşısında qoyulan məsələlərin reallaşması gömrük işinin hər bir prosesində tətbiq edilə biləcək, idarəetmə üzrə ümumi qaydaların xüsusi, konseptual bilikləri, yəni idarəetmənin ümumi prinsiplərinin reallaşdırılması olmadan mümkün deyil.

İdarəetmə prinsipləri dedikdə, idarə edən sistemin əsaslandığı rəhbər ideyalar, qaydalar, əsas müddəalar və davranış normaları başa düşülür.

Gömrük işində idarəetmə prinsipləri idarəetmə fəaliyyətinin əsas qaydaları olaraq, daima dəyişən situasiyalara tez bir zamanda uyğunlaşmağa hazırlıq üçün yönəldilmişdir.

İdarəetmə təcrübəsində gömrük orqanları tərəfindən ümumi, xüsusi və təşkilati-texnoloji prinsiplər tətbiq edilir.

İdarəetmənin ümumi prinsipləri strateji idarəetmə normalarıdır və gömrük orqanlarının bütün sahələrində və yarım sistemlərində fəaliyyət göstərir. İdarəetmənin əsas ümumi prinsiplərinə aiddir: sistemlilik, əks əlaqə, informasiyanın kafiliyi, optimallıq, bərabər tabelik və s.

Gömrük orqanlarında idarəetmənin xüsusi prinsipləri iki qrupa bölünür: gömrük fəaliyyətinin iqtisadi, sosial-iqtisadi və mənəvi sahələrində tətbiq edilən və Azərbaycan Respublikasının iqtisadi təhlükəsizliyini öz səlahiyyətləri çərçivəsində təmin edən dövlət hüquq mühafizə təşkilatı olaraq, gömrük orqanları sistemində mövcud olan prinsiplər.

İdarəetmənin xüsusi prinsiplərinə aiddir:

-Azərbaycan Respublikasında dövlətin daxili və xarici siyasətinin tərkib hissəsi olan vahid gömrük siyasətinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutan gömrük və xarici ticarət siyasətinin vahidliliyi prinsipi. Bu: vahid qanunverici bazanın mövcudluğunu, siyasi və iqtisadi qərarların vahidliyini, konkret məqsəd və vəzifələrin yerinə yetirilməsində funksiya, hüquq və vəzifələrin dəqiq bölgüsünü və s. nəzərdə tutur.

-Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinin vahidlik prinsipi müəyyən edir ki, AR-nın gömrük ərazisi (AR-nın 3-cü Maddəsinə əsasən)

Azərbaycan Respublikasının quru ərazisindən, daxili sulardan, Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan bölməsindən (o cümlədən, orada yerləşən adalar, qurğular və tikililər) və onların üzərindəki hava məkanından ibarətdir.

-Gömrük orqanları sisteminin vahidliyi prinsipi. AR-da gömrük işi hüquq-mühafizə orqanı olub, vahid sistem təşkil edən gömrük orqanları tərəfindən həyata keçirilir və s.

İdarəetmənin təşkilati-texnoloji prinsipləri gömrük orqanları rəhbərlərinin təşkilati-sərəncamverici və inzibati-icraedici fəaliyyətinin əsasında dayanır. Onlara aşağıdakılar aiddir: vahid rəhbərlik; konkretlik; əməyin bölgüsü; skalyar; iyerarxiya; sərəncamvermənin vahidliyi və tək rəhbər; səlahiyyətlərin ötürülməsi; idarəetmənin diapozonu və s.

Vahid rəhbərlik prinsipi bir tərəfdən, idarəetmənin kollegiallığını, digər tərəfdən isə, icraedici funksiyalara görə ciddi fərdi məsuliyyətin müəyyən edilməsini nəzərdə tutur.

İdarəetmənin konkretliliyi prinsipi situasiyanın konkret təhliliyi tələb edir ki, bunun üçün idarəetmə sistemi haqqında və onun xarici mühiti haqqında keyfiyyətli elmi informasiya lazımdır.

Əməyin bölgüsü prinsipində nəzərdə tutulur ki, idarəetmənin təşkili üzrə bütün fəaliyyət icrası idarəetmə sisteminin konkret həlqələrinə tapşırılan ən sadə əməliyyatlara ayrılır.

Skalyar prinsip müəyyən edir ki, hər bir təşkilat dəqiq müəyyən olunmuş iyerarxik struktura malik olmalıdır.

İyerarxiya prinsipi aşağı əməkdaşın və ya bölmənin yuxarıdakına tabe olmalı olduğunu nəzərdə tutur. İnzibati iyerarxiyanın hər bir əməkdaşı yuxarıdakının

qarsında tək cə özününkü yox, həm də özünün tabeliyində olan bütün əməkdaşların qərarlarına və hərəkətlərinə görə cavab verir.

Sərəncamvermənin vahidliyi və vahid rəhbər prinsipi müəyyən edir ki, hər bir əməkdaş yalnız bir rəhbərdən əmr və sərəncəmlər alır, çünki bu fəaliyyət birliyinin zəruri şərtidir.

Səlahiyyətlərin ötürülməsi prinsipi nəzərdə tutur ki, rəhbərin fəaliyyət sahəsindən vəzifənin təbə şəxsə verilməsi zamanı onun həlli üçün hüquqlar da verilməli, təbə şəxs isə onlara görə məsuliyyəti öz üzərinə götürməlidir.

İdarəetmənin diapozonu prinsipi yuxarı vəzifəli şəxsin ciddi müəyyən olunmuş, optimal sayda təbə şəxslərin fəaliyyətinə görə məsuliyyət daşmalı olduğunu nəzərdə tutur.

Gömrük orqanlarında idarəetmə prosesi gömrük işi üzrə problemlərin həllində idarəetmə fəaliyyətinin davamlılığını əks etdirir. Məhz bu fəaliyyətlər idarəetmə funksiyaları adlanır.

İdarəetmə funksiyası-həyata keçirilməsi üçün müəyyən idarəçilik işləri (əməliyyatları) tələb olunan konkret idarəçilik fəaliyyəti növüdür.

Gömrük orqanları sistemində idarəetmə funksiyalarını təsnif etməklə, onları idarəetmə prosesinin mərhələlərini əks etdirən ümumi idarəetmə funksiyalarına və gömrük orqanlarının əməliyyat xidmət fəaliyyətinin konkret növlərinin spesifik idarəetmə funksiyalarına bölmək olar.

İdarəetmənin ümumi funksiyaları idarəetmənin mahiyyətini üzə çıxarır: onlar istənilən obyektin idarə edilməsi prosesini xarakterizə etdiyinə görə universaldır.

İdarəetmənin ümumi funksiyalarına aşağıdakılar aiddir: əməliyyat-xidmət şəraitinin təhlili və proqnozlaşdırılması, planlaşdırma, təşkilətmə, tənzimləmə, uçot və nəzarət.

Gömrük orqanlarında idarəetmənin spesifik funksiyalarına aşağıdakılar aiddir:

-gömrük fəaliyyətinin idarəedilmə funksiyası (gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarətinin, hüquq-mühafizə fəaliyyətinin, iqtisadi fəaliyyətin, hüquqi tənzimətmə və elmi–texniki inkişaf üzrə fəaliyyətin idarəedilməsi);

-maliyyə-iqtisadi fəaliyyətin idarəedilməsi funksiyası (maliyyə fəaliyyətinin idarəedilməsi və mühasibat fəaliyyətinin idarə edilməsi);

-sosial fəaliyyətin idarəedilməsi funksiyası (kadr, əmək və psixoloji-pedaqoji fəaliyyətin, eləcə də, sosial təminatın idarə edilməsi);

-inzibati-təsərrüfat fəaliyyətinin idarə edilməsi funksiyası (inzibati fəaliyyətin idarə edilməsi; gömrük infrastrukturunun və əsaslı tikintinin inkişafının idarə edilməsi; hərtərəfli maddi texniki təminatın idarə edilməsi).

Gömrük orqanlarının məqsədi və funksiyaları əsasında şöbə və struktur bölmələrinin əsas vəzifələri, həmçinin gömrük əməkdaşlarının vəzifə funksiyaları formalaşır.

Gömrük işində idarəetmə funksiyalarının reallaşması müxtəlif metodların tətbiqi ilə həyata keçirilir.

Qarşıya qoyulmuş məqsədlərin əldə edilməsi üçün idarəetmə obyektinə təsir yollarının, üsullarının, vasitələrinin və formalarının məcmusu idarəetmə metodu adlanır.

İdarəetmənin metodları ilarəçilik fəaliyyətinin miqyasına və təsir formasına görə təsnif edilir.

Gömrük orqanlarında idarəçilik fəaliyyətinin miqyasına görə ümumi və xüsusi metodlar fərqləndirilir.

İdarəetmənin ümumi metodları gömrük işinin qlobal problemlərinin, strateji məsələlərinin həllinə yönəlmişdir.

İdarəetmənin xüsusi metodları, başlıca olaraq operativ və cari idarəetmə sistemlərində (rejonlq gömrük idarələri, gömrükxanalar, gömrük postları) istifadə edilir.

Gömrük sistemində təsir formalarından aslı olaraq, birbaşa və dolayı təsir metodları tətbiq edilir.

Birbaşa təsir metodları dövlətin iradəsinə və nüfuzuna əsaslanır. Onlara təşkilati-sərəncamverici hüquqi metodlar aiddir.

Dolayı təsir metodlarına sosial, psixoloji, iqtisadi və iqtisadi-riyazi metodlar aiddir.

Gömrük orqanlarında təşkilati sərəncamverici metodların hərbiləşdirilmiş və hüquq mühafizə kimi xüsusiyyətləri ondan ibarətdir ki, onlar bütövtükdə sistemə və ya ayrılıqda onun elementlərinə birbaşa direktiv təsiri ifadə edir; gömrük orqanının rəhbərinə birmənalı qərar qəbul etməyə imkan verir; normativ-hüquqi və direktiv sənədlərin icrasının məcburiliyinə əsaslanır.

Gömrük orqanlarında üç qrup təşkilati-sərəncamverici metod: təşkilati, sərəncamverici və intizam tətbiq edilir. Əsas yeri təşkilati təsir metodları tutur. Onlar idarəetmənin əsası olan sistemdə təşkilati əlaqələrin uzunmüddətli təsbitidir və nizamasalma, normalaşdırma və təlimatlandırmanı əhatə edir.

İdarəetmənin sərəncamverici təsir metodları idarəetmənin muntəzəm işinin gündəlik operativ təmin edilməsində ifadə olunur. Həmin metodlar DGK kollegiyası qərarlarının qəbulu, əmirlərin, göstərişlərin, sərəncamların, əsasnamələrin, qətnamələrin sənədlərdə dərc edilməsi ilə reallaşdırılır.

Gömrük orqanlarında intizam təsir metodlarının mahiyyəti məsuliyyət müəyyən edilməsindən ibarətdir. Şəxsi, kollektiv, maddi, mənəvi və xidməti məsuliyyəti fərqləndirirlər.

Bu metodlar gömrük sistemində həm ayrılıqda, həm birgə, bir-birini tamamlayaraq istifadə olunur.

Hüquqi metodlar sosial-iqtisadi sistemin elementlərinə və idarəetmə prosesində onların arasındakı münasibətlərə hüquqi təsir vasitələrinin məcmusudur.

Hüquqi metodlara aiddir: hüquqi normaların hazırlanması, istifadəsi və tətbiqi, hüquqi münasibətlərin formalaşdırılması, hüquqi aktların tələblərinə riayət edilməsi.

Gömrük orqanları idarəetmə aparatının fəaliyyəti əmək, mulki, təsərrüfat və bəzi digər qanunvericiliklərin hüquqi aktları ilə nizamlanır.

İdarəetmənin sosial və psixoloji metodları kollektivin formalaşması və inkişafı prosesinə, onun daxilində baş verən sosial proseslərə konkret təsir üsulları və vasitələridir.

Sosial idarəetmə metodlarına sosial normalaşdırma, sosial tənzimləmə, sosial varislik sosial novatorluq və mənəvi stimullaşdırma metodları daxildir. Psixoloji metodlara aiddir: kiçik qrup və kollektivlərin komplektləşdirilməsi; əməyin humanistləşdirilməsi, psixoloji məqsəd (motivasiya); professional seçmə və tədris.

İqtisadi idarəetmə metodları – idarəetmə obyektinə məqsədyönlü təsirin iqtisadi mənafehlərin istifadəsi üzərində qurulmuş üsullar sistemidir. Bu metodlara mərkəzləşdirilmiş planlı və iqtisadi stimullaşdırma metodu aiddir.

Gömrük orqanlarında bu və ya digər iqtisadi-riyazi metodlar istifadə oluna bilər. Onlar formalizə edilməmiş, zəif formalizə edilmiş və formalizə edilmiş metodlara bölünür.

Yoxlama üçün suallar:

- 1. İdarəetmə prinsipləri dedikdə nə başa düşülür?*
- 2. İdarəetmə funksiyası nədir?*
- 3. İdarəetmənin metodları hansılardır?*

Ədəbiyyat:

- 1. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi 1997*
- 2. V.Q.Drağanov. Osnovı tamojennoqo delo. Uçebnik. 1998*
- 3. K.Heydərov. Gömrük işinin əsasları. IV hissə.*

4. Antöxina-Moskviçenko V.İ., Zlobin A.A., Xrustalev M.A. Osnovi teorii mejdunarodnix otnoşeniy. Moskva

MÖVZU 4. İDARƏETMƏ STRUKTURLARININ TƏŞKİLİ

İdarəetmə problemlərinin təşkilati rəsmiləşdirilməsi gömrük orqanlarının idarəedilməsinin optimal təşkilati strukturunun işlənilib hazırlanmasını nəzərdə tutur.

İdarəetmənin təşkilati strukturu dedikdə çox vaxt idarəetmənin iyerarxik elementlərinin və bu elementlərin vahid bir tam kimi inkişafını təmin edən bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqələrinin nizama salınmış toplusu başa düşülür.

Gömrük orqanlarının məqsədli və funksional fəaliyyəti təşkilati strukturların müxtəlifliyində və onların idarəedilməsində əks olunur.

İdarəetmənin gömrük strukturlarının təsnifatlandırılmasını gömrük sistemlərinin və idarəetmənin təşkilati strukturlarının növünə görə ayırmaq olar. Gömrük strukturlarının növünə görə gömrük orqanları aşağıdakı cəhətləri üzrə ayrılır:

1. **Beynəlxalq ixtisaslaşma cəhəti:** Mövcud təsnifata uyğun olaraq, Beynəlxalq Gömrük Təşkilatında dünyanın bütün ölkələri aşağıdakı üç kateqoriyaya bölünür:
 - şərti olaraq «gömrük üçün gömrük» adlanan birinci kateqoriyaya təşkilin və inkişafın ilkin mərhələsi xarakterik olan gömrük orqanları aiddir. Formalaşma fazasında olan bu gömrük orqanları üçün normal fəaliyyət mexanizminin işlənilib hazırlanma problemi, gömrük texnologiyaların işə salınması və s. daha mühümdür;
 - ikinci kateqoriyaya necə deyərlər, «hökumət üçün gömrük» adlanan gömrükxanalar daxildir ki, burada da ilkin və ən mühüm vəzifə vergi yığımının maksimal planının yerinə yetirilməsi üzrə fiskal funksiyadır, bununla da ölkə büdcəsinin gəlir hissəsinin mühüm dərəcədə doldurulmasıdır;
 - üçüncü kateqoriyaya «XİF iştirakçıları üçün gömrük» aiddir, burada gömrük fəaliyyəti həm sahibkarların maraqlarını, həm də

ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini maksimal surətdə yüngülləşdirməyə qadirdir.

Azərbaycanın Gömrük sistemi hal-hazırda birinci kateqoriyaya aiddir. Və yaxın gələcəkdə üçüncü kateqoriyaya keçməlidir.

2. İnzibati ərazi cəhəti

Bu cəhət üzrə fəaliyyət sərhədləri inzibati-ərazi sərhədləri ilə üst-üstə düşə bilən və düşməyə bilən gömrük orqanlarının bir çoxu yaradılmışdır. Bu cəhət üzrə gömrük orqanlarının aşağıdakı növlərini ayıra bilərik:

- səlahiyyəti ölkə vahidinin bir inzibati ərazisinə şamil edilən gömrük orqanları;
- səlahiyyəti bir neçə vilayətə yayılan gömrük orqanları;
- ərazi cəhətdən hər hansı bir vilayətin bir neçə rayonunu əhatə edən gömrük orqanları.

3. Təşkilati-məkan cəhəti

Ölkə ərazisində gömrük orqanlarının yerləşməsindən asılı olaraq, onlar aşağıdakı növlərə ayrılırlar:

- sərhəd (yəni, ölkənin gömrük sərhəddinin nəqliyyat maqistralları ilə kəsişdiyi yerlərdə yerləşən xarici gömrük orqanları)
- daxili (yəni, ölkə daxilində gömrük sərhəddində XİF iştirakçılarının cəmləşdiyi yerdə olan gömrük orqanları);

4. Nəqliyyat vasitələrinin və yüklərin xarakteri.

Nəzarət olunan yüklərin, nəqliyyat vasitələrinin və həyata keçirilən əməliyyatların bir çoxunun xarakterinə görə gömrük orqanları aşağıdakı növlərə ayrılır:

- dəmiryol üzrə;
- avtomobil nəqliyyatı üzrə;
- hava nəqliyyatı üzrə;

- dəniz nəqliyyatı üzrə;
- çay nəqliyyatı üzrə;
- enerji ötürülməsi üzrə.

5. Gömrük fəaliyyətinin spesifikasiyası.

Son zamanlar gömrük sistemində ixtisaslaşmış gömrük orqanları yaradılmağa başlanıb:

- aksiz postları və gömrükxanalar;
- baza gömrükxanası;
- hüquqi tənzimləmə, kontrabanda və qaçaqmalçılıqla mübarizə və gömrük orqanları işçilərinin müdafiəsi ilə məşğul olan operativ gömrükxanalar;
- xarici diplomatik korpusa və xarici nümaəndələrə yüksək səviyyədə xidmət edən gömrük postları.

6. İstehsal-təşkilati cəhət. Bu cəhət üzrə gömrük orqanları aşağıdakı növlərə bölünə bilər:

- xidmət şəbəkəsini yaradan və XİF iştirakçılarına gömrük sənədləşdirilməsini və nəzarətini təmin edən gömrük orqanları:

- yerli özünüidarəetmə maraqları ilə formalaşan gömrük orqanları;
- səlahiyyətləri ticarət-siyasi faktorlara əsaslanan gömrük orqanları;
- ayrı-ayrı müəssisələrdə və gömrük terminallarında yerləşən gömrük orqanları.

7. Tabelik səviyyəsi. Bu cəhətlə əlaqədar gömrük orqanları aşağıdakı növlərə ayrılır:

- gömrükxanaların bilavasitə təbəçiliyi;
- yerli gömrük orqanlarına bilavasitə təbəçilik;
- DGK-yə bilavasitə təbəçilik.

8. Hüquqi sərbəstlik. Bu cəhət gömrük orqanlarının hüquqi şəxs olub-olmaması amili ilə xarakterizə edilir. Ayrılır:
 - hüquqi şəxs olmayan gömrük orqanları (çox zaman bu- gömrük postları, filiallar və gömrük orqanlarının nümayəndəlikləridir);
 - DGK-nin qərarı ilə hüquqi şəxs statusu verilən gömrük orqanları (məsələn, aksiz gömrük postları sərbəst balansə, cari hesaba malikdir).
9. İstehsal fəaliyyəti cəhəti. Bu cəhət bütün gömrük orqanlarını iki böyük qrupa ayırır:
 - əsas fəaliyyət üzrə gömrük orqanları, məs., gömrükxanalar, gömrük postları.
 - köməkçi fəaliyyət üzrə gömrük orqanları, məs:
 - gömrük məqsədilə malların eksprtizasını və tədqiqini aparan gömrük labaratoriyaları;
 - elmi-tədqiqat və hesablama mərkəzləri;
 - professional və əlavə təhsil üzrə tədris müəssisələri;
 - poliqrafiya müəssisələri və təşkilatları;
 - tikinti-istismar müəssisələri;
 - gömrük orqanlarının vəziələrinin yerinə yetirilməsinə yönələn sair müəssisə və təşkilatlar (gömrük anbarları, müvəqqəti saxlanma məqsədilə anbarlar)
10. Yerinə yetirilən işlərin həcmi. Bu cəhətə görə gömrük orqanları ölkə büdcəsinə köçürdükləri gəlirin həcmindən asılı olaraq, qruplaşdırılır. Bütün gömrük orqanları ixtisaslaşmasından və təyinatından asılı olmayaraq ali kateqoriyaya, I, II, III, IV kateqoriyalara ayrılır.
11. Malın buraxılış xarakteri. Hal-hazırda respublika ərazisində malların aparılıb-gətirilməsindən asılı olaraq, gömrükxanaların iki şərti bölgüsü mövcuddur:

- göndəriş gömrük orqanı – bu elə gömrük orqanıdır ki, onun ərazisində malların aparılmasını həyata keçirən buraxılış məntəqəsi yerləşir;
- təyinat gömrük orqanı – bu elə gömrük orqanıdır ki, onun fəaliyyət ərazisində ya malların alıcısı, ya da onun struktur bölməsi yerləşir və gömrük rəsmiləşdirilməsi həyata keçirilir.

İdarəetmənin təşkilati strukturlarını təhlil edərkən, aşağıdakı elementlər ayrılır: idarəetmə həlqələri, idarəetmə səviyyələri və qarşılıqlı əlaqələr.

Gömrük orqanları sistemində idarəetmənin həlqələrinə bunlar aiddir: AR DGK, DGK-nin idarələri və müstəqil şöbələri, gömrük postları və müvafiq professional və ya idarəçilik funksiyalarını icra edən ayrı-ayrı mütəxəssislər. İdarəetmənin bu həlqələri idarəetmənin uyerarxiyasının müvafiq səviyyələrində yerləşir.

İdarəetmənin səviyyələri dedikdə, təşkilatın idarəetmə sistemində müəyyən pillə tutan idarəetmə həlqələrinin məcmusu başa düşülür.

Gömrük orqanlarının vahid sistemində idarəetmənin strukturu üç səviyyədə ibarətdir: DGK, gömrükxanalar, gömrük postları.

İdarəetmənin strukturu çərçivəsində idarəçilik prosesi baş verir ki, onun iştirakçıları arasında idarəetmə vəzifələri və funksiyaları, nəticədə isə onların icrasına görə hüquqlar və məsuliyyət bölüşdürülür. Bu baxımdan idarəetmənin təşkili strukturu idarəçilik fəaliyyətinin bölüşdürülmə (bölgü) və kooperasiya forması kimi nəzərdən keçirilə bilər.

Gömrük orqanlarında idarəetmənin həlqələri və səviyyələri arasında qarşılıqlı münasibətlərin aşağıdakı növləri təşəkkül tapır:

- Şaquli idarəçilik münasibətləri (DGK-gömrükxana; gömrükxana rəisi-gömrükxana şöbələri; gömrükxana-gömrük postu).
- Üfiqi idarəçilik münasibətləri (gömrük postu-gömrük postu; gömrükxana-gömrükxana);

- Diaqonal idarəçilik münasibətləri (post-qarşılıqlı əlaqəli göndərən və ya təyinat gömrükxanası; DGK-nin şöbəsi-DGK-nin qarşılıqlı əlaqəli İdarəsi).

Şaquli münasibətlər, hər şeydən əvvəl, rəhbərlər və onun tabeliyində olanlar arasındakı qarşılıqlı münasibətləri nəzərdə tutur, bu zaman subordinasiya (tabelilik) üzə çıxır: səviyyələr üzrə bütün aşağı idarəetmə həlqələri daha yuxarı idarəetmə səviyyəsində yerləşən rəhbərin tabeliyində olur. Bu xətti münasibətlər adlanır. Şaquli münasibətlər təkcə təşkilati strukturun xətti həlqələri arasında deyil, eyni zamanda, subordinasiya münasibətləri ilə bağlı olan funksional həlqələr arasında da mövcuddur.

Məsələn, gömrükxananın maliyyə şöbəsinin rəisi gömrükxana rəisi müavininin, gömrükxana rəisinin və digər yuxarı xətti rəhbərlərin xətti tabeliyində yerləşir.

Üfüqi münasibətlər – iki kateqoriyaya bölünə bilər. Birincisi, kollegial bir rəisin tabeliyində olan bir şöbənin əməkdaşları arasında münasibətlərdir. İkincisi, paralel təşkilatda eyni mövqe tutan, bir-biri ilə informasiya, fikir və mühazirələri mübadilə etmək zərurətinin meydana çıxdığı müxtəlif şöbələrin əməkdaşları arasındakı münasibətlərdir.

Dioqonal münasibətlər idarəetmə sisteminin müxtəlif səviyyələrində yerləşən, birbaşa tabelilik münasibətində olmayan, lakin qəraları icra etməkdə bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəli olan idarəetmə həlqələri arasında olan münasibətlərdir. Belə münasibətlərə nümunə olaraq, malların çatdırılmasında qarşılıqlı məlumatlandırmanı və s. göstərmək olar.

Gömrük sistemində idarəetmənin təşkilati strukturunun bir neçə müxtəlifliyi mövcuddur.

Əgər xətti qarşılıqlı münasibətlərə funksional münasibətlər əlavə olunursa, belə təşkilatda təşkilati idarəetmə strukturu xətti funksional və ya sadəcə olaraq, funksional adlanır.

Analoji olaraq xətti idarəetmə strukturu çərçivəsində rəhbərə müvafiq tövsiyələr hazırlayan köməkçilər və müşavirələr institutu yaradıldıqda təşkilati idarəetmə strukturu xətti-qərargah adlanır.

Xətti və funksional təşkilati idarəetmə strukturları şaquli idarəçilik münasibətləri üçün daha xarakterikdir.

İdarəçilik fəaliyyətində üfüqi qarşılıqlı münasibətlərin inkişafına istinad edilməsi çox vaxt **proqram-məqsədli (matris)** təşkilati idarəetmə strukturuna gətirib çıxarır. Belə strukturlarda verilmiş son məqsədin reallaşdırılması üzrə bütün işlər tabelilik iyerarxiyası mövqeyindən yox, proqramın nəzərdə tutduğu məqsədə yetmək baxımından nəzərdən keçirilir.

Nəzərdən keçirilən idarəetmə strukturlarının birləşməsi AR gömrük orqanlarının vahid sistemi üçün səciyyəvi olan qarışıq təşkilati idarəetmə strukturunu doğurur.

İdarəetmənin strukturlarına aşağıdakı tələblər irəli sürülür:

1. Sadəlik və qənaətçilik.
2. Aydınlıq.
3. Müəyyənlik.
4. İdarə oluna bilmə.
5. Sabitlik.
6. Çeviklik.
7. Homeostatiklik (daxili tarazlığın saxlanması üzrə sistemin avtomatik reaksiya işləyib hazırlamaq qabiliyyəti).
8. Aşağıdakı amillər idarəetmədə böyük rol oynayır:
 - səlahiyyətlərin ötürülməsi
 - əlaqələndirmə
 - səlahiyyətlilik
 - mərkəzləşdirmə.

Yoxlama üçün suallar:

- 1. İdarəetmənin gömrük strukturlarını təsnifatlandırın.*
- 2. Gömrük orqanlarının vahid sistemi hansı səviyyələrdən ibarətdir?*

Ədəbiyyat:

- 1. Azərbaycan Respublikası Gömrük Qanunvericiliyi 1997.*
- 2. A.Ş.Şəkəraliyev, A.Əliyev. Gömrük işinin təşkili və idarəedilməsi. Bakı.*
- 3. C.Nuriyev. Gömrük hüququ.*
- 4. K.Heydərov. Gömrük işinin əsasları.*

MÖVZU 5. İDARƏETMƏ PROSESİNİN MAHİYYƏTİ VƏ MƏZMUNU

İdarəetmə sisteminin mühüm komponenti idarəetmə prosesidir. İdarəetmə prosesi müvafiq idarəetmə metodlarından və prinsiplərindən istifadə etməklə müəyyən funksiyaları reallaşdırmaq yolu ilə sistemdə birləşdirilmiş idarəetmə subyektlərinin idarə edilən obyektin keyfiyyət vəziyyətlərinin dəyişdirilməsinə, kollektivin məqsədlərinin əldə edilməsinə yönəldilmiş fəaliyyətdir.

İdarəetmə prosesi metodoloji, funksional, iqtisadi, təşkilati, sosial informasiya aspektlərinin seçildiyi spesifik məzmunu ilə fərqlənir.

Metodoloji aspekt ondan ibarətdir ki, idarəetmə prosesi mərhələlər üzrə müəyyən ardıcılıqla: məqsədli gümanetmə, vəziyyəti qiymətləndirmə, problemi müəyyənetmə, idarəçilik qərarını hazırlama üzrə reallaşdırılır.

Məqsəd-idarə edilən sistemin necə olması barədə gömrük orqanı rəhbərinin təsəvvürüdür.

İdarəçilik şəraiti-konkret idarəetmə sahəsində müəyyən zamanda meydana çıxan və rəhbərin müvafiq hərəkətini tələb edən bütün şərtlərin məcmusudur.

Sadə və mürəkkəb; yaxşı nəzərdən keçirilə bilən və çətin təhlil edilən; qısamüddətli, qlobal, qismən, kompleks hərəkətlər və ya birdəfəlik tədbirlər tələb edən idarəçilik situasiyaları olur.

Problem-situasiya və məqsəd arasında əsas ziddiyyətdir. Əsas ziddiyyətin həll edilməsi bütün qalan ziddiyyətləri həll edir. Problemin xülasəsi qərarın işlənilib hazırlanmasını müəyyən edir.

İdarəçilik qərarının hazırlanması problemin həlli yollarının axtarışı, eləcə də tapılmış yolun praktiki reallaşdırılması ilə bağlı təşkilati işdir.

Funksional aspekt ümumi idarəetmə yunksiyalarının müəyyən ardıcılıqla reallaşdırılmasıdır.

İqtisadi aspekt idarə edilən sistemin resurslarının tələbatını müəyyən etməklə və onlardan istifadəni qiymətləndirməklə bağlı idarə edən sistemin fəaliyyəti ilə müəyyənləşdirilir.

Təşkilati aspekt təşkilatı-sərəncamverici metodlardan idarə edilən sistemə nizamlama, normalaşdırma, təlimatlandırma və məsuliyyət ardıcılığı ilə istifadə edilməsindən ibarətdir.

İdarəetmə prosesinin sosial aspekti idarəetmənin avtomatlaşdırmasının bu və ya digər dərəcədən asılı olmayaraq onun bütün mərhələlərində insanın iştirakı ilə müəyyən edilir. İnformasiya aspekti idarəetmə prosesində informasiyanın şəklini dəyişməsi üzrə əməliyyatların müəyyən ardıcılığından ibarətdir (informasiyanın axtarışı, toplanması, çeşidlənməsi, ilkin işlənməsi və ötürülməsi).

Məqsədin idarəetmə prosesində oynadığı roldan asılı olaraq, bir neçə idarəetmə tipləri fərqləndirilir. Gömrük orqanlarında ən çox «kənarəçixmalar üzrə idarəetmə», proqram idarəetməsi» və «məqsədli idarəetmə» tətbiq edilir.

Kənarəçixmalar üzrə idarəetmədə gömrük orqanlarının idarə edilməsi uyerarxiyasının bütün səviyyələrində vardır, çünki, mövcud vəziyyətə görə qurulur. Bu zaman məqsədə böyük əhəmiyyət verilir.

Proqram idarədilməsi verilmiş proqramın idarəetmə sisteminin səviyyələri üzrə bölünməsi və onun icra edilmə ardıcılığının göstərilməsi ilə ətraflı işlənilib hazırlanmasına əsaslanır. Bu tip idarəçilik fəaliyyətində tez-tez tətbiq edilir.

Məqsədli idarəetmədə məqsəd əsas rol oynayır və idarəçilik fəaliyyətinin xarakterini və gedişini müəyyən edilir. Məqsədli idarəetmənin məzmunu aşağıdakılardan ibarətdir: idarəetmə problemləri müəyyənləşdirilərkən onun müstəsna dərəcədə yüksək analitikliyi; idarəetmə məqsədinin son dərəcədə ciddi və dəqiq formalaşdırılması; idarəetmə probleminin strukturizasiyası və s. idarəetmə təcrübəsində onun tiplərinin birgə tətbiq edilmə halları az deyil. Ən səmərəli uzlaşdırma idarəetmənin proqram və məqsədli növlərinin birləşdirilməsidir ki, bu da proqram məqsədli idarəetmə adını almışdır. Hal-hazırda bu tip gömrük orqanları üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Gömrük orqanları sistemində idarəetmə prosesinin təşkili onun həyata keçirilməsinin dəqiqliyini, ardıcılığını və yol verilən həddlərini müəyyənləşdirən hərtərəfli nizama salınmasıdır.

İstənilən idarəetmə prosesi öz məzmununa görə dövrlərdən, mərhələlərdən, pillələrdən və fazalardan ibarətdir.

İdarəetmə dövrü dedikdə, idarəetmənin bütün ümumi funksiyalarının (analiz və proqnozlaşdırma, planlaşdırma, təşkilətmə, tənzimətmə, uçot və nəzarət) tam reallaşdırılması üçün zəruri olan zaman kəsiyi başa düşülür.

İdarəetmə dövrlərinin reallaşdırılması üçün normativ bazaya, planlaşdırma sisteminə, uçot sisteminə, əməkdaşların fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi və stimullaşdırılması sisteminə, informasiya və kadr təminatına malik olmaq lazımdır.

Dövr mərhələlərindən ibarətdir. Mərhələlər dedikdə bir halda qarşıdakı fəaliyyət sisteminin yaradıldığı, digərində isə onun fəaliyyət göstərməsi ilə idarəetmənin həyata keçirildiyi zaman kəsikləri başa düşülür.

Hər mərhələ pillələrdən ibarətdir. Pillə dedikdə, idarəetmənin hər hansı bir ümumi funksiyasının tam reallaşdırılması üçün zəruri olan vaxt başa düşülməlidir.

Hər pillə müxtəlif idarəetmə fazalarında ibarətdir. Faza idarəçilik işinin icrası üçün tələb olunan vaxtdır.

Beləliklə, idarəetmə prosesi öz məzmununa görə kifayət qədər mürəkkəbdir. İstənilən gömrük orqanlarının idarə edilməsinin istənilən növü üçün o oxşardır. O, dəyişməz qalır və istənilən şəraitə tətbiq edilə bilər.

Yoxlama üçün suallar:

- 1. İdarəetmə prosesinin mahiyyəti nədən ibarətdir?*
- 2. İdarəetmə şəraiti nədir?*

Ədəbiyyat:

- 1. K.F.Heydərrov. «Gömrük işinin təşkili» IV hissə.*
- 2. Zaçesova T.M. Kurs leküiy «Gkonomika tamojennoqo dela» Uçebnoe posobie.*
- 3. A.Ş.Şəkərəliyev. A.Əliyev. Gömrük işinin təşkili və idarəedilməsi. Dərslük.*

MÖVZU 6. İDARƏETMƏNİN NORMATİV-HÜQUQİ BAZASI.

DGK-nin noomativ xarakterli əmrləri, habelə göstərişləri, təlimatları AR qanunları, AR Prezidentinin fərmanları, sərəncamları, Milli Məclisin qərarları, AR Nazirlər Kabinetinin qərarları, sərəncamları və göstərişlərinin icrası məqsədilə, həmçinin DGK-nin idarəçilik fəaliyyətilə bağlı verilir və DGK-nin sədri, o olmadıqda isə onu əvəz edən şəxs tərəfindən imzalanır.

DGK-nin əmr və göstərişlərinə əlavələr layihəni hazırlamış struktur bölmələrin rəhbərləri tərəfindən imzalanır.

Əmrin və ya göstərişin imzalanma tarixi onun verilmə tarixi hesab olunur.

Aşağıdakılar əmrlə rəsmiləşdirilməlidir:

a) normativ xarakter daşıyan əsasnamələrin, qaydaların və təlimatların təsdiqi və qüvvəyə minməsi;

b) kollegiya qərarları, DGK-nin aparatının fəaliyyətinin daimi xarakterli məsələləri üzrə sərəncam və tapşırıqları;

v) kompleks yoxlamaların və təftişlərin nəticələrinin elan edilməsi;

q) DGK-nin nomenklatur işçilərinin iş qəbulu, başqa işə keçirilməsi, işdən azad edilməsi, həvəsləndirmə və inzibati tənbeh tədbirləri;

d) Azərbaycan Respublikası daxilində və xaricə işçilərin ezam edilməsi.

Nazirlər Kabinetinin qərarının və ya sərəncamının icrası məqsədilə əmr layihəsi hazırlanarkən əmr hissəsinin məzmununda gömrük idarələrinin nəzərinə çatdırılmalı olan həmin hökumət aktlarının bir və bir neçə bəndinin şərh edilməsi mümkündür. «Uyğun olaraq» ifadəsi o zaman yazılır ki, hökumətin və ya digər orqanın aktında DGK-ya birbaşa göstəriş yoxdur, lakin elə bir qayda və ya norma var ki, ona uyğun olaraq, DGK-nin fəaliyyətinə aid bu və ya digər məsələləri həll etmək lazımdır.

Gömrük rəsmiləşdirilməsi qaydaları həm Gömrük Məcəlləsinin müddəaları, həm də Azərbaycan Respublikası Qanunvericiliyinin digər aktları ilə müəyyən edilə bilər. Qanunvericilik dedikdə, təkcə qanunlar deyil, həm də Azərbaycan Respublikasının

icra hakimiyyəti orqanlarının, ilk növbədə, Dövlət Gömrük Komitəsinin qanun qüvvəli aktları nəzərdə tutulur. Məsələn, «Azərbaycan Respublikasının gömrük buraxılış məntəqələrindən istehsalat və ya kommərsiya fəaliyyəti üçün nəzərdə tutulmayan malların keçirilməsi qaydaları üzrə təlimat».

Gömrük rəsmiləşdirilməsinin hüquqi tənzimlənməsi qanunvericilik aktları ilə yanaşı beynəlxalq konvensiyalarla nəzərdə tutulmuş normalarla da həyata keçirilə bilər. BYD kitabçaları tətbiq edilməklə Beynəlxalq yük daşımaları Konvensiyası avtonəqliyyat vasitələri və konteynerlərlə daşınan yüklərin gömrük rəsmiləşdirilməsinin qayda və şərtlərini tənzimləməklə ümumilikdə qəbul edilmiş normalar kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. «İnkoterms» in məqsədi-xarici ticarətdə ən çox istifadə olunan göndəriş şərtlərinin izahı üçün beynəlxalq qaydaların tərtib edilməsi ilə müxtəlif ölkələrdə istifadə olunan bu terminlər arasında olan fərqlərin azaldılmasına və həmin terminlərin şərhindəki fərqlərin minimuma endirilməsinə imkan yaratmaqdan ibarətdir.

1990-cı ilin «İnkoterms»inə yenidən baxılmasının başlıca səbəbi mövcud terminlərin EHM vasitəsilə artan məlumat mübadilələrinə uyğunlaşdırılması arzusundan irəli gəlmişdir. «inkotermis-90»-in təqdim olunan variantlarında bu o vaxt mümkündür ki, tərəflər müxtəlif sənədləri təqdim etməli olsunlar (qaimə və nəqliyyat sənədləri, gömrük tərəfindən təqdim edilən və malın daxil olmasını təsdiq edən sənədlər).

Əsas problemlər satıcı tərəfindən daşınma zamanı satış üçün istifadə olunan nəqliyyat sənədlərinin, xüsusi ilə, «konosamentin» təqdimi zamanı yaranır. Bu halda elektron poçtdan istifadə zamanı alıcıya elə hüquq təminatı vermək lazımdır ki, aldığı məlumatdan konosament kimi istifadə edə bilsin.

«İnkoterms» terminləri dörd müxtəlif bazis kateqoriyalarına görə qruplaşdırılmışdır:

«E» qrupu EXW şərtlərini özündə cəmləyir, bu şərtə görə alıcı göndərilməyə hazır olan malı anbarda qəbul edir (satıcının müəssisəsində);

«F» qrupunun şərtlərinə satıcının mütləq qaydada malları alıcının göstərdiyi nəqliyyat vasitəsinə qədər çatdırılması daxildir (FCA, FAS, FOB şərtləri);

«C» qrupu şərti daxilində nəzərdə tutulur ki, satıcı daşınma müqaviləsini bağlamalıdır, ancaq, o, malın yüklənilib yola salınmasından sonra və daşınma müddətində baş verəcək hadisələrlə bağlı, - malların itməsi, zədələnməsi və əlavə xərclərə görə risk (mümkün olan xətər) daşımır (CFR, CIF, CPT, CIP);

«D» qrupu şərtinə görə satıcı malın təyinat məntəqəsinə çatdırılmasına qədər bütün mümkün ola bilən risk və xərcləri daşıyır (DAF, DES, DEQ, DDU və DDP).

«E» qrupu	EXW	Franko-zavod
«F» qrupu	FCA FAS FOB	Daşıyıcının yanına sərbəst Gəmi bortu boyunca sərbəst Gəmi bortunda sərbəst
«C» qrupu	CFR CIF CPT CIP	Dəyər və fraxt Dəyər, sığorta və fraxt Daşınma...qədər ödənilmişdir Daşınma haqqı və sığorta...qədər ödənilmişdir
«D» qrupu	DAF DES DEQ DDU	Sərhədə qədər daşınmışdır (çatdırılmışdır) Gəmidən daşınmışdır Gəminin yan aldığı görpüyədək daşınmışdır (rüssumun ödənilməsi daxil olmaqla) Rüssum ödənilmədən daşınmışdır (çatdırılmışdır)

	DDP	Rüsum ödənilməklə daşınmışdır (çatdırılmışdır)
--	-----	---

Uyğun şərtlər 10 bəndə bölünmüş öhdəçilikdə izah edilmişdir ki, burada da eyni suallar üzrə satıcının hər hansı öhdəçiliyinə uyğun olaraq alıcının da öhdəçiliyi əksini tapmışdır. Məsələn, satıcının öhdəçiliyi izah edilən A-3 bəndinə uyğun olaraq satıcı daşımını təşkil etməli və ödənilməsi yerinə yetirilməlidirsə, alıcının öhdəçiliyini təyin edən B.3 bəndində alıcının «öhdəçiliyi yoxdur» sözləri qeyd olunmuşdur.

Bütün bunlar o demək deyildir ki, alıcı malın daşınmasına görə öhdəçilik götürə bilməz, ancaq şərtə görə onun satıcı qarşısında belə bir «öhdəçiliyi» yoxdur.

«İnkoterms» tərəflər arasında verginin, rüsumun, digər rəsmi yığımların, habelə gömrük rəsmiləşdirilməsinə çəkilən xərclərin bölüşdürülməsi bölməsində» tərəflər arasında çəkilən xərclərin hansı ölçüdə bölünməsinə izah edir, hərçənd ki, satıcı malın satışından sonra onu alıcı tərəfindən necə istifadə olunmasında maraqlı olmaya bilər. Və əksinə, bəzi şərtlərə görə, məsələn, «D» tipinə görə, təyin edilmiş məntəqəyədək malın daşınmasına görə satıcı tərəfindən çəkilən xərclər alıcını maraqlandırmır.

Əgər ticarət terminlərinin müxtəlif regionlarda və müxtəlif çeşidli mallara şamil edilməsi nəzərə alınarsa, bu zaman tərəflərin öhdəçiliyini maksimum dəqiqliyi ilə təyin etmək qeyri-mümkündür. Bunun üçün tərəflər arasında özlərinin əvvəlcədən təyin etdikləri sövdələşmələrə uyğun olan konkret ticarət məntəqələrinin adətində və təcrübəyə istinad edilməlidir (Malların Beynəlxalq alıcı-satıcısına aid müqavilələr haqqında BMT-nin Konvensiyasının 9-cu maddəsi).

Məqsədəuyğun hesab edilir ki, satıcılar və alıcılar müqavilə barəsində danışıqlar apararkən belə ticarət ənənələrin haqqında mütləq bir-birinə qarşılıqlı məlumatlar versinlər və bununla əlaqədar əgər hər hansı anlaşılmazlıq baş verərsə, onların mövqeyi hüquqi əsaslarla satış müqaviləsinin uyğun bəndlərində müəyyən edilməlidir.

Bir çox hallarda satış müqaviləsi qüvvəyə mindikdən sonra ola bilər ki, satıcı tərəfindən yükün hara daşınması və ya yükün axırncı təyinat yerini müəyyən etmək mümkün olmasın. Belə halda yalnız «renc» adlanan yerə və ya digər məntəqəyə istinad edilə bilər, məsələn, dəniz limanı rayonu.

Adətən belə hallarda nəzərdə tutulur ki, alıcı razılaşdırılmış «renc» və ya göstərilən yerin həddlərində sonradan yeri tam dəqiqləşdirmə hüququna malik ola bilər. Əgər hər hansı səbəbdən alıcı bu dəqiqləşdirməni etməsə, onda bütün məsuliyyət və dəqiqləşdirməyə görə yaranmış əlavə xərclər onun üzərinə düşür. Bütün bunlara əlavə olaraq qeyd edilməlidir ki, satıcı da öz marağına uyğun olaraq təyinat yerini təyin etmə hüququna malik olur.

Yaxşı olardı ki, malların gömrük tənzimlənməsi öz ölkələrində müqavilə iştirakçıları tərəfindən və ya bu işlərə vəkil edilmiş şəxslər tərəfindən təşkil edilsin. Beləliklə, ixracatçı ixraca görə, idaxalatçı isə öz növbəsində idxala görə gömrük tənzimləmələrini təşkil etməlidir. Ancaq, bir sıra ticarət şərtlərinə uyğun olaraq, alıcı məcburdur ki, gömrük tənzimləməsini satıcının ölkəsində həyata keçirsin (EXW, FAS və s.) və əksinə, satıcı – gömrük tənzimlənməsini alıcının ölkəsində yerinə yetirsin (DEQ və DDP). Aydın ki, belə hallarda alıcı və satıcı müəyyən malların aparılması və gətirilməsi üçün qadağalarla əlaqədar mümkün hər hansı riski öz üzərlərinə götürürlər.

Onlar, həmçinin, uyğun ölkə tərəfindən həmin ölkənin vətəndaşı olmayan şəxsin gömrük təmizlənməsi əməliyyatı aparılmasına icazə verilməsini müəyyən etməlidirlər (məsələn, Rusiyanın gömrük qanunvericiliyi buna yol vermir).

Ola bilər ki, alıcı EXW şərtinə uyğun olaraq malı anbar meydançasından qəbul edilməsini arzu etsin və ya «FAS» şərtinə görə yükü gəmi bortuna qəbul etsin və eyni zamanda istəyər ki, malın ixracına görə gömrük təmizlənməsi satıcı tərəfindən yerinə yetirilsin.

Belə olan halda «ixraca görə təmizlənməsi daxil olmaqla» ifadəsi müəyyən terminindən sonra əlavə edilir. Əksinə, elə hallar da olur ki, satıcı «DEQ» və ya «DDP» şərtlərinə uyğun olaraq malın çatdırılmasına hazırdır, lakin idxal üçün nəzərdə tutulan rüsum və rəsmi yığımların ödənilməsi üçün öz üzərinə tam və ya qismən öhdəçilik götürmür. Bu hal üçün onda DEQ şərtinə «rüsum ödənilməmişdir» ifadəsi əlavə edilməlidir və ya satıcı tərəfindən konkret hansı vergi və yığımların ödənilməsini itəmədiyi göstərilməlidir. Məsələn, DEQ və ya DDP VAT unpald (əlavə edilmiş dəyərin vergisi ödənilməmişdir).

Nəzərə alınmalıdır ki, xarici şirkətlər üçün bir çox ölkələrdə nəinki idxal lisenziyalarının alınması, hətta əlavə olunmuş dəyərə görə rüsum və vergilərin ödənilməsi müəyyən çətinliklərlə qarşılıdır. Belə halda ən çox qəbul edilən şərt «DDU»dur (rüsumu ödənilmədən daşınma).

Ancaq bir neçə halda elə olur ki, idxal olunacaq malın idxalatçının ölkəsindəki anbarına qədər çatdırılmasını (göndərişini) öz öhdəsinə götürmüş satıcı istəyər ki, gömrük rəsmiləşdirilməsini rüsumu ödəmədən həyata keçirsin. Onda «DDU» şərtindən sonra «gömrük tənzimlənməsi daxil olmaqla» ifadəsi əlavə edilməlidir. Həmçinin D tipli terminlərinə də digər uyğun əlavələr edilə bilər. Məsələn, DDP, əlavə olunan dəyərin vergisi istisna olmaqla, DEQ, rüsum ödənilmədən və i.a.

Bir çox hallarda tərəflər arzu edirlər ki, malın təyinat yerinə qədər təhlükəsiz daşınması üçün hansı qablaşdırmadan istifadə olunması müəyyən edilsin.

Ancaq, daşınmanın müddətindən və növündən asılı olaraq satıcı tərəfindən götürülən öhdəçilik də müxtəlif olur ki, buna görə də satış kontraktının bağlanmasına qədər satıcı qablaşdırmanın şərtlərindən xəbərdar olmalı və yerinə yetirməlidir. Bu müddəa malların beynəlxalq ticarətinə dair kontraktlar haqqında BMT-nin 1980-ci il Konvensiyasının 35.1 və 35.2.6 maddələrində öz əksini tapmışdır.

Bir çox hallarda alıcı tərəfindən malların keyfiyyətinin yoxlanılmasının təşkili malın satıcıdan alınana qədər və ya daşınmaya qəbul edilənədək həyata keçirilməsi

məqsədyönlü hesab edilir (*yüklənməyə qədər yoxlanılma* – PSI pre-shipment inspection). Əgər kontraktı başqa hal nəzərdə tutulmursa, alıcı marağına uyğun təşkil etdiyi belə yoxlamanın dəyərini özü ödəyir. Amma yoxlama yalnız lisenziya alınması məqsədilə satıcının ölkəsində aparılırsa, onda malın yoxlanılması üçün çəkilən xərci o özü ödəyir.

Qeyd olunduğu kimi, FCA termini o vaxt işlədilir ki, satıcı daşıma üzrə öz öhdəçiliyinə əməl etsin və malı alıcının təyin etdiyi daşıyıcıya təhvil versin. Bunun dəniz nəqliyyatında da istifadə olunması bu şərtlə gözlənilir ki, yük ənənəvi üsulla gəmiyə yüklənə bilməsin. Ənənəvi FOB şərtinin burada istifadəsi münasib deyil, çünki satıcı gəminin gəlməsinə qədər malı yük terminalına təhvil vermək məcburiyyətindədir və əgər belə olmasa, o malın nəzarəti və saxlanması üçün müəyyən riskə və əlavə xərclərə yol verməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, «F» tipli şərtə görə satıcı mütləq alıcının təlimatı üzrə malları daşımaq üçün təhvil verir, çünki yalnız alıcı malların daşınmasına dair, daşıyıcıyı göstərməklə, müqavilə bağlayır.

Beləliklə, ticarət sövdələşməsində malın hansı qaydada satıcı tərəfindən daşıyıcıya təqdim edilməsinin dəqiq göstərilməsi zəruri deyildir. Bununla belə ticarətçi tərəflərin «FCA» şərtlərindən yüksək səviyyədə istifadə etməsi üçün bu bölmədə yüklərin müxtəlif nəqliyyat vasitələrinə verilməsi (ötürülməsi) aydınlaşdırılmış, «İstifadə olunan terminlər»də isə «daşıyıcı» anlayışı müəyyən edilmişdir.

CFR, CIF, CPT və CIP tipli şərtlər

«C» şərtinə müvafiq olaraq, satıcı öz hesabına adi şərtlər daxilində nəqliyyat vasitələri ilə müqavilə bağlamalıdır. Buna görə də daşımanın dəyəri hansı məntəqəyə qədər ödənilərsə bu məntəqənin adı uyğun «C» terminindən sonra mütləq yazılmalıdır.

«CIF» və «CIP» şərtlərinə müvafiq olaraq satıcı, həmçinin, malı sığorta etməli və sığorta üçün xərc çəkməlidir.

Satıcı və alıcı arasında xərclərin ayrılma məntəqəsi, adətən, təyinat ölkəsinə aid edilir və bəzən «C» şərtini səhvən «D» tipli şərtə aid edirlər, ancaq bu şərtlər arasında əsaslı fərq vardır:

«C» tipli şərtə görə satıcı daşınma prosesində hər cür riskdən azaddır, «D» tipli şərtə görə isə satıcı malın razılaşdırılmış təyinat məntəqəsinə qədər mümkün olan hər cür risk və xərclərə görə məsuliyyət daşıyır. Bununla əlaqədar, qeyd etmək lazımdır ki, «C» tipli şərt «F» tipli şərtə yaxındır, belə ki, satıcı ölkədə yükləmə və yola salma üçün konkret öhdəçiliyi yerinə yetirir.

Beləliklə, «C» və «F» tipli şərtlə bağlanmış satış kontraktları yükləmə kateqoriyalı kontraktlara aiddir. Bu kontraktlardakı qaydalara görə satıcının payına malın razılaşdırılmış təyinat yerinə qədər daşınması üçün adi nəqliyyat xərcləri, alıcının payına isə malın daşınması üçün təhvil verildiyi andan etibarən onun məhv edilməsi, xarab olma riski və əlavə xərclər düşür. Məsələn, «C» tipli şərt bütün şərtlərdən fərqli olaraq iki kritik nöqtəyə malikdir: birincisi, xərclərin bölünməsi sahəsində, digəri isə riskin bölüşdürülməsi sahəsində. Bu səbəbdən «C» tipli şərt daxilində satıcıya əlavə öhdəçiliklər verən zaman həddən artıq diqqətli olmaq lazımdır. Başlıcası odur ki, bütün bunlar vaxt etibarını ilə riskin alıcıdan satıcıya keçməsinə qədər həyata keçirilsin. «C» tipli şərtin əsas mahiyyəti, satıcı kontrakta əsasən daşınma üçün müqavilə bağladıqdan və malı «CIF» və «CIP» şərtlərinə uyğun sığortaya təqdim etdikdən sonra onun gələcəkdə bütün mümkün riskdən və xərclərdən azad olunmasından ibarətdir. Satıcıya imkan yaradılmalıdır ki, yük sənədlərini banka təqdim etmək yolu ilə ödəmələri alıcı ilə razılaşdırsın.

Qeyd edilməlidir ki, «İnkoterms» yalnız satış kontraktlarında istifadə olunan ticarət şərtlərini izah edir, beləliklə o, bu və ya buna bənzər məzmunlu müqavilələrdə istifadə olunan ifadələrə, xüsusilə müxtəlif Çarter-Partiya terminlərinə aid deyildir.

Çarterin şərti malların yüklənmə, boşaltma əməliyyatları üçün çəkilən xərclərə və bu əməliyyatların yerinə yetirilməsi üçün ayrılan vaxta («demerc» adlanan) görə daha spesifik xarakterə malikdir.

Satış müqaviləsinin tərəflərinə təklif olunur ki, müqavilə bağlanarkən bu hissəyə aid xüsusi şərtlər tamamilə aydın olmalıdır, yəni satıcıya malın gəmiyə və ya digər nəqliyyat vasitəsinə yüklənməsinə nə qədər vaxtın ayrılması və həmçinin, alıcıya malın daşıyıcıdan təyinat məntəqəsinə çatdırılması üçün ayrılan müddət bəlli olmalıdır. Sonra, satıcıya «F» tipli şərtə görə yükləmə, «C» tipli şərtə görə isə boşaltma əməliyyatları zamanı mümkün risk və xərcin həcmi məlum olmalıdır.

Bu da faktdır ki, satıcı Çarter-Partiya «Fri aut» şərtinə əsasən daşınma müqaviləsinə elə bağlayaq ki, bu şərtə görə daşıyıcı daşınma zamanı boşaldılma əməliyyatından azaddır, ancaq bu o demək deyildir ki, bağlanmış müqaviləyə görə bu əməliyyat zamanı bütün risk və xərclər alıcının üzərinə düşür, necə ki, limanın ənənəsinə görə hesab edilir ki, satıcı ilə bağlanmış daşınma müqaviləsinə yükün boşaldılması əməliyyatı da daxildir.

«D» tipli şərt öz mahiyyəti etibarını ilə «C» şərtindən fərqlənir, belə ki, «D» şərtinə görə malın razılaşdırılmış təyinat yerinə daxil olanadək məsuliyyəti satıcı daşıyır. Satıcı mal təyinat yerinə çatanaqədək daşımaya görə bütün riski və xərcləri özü daşıyır. «C» şərtində oldutu kimi «D» tipli şərtə də malın gəlməsi ilə malın göndərilməsi təsdiq olunur. «D» şərti iki kateqoriyaya bölünür: «DAF», «DES» və «DDU» şərtlərinə görə satıcı malın idxalına görə əməliyyat aparmır, ancaq DEQ və DDP şərtlərinə uyğun olaraq o bu əməliyyatı həyata keçirir.

Dəmir yolu daşımalarında tez-tez DAF şərtindən istifadə olunur ki, burada keçid sənədlərinin dəmir yolundan alınması adət halını almışdır. Bu keçid sənədləri malın təyinat yerinə çatmasına qədər, sığorta da daxil olmaqla, daşınmanı əhatə edir.

Bununla əlaqədar «DAF» şərti A.8 bəndində xüsusi məna kəsb edir. Bunun nəticəsi olaraq qeyd edilməlidir ki, həmin keçid sənədlərinin alıcıya təqdim

olunadək mümkün risk və xərclər satıcının payına düşür və o bu barədə öhdəçilik götürür. Buna uyğun olaraq sığorta və vaxta görə, həmçinin, satıcının malı sərhədə qədər gətirilməsi üçün çəkilən hər hansı xərc alıcının hesabına olmalıdır. «DDU» şərti 1990-cı il «İnkoterms» in mətninə daxil edilmişdir. Satıcı malı təyinat ölkəsinə çatdırılmasına hazır olduqda bu şərt əsas rol oynayır.

BYD (Beynəlxalq Yüklə Daşımaları) kitabçası (BYD Konvensiyası 1975-ci il) tətbiq edilməklə yüklə daşımaları barədə gömrük konvensiyasının Azərbaycan Respublikası ərazisində tətbiqinə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 31 mart 1997-ci il tarixli 527 sayılı sərəncamı ilə başlanılmışdır.

BYD kitabçası tətbiq edilməklə yüklə daşımaları barədə gömrük konvensiyasının Azərbaycan Respublikası ərazisində tətbiqi qaydaları haqqında Əsasnamə Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin 25 may 1998-ci il tarixli 024 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş, 26 may 1998-ci il tarixli Azərbaycan Beynəlxalq avtomobil daşıyıcıları Assosiasiyası (ABADA) ilə razılaşdırılaraq, 30 may 1998-ci il tarixli Ədliyyə Nazirliyində qeydiyyatdan keçirilmişdir (qeydiyyat nömrəsi-104).

BYD Konvensiyasına qoşulmuş Azərbaycan Respublikasında malların aralıq boşaltma-yükləmələri həyata keçirilmədən yol nəqliyyat vasitələrində, nəqliyyat vasitələrindən ibarət qatarlarda və konteynrlərdə müqavilə tərəflərindən birinin göndərilmə gömrükxanasından bir və ya bir neçə sərhəddən keçməklə digər müqavilə iştirakçısı tərəfindən təyinat gömrükxanasına daşınmasına aiddir, bir şərtlə ki, BYD əməliyyatlarının başlanğıcı və sonu arasındakı müəyyən bir hissə avtomobil nəqliyyatı ilə həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasında BYD prosedurasına əməl olunmaqla daşınan mallar aralıq gömrükxanalarında (idxal zamanı giriş, tranzit zamanı giriş və çıxış) idxal və ya ixrac rüsum və vergilərinin ödənilməsindən və depozitə qoyulmasından azad edilir. Həmin gömrükxanalarda BYD kitabçalarının rəsmiləşdirilməsi üçün yığımlar tutulmur.

Yoxlama üçün suallar:

- 1. Gömrük rəsmiləşdirilməsi qaydaları hansı müddəa və aktlarla müəyən edilir?*
- 2. Gömrük rəsmiləşdirilməsinin hüquqi tənzimlənməsində xüsusi rol oynayan hansı beynəlxalq konvensiyaları sadalaya bilərsiniz?*
- 3. 1990-cı il «İnkoterms»inə yenidən baxılmanın səbəbləri və onun mahiyyəti.*

Ədəbiyyat:

- 1. Konvenüiə o tamojennoy oüenke tovarov. Bröselğ.*
- 2. Konvenüiə o nomenklature dlə klassifikaüii tovarov v tamojennıx tarifax. Bröselğ.*
- 3. AR Gömrük Məcəlləsi 1997.*
- 4. A.Ş.Şəkəriyev, A.əliyev. «Gömrük işinin təşkili və idarədilməsi» Bakı.*
- 5. K.F.Heydərov. Gömrük işinin əsasları. I hissə.*

MÖVZU 7. XARİCİ İQTİSADI SİYASƏTİN ƏSAS HƏLQƏSİ

Beynəlxalq münasibətlərin tarixi ilkin insan cəmiyyətləri — qəbilələr arasında hərbi, təsərrüfat və s. əlaqələrin yarandığı andan hesablanır. Ticarətin inkişafı və onun tənzimlənməsinin bütün tarixi ərzində beynəlxalq münasibətlər tərəflərin həyatına aid olan, həlli birgə səylər tələb edən problemlər üzərində qurulmuşdur.

Müasirlikdə beynəlxalq iqtisadi münasibətlər dedikdə, dünya ölkələri arasında təsərrüfat əlaqələri (işçi qüvvəsinin miqrasiyası, kapital axını, beynəlxalq kredit, beynəlxalq valyuta münasibətləri, beynəlxalq elmi-texniki və istehsal əməkdaşlığı və s.) sistemi nəzərdə tutulur. Hər bir ictimai təzahür kimi beynəlxalq iqtisadi münasibətlər də müvafiq daxili və xarici amillərdən təsirlənir. Daxili amillər — hər hansı bir ölkənin milli maraqlarının təmininə, xarici amillər isə, əlahiddə milli mənafevləri münasibətlər çərçivəsində uzlaşdırmağa xidmət edir.

Bütün dünya dövlətlərinin xarici siyasəti daxili və xarici şərtlərin optimal nisbəti üzərində qurulur. Xarici ticarət siyasəti hökumət tərəfindən idxal və ixrac, gömrük rüsumları, tarifləri, məhdudiyətləri, xarici kapitalın cəlb edilməsi və kapital axını, digər ölkələrə iqtisadi yardım, birgə iqtisadi layihələrin həyata keçirilməsi və s. sahələrdə aparılır.

Ölkələrin xarici iqtisadi münasibətləri və hər şeydən əvvəl, xarici ticarət gömrük fəaliyyəti ilə bilavasitə əlaqədardır. Məhz xarici ticarətin idarə edilməsinin zəruriliyi tarif tənzimlənməsi mexanizminin yaradılmasına, həmçinin spesifik qeyri-tarif tədbirlərinin və ixrac nəzarətinin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Bu tədbirlər ölkələr arasında gömrük münasibətləri sistemini formalaşdırır, daxili bazarın müdafiəsini təmin edir. Gömrük münasibətləri — xarici ticarət fəaliyyətinin tənzimlənməsi üzrə iqtisadi, təşkilati-hüquqi və psixoloji münasibətlərin məcmuyudur.

Gömrük işinin öyrənilməsi və inkişaf etdirilməsi prosesində gömrük siyasəti həmişə diqqət mərkəzindədir. Respublika səviyyəsində bu zərurət bir sıra şərtlərlə əlaqədardır.

Birincisi, Azərbaycan Respublikasının bazar iqtisadiyyatına doğru inkişaf yolunda olması, bununla bağlı aparılan islahatlar yeni təsərrüfat sisteminin yaranmasına, xüsusən özəl mülkiyyət növlərinin yaranması ilə əlaqədar cəmiyyətdə müxtəlif siyasi və iqtisadi maraqları olan, bəzən hətta hökumətin yürütdüyü siyasi və iqtisadi strategiyaya qarşı çıxan sosial qrupların meydana çıxmasına səbəb olmuşdur. Bunlar dövlətin daxili və xarici münasibətlərinin ayrılmaz hissəsi kimi, gömrük münasibətlərinə və onun özəyində dayanan gömrük siyasətinə labüdən öz təsirini göstərir.

İkincisi, son illərdə gömrük işində baş vermiş mühüm dəyişikliklər nəticəsində bu sahədə idarəetmənin təşkili daha mürəkkəbləşmiş, yeni institutlar — MDB dövlətlərinin gömrük əraziləri, azad iqtisadi və gömrük zonaları yaranmış, gömrük rejimlərinin məcmuyu formalaşmışdır.

Üçüncüsü, Azərbaycanın dünya bazarına inteqrasiyası, Ümumdünya Ticarət Təşkilatına daxil olmaq istəyi və başqa iqtisadi və siyasi təşkilatlarla əlaqələri onun xarici iqtisadi fəaliyyətinin, bunun tərkibində isə, gömrük siyasətinin beynəlxalq birliyin tələblərinə uyğunlaşdırılmasını tələb edir. Bunlar xarici iqtisadi biliklərin elmi işlənməsindən, hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsindən tutmuş, əmtəə nomenklaturasının, gömrük siyasətinin prinsiplərinin formalaşmasına, gömrük alətlərinin unifikasiyasına qədər geniş islahatları nəzərdə tutur.

Nəhayət, gömrük işinin inkişafı zaman keçdikcə daha çox bəşəri problemlərlə, hər şeydən əvvəl, təhlükəsizlik, milli bazanın müdafiə olunması və s. ilə bağlılığı artır, gömrük orqanlarının zaman və məkan üzrə fəaliyyəti genişlənir. Bu isə, öz növbəsində, xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsində gömrük siyasətinin rolunun artmasını şərtləndirir.

Azərbaycan Respublikası öz daxili və xarici siyasətinin əsas tərkib hissəsi kimi, vahid gömrük və xarici ticarət siyasətini həyata keçirir. Bu vahidlik, hər şeydən əvvəl, dövlətin, xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının və maddi nemətlərin əsas istehlakçıları olan sıradan vətəndaşların maddi və mənəvi maraqlarına əsaslanmalıdır. Xarici ticarət

çərçivəsində vahidlik prinsipi ümumi normativ bazanın mövcudluğunu, əsas məqsədlər üzrə xarici ticarət və gömrük fəaliyyətinin vahidliyini və bu kimi digər halları nəzərdə tutur.

Azərbaycanın gömrük ərazisinin vahidliyi Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasətinin əsas prinsiplərindən biridir. Bu prinsip Gömrük Məcəlləsinin 3-cü maddəsində aşağıdakı formada təsbit olunmuşdur: “Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisi — Azərbaycan Respublikasının quru ərazisindən, daxili sulardan, Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan bölməsindən (o cümlədən, onda yerləşən adalar, süni adalar, qurğular və tikililər) və onların üzərindəki hava məkanından ibarətdir”.

Gömrük siyasətinin vahidliyi gömrük ərazilərinin və sərhədlərinin vahid prinsiplər üzərində qurulmasını, iqtisadi və hüquqi cəhətdən vahidliyini nəzərdə tutur. Nəqliyyat, maliyyə, informasiya və əmtəə dövriyyəsi bazasında gömrük işinin institusional sisteminin yaradılması sayəsində XXI əsrdə gömrük işinin məzmununun tamamilə dəyişəcəyi, gömrük fəaliyyətinin kompüter texnikası və kosmik əlaqə vasitələrindən istifadə edən böyük bir orqana çevriləcəyi gözlənilir. Beynəlxalq texniki inkişaf ayaqlaşmaq üçün, hazırda respublikada gömrük orqanlarının istifadə etdiyi texnika və texnologiyaların müasirləşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Eyni zamanda, gömrük ittifaqı, MDB dövlətləri və s. çərçivəsində yeni “yaxınlaşma” meyllərinin hərtərəfli və daha dərinlən öyrənilməsi zəruridir.

Bu günün ən aktual məsələlərindən biri — xarici iqtisadi fəaliyyətin tarif və qeyri-tarif tənzimlənməsinin metod və qaydalarını işləyib hazırlayan, mühüm beynəlxalq institut olan Beynəlxalq Ticarət Təşkilatı (BTT) ilə sıx əlaqələrin yaradılmasıdır. BTT 1947-ci ildən fəaliyyət göstərən Tarif və Ticarət üzrə Baş Assambleyanın (QATT-ın) sələfi kimi, 1995-ci ildən fəaliyyətə başlamışdır. Bu qurumun əsas vəzifələri — idxal rüsumlarının get-gedə azaldılması, ticarətdə kəmiyyət və digər qeyri-tarif

məhdudiyətlərinin kənarlaşdırılması, beynəlxalq ticarətin sərbəst tarif metodları ilə tənzimlənən liberal sistemə çevrilməsidir.

BTT-nin əsas prinsip və qaydaları: qarşılıqlı ticarətdə heç bir ayrı-seçkilik tanımayan, ən əlverişli rejim prinsipinin tətbiqi, xarici mənşəli əmtəə və xidmətlərə milli rejimin təqdim edilməsi, ticarət mübahisələrinin məsləhətləşmə və danışıqlar yolu ilə həllidir.

BTT-nin əsas funksiyaları:

— Uruqvay raundunun bütün sazişlərinin, həmçinin danışıqlarda və imzalanmış digər sənədlərdə razılaşdırılmış şərtlərin yerinə yetirilməsinin və tətbiqinin təşkili;

— artıq razılaşdırılmış və qəbul ediləcək qərarlara dair müvafiq məsələlər üzrə BTT üzvləri arasında danışıqların təşkili;

— BTT üzvləri arasında mübahisəli və münaqişəli vəziyyətlərə baxılmasının təmin edilməsi;

— BTT üzv-ölkələrinin ticarət siyasətinə dair məlumatların dövrü nəşrlərinin təmin edilməsi.

BTT-nin bütün üzv-ölkələri “çoxtərəfli ticarət razılaşmaları” adı altında birləşən müqavilələrin və digər sənədlərin yerinə yetirilməsi üzrə öhdəliklər qəbul edirlər. BTT, mahiyyət etibarını ilə, çoxtərəfli müqavilələrin səhm paketi hesab oluna bilər; onun norma və qaydaları ilə dünya əmtəə və xidmət ticarətinin 90 faizdən artıq hissəsi tənzim edilir.

BTT-nin əsas prinsiplərindən biri iştirakçı ölkələrin öz iqtisadiyyatlarını beynəlxalq səviyyədə ancaq gömrük siyasəti vasitəsilə müdafiə etmələrindən ibarətdir. Xüsusən, gömrük rüsumunun səviyyəsi qarşılıqlı danışıqlar əsasında aşağı salınmalı və azaldılan rüsum dərəcələrinin gələcəkdə yenidən artmasının qarşısı alınmalıdır.

Azərbaycanın çoxtərəfli ticarət sistemində iştirakının yüksək səmərə vəd etməsi aşağıdakı mülahizələrlə əsaslandırılır:

— ixracatçılar üçün daha təhlükəsiz ticarət mühiti yaradılır ki, bu da ticarət əməkdaşları tərəfindən xarici iqtisadi münasibətləri tənzimləyən daha sərfəli norma və qaydaların istifadəsindən irəli gəlir;

- satış bazalarına çıxmaq imkanı yaxşılaşır;
- intellektual mülkiyyət hüququna dair məsələlər və investisiya tədbirləri üzrə çoxtərəfli ticarət sazişlərində, həmçinin xidmət ticarəti üzrə baş razılışmada iştirak imkanı açılır;
- BTT-nin tədbirlərində birbaşa iştirak etməklə çoxtərəfli ticarət sisteminin təkmilləşdirilməsinə yardım göstərmək üçün real imkan yaranır;
- ticarət əməkdaşları tərəfindən sıxışdırılan zaman öz iqtisadi maraqlarının müdafiəsi üçün səlahiyyətli instansiyaya müraciət etmək imkanı yaranır və s.

Hal-hazırda ticarət-iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsinin çoxtərəfli sistemində 130-dan artıq dövlət bərabərhüquqlu iştirakçıdır. Bu faktı, həmçinin, tarif rüsumunun aşağı salınmasından ölkələrin əldə etdiyi iqtisadi səmərəni nəzərə alsaq, tam qətiyyətlə deyə bilərik ki, BTT çərçivəsində mövcud olan rejim bərabərhüquqlu, qarşılıqlı səmərə və ümumi maraq prinsipi əsasında Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinin genişlənməsinə və möhkəmlənməsinə səbəb olacaq.

BTT çərçivəsində fəaliyyət göstərən daha mühüm bir mexanizm tranzit daşımalar mexanizmidir. Onlara münasibətdə BTT daha səmərəli və ayrı-seçkiliyi istisna edən prinsiplərdən istifadə edir. Bu, okeana birbaşa çıxışı olmayan ölkə kimi, Azərbaycanın xarici iqtisadi maraqlarının təmin olunması istiqamətində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan geniş miqyaslı iqtisadi islahatlara 1995-ci ildən başlamışdır. Bu müddət ərzində inflyasiya prosesi dayandırılmış, büdcə kəsinin DM-ə nisbətdə 1—2 faizə qədər aşağı salınmasına nail olunmuş, pul tədavülü sabitləşdirilmiş, xarici iqtisadi fəaliyyətdə və valyuta bazarında kifayət səviyyədə liberallığa nail olunmuş, iqtisadiyyatın artan tempi təmin edilmiş, valyuta bazarında canlanma yaranmışdır. Bütün bunlar, nəticə etibarı ilə, əhalinin həyat səviyyəsində ötən illərlə müqayisədə, böyük irəliləyişə səbəb olmuşdur. Nailiyyətlər sırasında xarici fəaliyyətin əldə olunmuş dinamik inkişaf səviyyəsi də vurğulanmalıdır. Hal-hazırda Azərbaycan 119 ölkə ilə ticarət münasibəti qurmuşdur. Ticarət dövriyyəsi və ticarətdə müsbət saldo artmaqdadır. Belə

ki, 2000-ci ildə əmtəə və xidmətlərin xarici ticarət dövriyyəsi 4,1 milyard ABŞ dolları həcmində olmuşdusa (94 mln. dollar müsbət saldo ilə), 2002-ci ilin 8 ayı ərzində respublikanın rezident və qeyri-rezidentləri tərəfindən 119 ölkə ilə aparılmış ticarət əməliyyatlarının həcmi 2159,8 mln. ABŞ dolları olmuş, bu müddət ərzində 1150,5 mln. ABŞ dolları dəyərində mal ixracı, 1009,3 mln. ABŞ dolları dəyərində mal idxalı olmuş, ixrac-idxal əməliyyatları üzrə müsbət saldo 141,2 mln. ABŞ dolları təşkil etmişdir.

Azərbaycan böyük neft və qaz yataqlarına, iri sənaye və kənd təsərrüfatı potensialına, kifayət qədər əmək ehtiyatlarına malikdir. Onun gələcək inkişafı daha çox iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun əsaslı olaraq modernləşdirilməsi ilə müəyyən olunacaq ki, bu da, ixracın strukturundan 90 faizdən çox, büdcənin gəlir hissəsinin formalaşmasında 40-45 faiz, ,DM-də 25 faizdən çox hissəni təşkil edən neft sektorundan ölkənin asılılığını aşağı salacaq. Azərbaycanın dünya ticarət sistemində inteqrasiyası göstərilən vəzifənin həllində mühüm amil hesab olunur.

BTT sistemində tam hüquqlu üzv kimi qoşulan zaman Azərbaycanın sərf edəcəyi məsrəfləri də qeyd etmək lazımdır. Həmin xərclər, ölkə iqtisadiyyatının, xarici iqtisadi əlaqələrin liberallaşdırılması, beynəlxalq rəqabətin daha sərt qaydalarına uyğunlaşması zəminində meydana çıxacaqdır. BTT-yə üzvlük müəyyən daxili məsrəflərlə də müşayiət olunacaqdır. Bu xərclər beynəlxalq norma və qaydalara uyğun olan milli qanunvericilik bazasının yaradılması, həmçinin çoxtərəfli öhdəliklər üzrə nəzarətin institusional mexanizminin formalaşdırılması zərurətindən irəli gəlir.

Azərbaycanın BTT-nin fəaliyyətində iştirakı təşkilatın büdcəsinə müəyyən haqların müntəzəm ödənilməsini, Azərbaycan nümayəndələrinin BTT orqanlarının işində iştirakı üçün xərclərin çəkilməsini tələb edəcəkdir.

BTT-yə birləşmənin son mərhələsi daha mühümdür. Çünki, danışıqlar hansı şərtlərlə başa çatarsa, BTT sistemində ölkənin uzun müddətə əldə edəcəyi səmərə bundan asılı olacaqdır. ,mumiyyətlə, həm işçi qrupu çərçivəsində, həm də tarif güzəştləri üzrə danışıqlara hərtərəfli hazırlaşmaq lazımdır. Hazırlıq üçün, ilk növbədə, gömrük tarifi

vasitəsilə müdafiəsi tələb olunan sənaye sahələri, əmtəə siyahısı müəyyən olunmalıdır. Bu, əlbəttə, ixrac yönümlü və kənd təsərrüfatı sahələridir. Nəzərə almaq lazımdır ki, danışıqlara qədər Azərbaycandan müəyyən əmtəələr və əmtəə qrupları üzrə tarif güzəştləri tələb olunacaqdır.

Azərbaycana gətirilən əmtəələrə qoyulacaq rüsum dərəcələrinin optimal səviyyəsinin müəyyən edilmə prosesi məsuliyyətli işdir. Milli bazarın liberallaşdırılmasının mümkün həddi də dəqiq müəyyən olunmalıdır.

Müəyyən əmtəə kütləsi daxili bazarın tələbatını ödəyirsə, həmin əmtəə mövqeləri üzrə gömrük rüsumu dərəcələri 25 faizdən aşağı olmamalıdır. Milli istehsalçılara heç bir təhlükə yaratmayan əmtəə mövqeləri üzrə isə, gömrük rüsumu 5—20 faiz hədudlarında müəyyən olunur. Bu, daxili bazarın həmin əmtəə üzrə təminatlı olub-olmamasından asılıdır. Kənd təsərrüfatı məhsullarına münasibətdə isə, əmtəələrin geniş dairəsi üzrə tarifləşmə tez bir zamanda həyata keçirilməlidir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin liberallaşması şəraitində “dempinq ticarəti” məsələsi qarşıya çıxır. Bir tərəfdən, Azərbaycan mənşəli əmtəələrin dempinq qiymət üzrə ixracı problemi həll edilməli, digər tərəfdən, Azərbaycana dempinq qiymətləri ilə əmtəələrin gətirilməsi üzrə nəzarət mexanizmi yaradılmalıdır. Belə mexanizmin yaradılması, milli əmtəə istehsalçılarında, qeyri-bərabər xarici rəqabətdən qorunmağa imkan verəcək. O, əsas etibarilə, dempinqin müəyyən edilməsinin BTT çərçivəsində tanınmış kəmiyyət meyarlarını əks etdirməlidir. Bu zaman:

- dempinq ölçüsünün ixrac qiymətini 2 faiz üstələməsi;
- hər hansı bir ölkədən dempinq qiymətləri üzrə idxal həcmi Azərbaycan analoji məhsulların idxal həcmi 3 faiz üstələməsi;
- dempinq qiymətləri üzrə idxalın analoji məhsulların milli istehsalçılara mühüm ziyan vurması nəzərə alınmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəyə gətirilən əmtəə axını üzrə monitoring mexanizminin fəaliyyəti iqtisadi islahatların ilkin mərhələsində xüsusilə vacibdir. Belə

ki, xarici ticarətin liberallaşdırılması ilə birlikdə iqtisadiyyat strukturca yenidən qurulmalı, sənayenin rəqabət qabiliyyəti təmin edilməlidir. Sözsüz ki, ölkəyə gətirilən məhsullar milli məhsulun nəinki rəqabət qabiliyyəti olmayan növlərini sıxışdırır, hətta, milli iqtisadiyyatın perspektivli, rəqabət qabiliyyətli sahələrinin bərpası prosesinə ciddi təhlükə törədə bilər. Belə vəziyyətin yaranmasının qarşısını almaq üçün respublikada idxal üzrə dəqiq fəaliyyət göstərən monitoring tərtib edilməlidir. Monitoring müvafiq tədbirlərin vaxtında görülməsinə, insanların və bütün canlıların həyatına və ictimai mənəviyyət meyarlarına uyğun gəlməyən məhsulların idxalını dərhal dayandırmağa imkan verəcəkdir.

İslahatların aparılması zamanı xarici ticarətin kəmiyyət məhdudiyyətlərindən ibarət tənzim mexanizmi tətbiq olunmalıdır. Bu mexanizmin tətbiqi bir sıra şərtlərlə həyata keçirilir:

- məhdudiyyətlər ancaq onları yaradan səbəblərin kənarlaşdırılması üçün tətbiq olunmalıdır;
- tətbiq olunan məhdudiyyətlər vəziyyət yaxşılaşdıqca yumşaldılmalı və aradan qaldırılmalıdır.

QATT-ın çoxillik fəaliyyətini öyrənərkən aydın olur ki, dəqiq müəyyənləşdirilmiş hazırlıq işləri respublikamızın Beynəlxalq Ticarət Təşkilatına tam hüquqlu üzv kimi birləşməsinə və müəyyən səmərənin əldə edilməsinə təmin edə bilər. “Hazırlıq işi” dedikdə, əmtəə və xidmət bazarlarına çıxış üçün Azərbaycanın mövcud Gömrük Tarifinin təkmilləşdirilməsi; beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin geniş spektri üzrə qanunverici aktların hazırlanması və qəbul edilməsi üzrə danışıqlarda iştirak edəcək mütəxəssislərin peşəkar hazırlıq səviyyəsinin yüksəldilməsinə yönəlmiş tədbirlər kompleksi nəzərdə tutulur.

İstənilən ölkənin ticarət imkanları ticarətin tənzimlənməsinin çoxtərəfli sistemində onun iştirak dərəcəsi ilə asılıdır. Qarşılıqlı razılaşdırılmış prinsip və qaydalar üzərində qurulan ticarət-iqtisadi münasibətlər təsərrüfat subyektlərinə təhlükəsiz ticarət

mühitindən səmərəli istifadə imkanı verir. Beynəlxalq səviyyədə tanınmış hüquqi norma və prinsiplərsiz xarici iqtisadi əlaqələrin səmərəli tənzimlənməsinə nail olmaq mümkün deyil. Bununla əlaqədar olaraq, ekspertlər BTT çərçivəsində baş verən prosesləri daim izləməli və təhlil etməlidirlər.

Yoxlama üçün suallar:

- 1. Xarici ticarətin gömrük fəaliyyəti ilə bilavasitə əlaqəsini təhlil edin.*
- 2. AR gömrük siyasəti hansı şərtlərlə səciyyələnir?*
- 3. Xarici iqtisadi fəaliyyətin tarif və qeyri-tarif tənzimlənməsinin metod və qaydalarını işləyib hazırlayan QATT/BTT ilə Azərbaycanın əlaqələri haqqında nə demək olar?*

Ədəbiyyat:

- 1. M.Y.Həmidova. Xarici iqtisadi siyasətin əsas həlqəsi. Məqalə. «Hüquqi dövlət və qanun» jurnalı. 2002.Nö11.*

**MÖVZU 8. AZAD İQTİSADI ZONALAR:
REALLIQ VƏ DÜŞÜNCƏLƏR**

«Azad iqtisadi zona» fenomeni dünya praktikasında son onilliklərdə özünə geniş yer etmişdir. Müasir azad iqtisadi zonaları (bundan sonra AİZ) ötən əsrin 70-ci illərinin əvvəllərində öz praktikasına daxil edən Cənub-Şərqi Asiya ölkələri, qısa müddət ərzində, iqtisadi artım tempinə görə, regionun iqtisadi öncüllərinə çevrilməyə müvəffəq oldular. Belə ki, 1970-ci ildə Cənubi Koreyada azad iqtisadi zonalar haqqında qəbul edilən qanuna uyğun olaraq, xarici investisiyaların cəlb edilməsi, ixrac artımının stimullaşdırılması, məşğulluğun artırılması, sənaye texnologiyalarının təkmilləşdirilməsi və nəhayət, iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi məqsədilə, ölkənin sahilyanı rayonlarında AİZ yaradıldı. Fəaliyyəti dövlət tərəfindən fəal dəstəklənən bu zona, tezliklə, «Asiya möcüzəsi»nin liderlərindən birinə çevrildi.

XX əsrin 90-cı illərində iqtisadi artım tempinə görə, Çin dünya lideri oldu. Hazırda ölkədə, hələ 1980-ci illərdə AİZ statusu almış, beş xüsusi iqtisadi region fəaliyyət göstərir. 1990-cı ildə bu zonalara qoşulan Rudunq investisiyaların həcminə görə digər zonaları üstələməyə nail olmuşdur.

Hal-hazırda AİZ geniş xarici investisiyalar cəlb edən, xarici iqtisadi fəaliyyətə rüsumsuz rejim tətbiq edən, inkişafı digər iqtisadi və təşkilati tədbirlərlə stimullaşdırılan ərazilər kimi fəaliyyət göstərir. Kiota konvensiyasının VIII əlavəsində azad zona və ya «porto-franko» definisiyası rəsmən qəbul edilmişdir. Burada «porto-franko» — əmtələri milli gömrük sistemindən kənarında yerləşən və bu səbəbdən mütləq gömrük nəzarətinə məruz qalmayan ərazi-obyektlər hesab olunur.

Beynəlxalq ticarət-iqtisadi münasibətlərində müəyyən azadlığı ilə fərqlənən ilk ərazilər — «porto-franko»lar, hələ XVI yüzilliyin axırında Aralıq dənizi sahillərində yaranmışdır. 1595-ci ildə Genuyada (İtaliya) azad liman statusu təsis olunmuş, daha sonralar, məsələn, Odessa liman-şəhəri 1817-ci ildə «porto-franko» güzəşt rejimi əldə etmişdi (bu rejim Sovet hakimiyyətinin qurulmasınadək mövcud olmuşdu) və s.

Dünya təcrübəsində, AİZ-lər, özlərinin bazar iqtisadiyyatının müvəffəqiyyətlə formalaşmasına, ölkə iqtisadiyyatının inkişafına təkan verən güclü amil olduğunu artıq sübuta yetirmişlər. Bu, xüsusən yüksək göstəriciləri ilə fərqlənən zonaların fəaliyyət göstərdiyi Çinin təcrübəsində daha qabarıq nəzərə çarpır. AİZ-lərə geniş yer verən Çin hökuməti onların normal fəaliyyəti üçün qısa müddətdə əlverişli hüquqi baza yaratmış, maliyyə-vergi, gömrük və digər iqtisadi tədbirlər planı işləyib hazırlamışdır.

Müasir AİZ-lər, əsas etibarilə, sərhədyanı ərazilərdə yerləşmələri, ölkənin digər əraziləri ilə müqayisədə üstün istehsal və bölgü şərtləri, öz sərhədlərini əlaqədar təsərrüfat sferalarına, sahələrə və ərazilərə genişləndirmək və yaymaq qabiliyyətinə malik olmaları ilə fərqlənirlər. Hazırda dünyada mindən çox AİZ mövcuddur. Onlar dəyəri dünya ticarət dövriyyəsinin 15 %-ni təşkil edən məhsul hazırlayır və ixrac edirlər. AİZ vasitəsilə milli əmtəə və xidmətlər dünya bazarına daxil olur, xarici resurslar milli

iqtisadiyyata «axır», bununla da ölkə təsərrüfatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya miqyasları genişlənir.

İstehsalın tənəzzülü, uzun illər mövcud olmuş təsərrüfat əlaqələrinin pozulması, kapital qoyuluşu həcmnin kəskin surətdə azalması, əhalinin həyat səviyyəsinin kəskin aşağı düşməsi şəraitində AİZ-lərin yaradılması mövcud problemlərin həllində köməkçi yollardan biri kimi qiymətləndirilir. Bazar iqtisadiyyatına keçid ölkənin dünya təsərrüfat kompleksinə inteqrasiyasının yüksək səviyyəsini nəzərdə tutur ki, bu da xarici investisiyaların milli iqtisadiyyata axınını tələb edir. Məhz bu planda respublika ərazisində AİZ-lərin yaradılması məqsədəuyğun hesab olunur. Nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan dünyanın iqtisadi cəhətdən ən əlverişli ərazilərindən birində — Şərqlə Qərbin arasında, qədim «İpək yolu»nun üzərində yerləşir. Bu yolun Azərbaycan, Qərb və Şərq ölkələri üçün sosial-iqtisadi və siyasi əhəmiyyəti böyükdür. «İpək yolu» vasitəsilə qurulacaq beynəlxalq iqtisadi əlaqələrə geniş miqyasda qoşulma, bu yol üzərində AİZ-lərin yaradılması XXI əsrdə respublikanın inkişaf strategiyasının ən prioritet istiqamətlərindən sayılır.

AİZ-lərin yaradılması özünüidarəetmə elementlərini gücləndirməyin, təsərrüfat proseslərini idarəetmə ünsürlərinin regional səviyyədən makroiqtisadi səviyyəyə keçirilməsinin vasitələrindən, iqtisadiyyatın ərazi-təsərrüfat cəhətdən təşkilinin səmərəliliyinin təmin edilməsi formalarından biridir.

Hazırda, Azərbaycanın nəqliyyat sektorunun ümumi inkişaf kontekstində müxtəlif variantlarda inkişaf konsepsiyaları hazırlanmalı, qonşu və uzaq ölkələrlə əməkdaşlığın proqnozları, həmin ölkələrin inkişaf strategiyaları, qlobal siyasətdəki mövqeləri öyrənilməlidir.

AİZ-lər yaradılmasının dünya təcrübəsi, bu sahədə müəyyən uğurlarla yanaşı, müvəffəqiyyətsizliklərin də olduğunu göstərir. Məsələn, Polşa və Hindistanda yaradılan AİZ-lər layihələşmə mərhələsində bəzi hesablamaların düzgün aparılmaması ucbatından

fəaliyyət dövründə gözlənilən səmərəni verə bilməmişdi. Ümumiyyətlə isə, bu sahədə ən geniş yayılmış səhvlər sırasında aşağıdakılar göstərilir:

- zonanın yerləşdiyi ərazinin düzgün seçilməməsi;
- bazar infrastrukturuna kifayət qədər diqqət verilməməsi (lazımi avtomobil yollarının, hava nəqliyyatının olmaması; telekommunikasiya və elektrik təchizatının aşağı inkişaf səviyyəsi);
- zonanın idarə olunması və güzəşt rejimlərinin yaradılması ilə məşğul olan dövlət idarələri arasında (məs., maliyyə nazirliyi, gömrük komitəsi, iqtisadiyyat nazirliyi və s.) institusional əlaqələrin lazımi səviyyədə olmaması.

Keçid dövründə, bir çox ölkələrdə, yuxarıda sadalanan səbəblər sırasında iqtisadi böhranın da adı çəkilir. İqtisadi vəziyyətin kəskin olduğu şəraitdə AİZ-lərin səmərə verəcəyi bəzən sual altında qalır.

Konkret inzibati ərazini əhatə edən AİZ-lərin, əksər hallarda, qeyri-səmərəli nəticələnməsi dünya təcrübəsindən məlumdur. Azad zonaların sərhədlərinin inzibati-ərazi sərhədləri ilə üst-üstə düşməsi həmişə diqqət mərkəzindədir. İnzibati idarəçiliyi əvvəlki qaydada saxlanılan zonalarda, iqtisadi azadlığı nəzərdə tutulan formada təmin etmək, əksər hallarda mümkün olmur. Bütün tədbirlərə baxmayaraq, inzibati idarəçilik iqtisadi fəaliyyət üçün bürokratiya, süründürməçilik və bu kimi digər maneələr yaratmaqda davam edir. Bunları nəzərə alaraq, azad zonalarda, ölkənin bütün ərazilərində olduğu qaydada deyil, fərqli formada idarəçilik sistemi formalaşdırılır.

AİZ-lərin yaradılması və fəaliyyətinin tənzimləyici mexanizmləri dəqiq müəyyən edilməli, iqtisadiyyatın gələcəkdə struktur yenidənqurulması perspektivləri, dünya bazarının konyukturunun mümkün dəyişiklikləri, ölkənin regionları üzrə sosial-iqtisadi səviyyənin bərabərləşdirilməsi probleminin həlli ilə bağlı olan iqtisadi inkişafın alternativ variantları əsaslandırılmalıdır.

AİZ — təcrid edilmiş ərazi (anklav) deyil, dövlət iqtisadi siyasətinin sabitliyinə, xüsusi hüquqi rejimə əsaslanan, daxili və xarici investora potensial təminatların təmin

edilməsinə yönələn güzəşt və stimulların xüsusi iqtisadi-hüquqi sisteminin fəaliyyət göstərməli olduğu iqtisadi məkan, suveren ölkə ərazisinin bir hissəsidir.

Dünya təcrübəsi azad iqtisadi zona infrastrukturunun yaradılmasına münasibətdə müəyyən tələblər formalaşdırmışdır. Bu tələblərə görə, məsələn, nəqliyyat dəhlizləri tərkibində AİZ-lərin yaradılması və fəaliyyəti məsələləri daha dəqiq və əsaslandırılmış surətdə işlənilib hazırlanmalıdır.

Sahibkarlığa yardım məqsədilə ayrı-ayrı ərazilərdə AİZ-lərin yaradılması — açıq iqtisadiyyatın qurulması və dünya təsərrüfat əlaqələri məkanına daxil olmaq üçün perspektiv tədbirlərdəndir. AİZ-in yaradılması və inkişafının xarici təcrübəsi, mexaniki olaraq, müasir inkişaf mərhələsi nəzərə alınmadan digər ölkənin ərazisində tətbiq edilə bilməz. Buna görə də, milli iqtisadi və hüquqi şəraitə uyğun olan azad iqtisadi zonaların qurulmasının əsas prinsiplərini işləyib hazırlamaq, məqsədlər sistemini aydınlaşdırmaq, yaradılacaq AİZ-in sahə və funksional yönümünün ümumdövlət prioritetlərini müəyyən etmək lazımdır.

AİZ fəaliyyətindən əldə edilən səmərə lokal deyil (öz ərazisində), həm də makroiqtisadi (ölkənin bütün xalq təsərrüfatı üçün) xarakter daşılmalı, zona ərazisində investisiya prosesinin bütün iştirakçılarının (istər dövlət və yerli özəl, istərsə də xarici səhmdarların) maraqları bərabər surətdə təmin olunmalıdır. Hər bir AİZ-də çoxvariantlı iqtisadi inkişaf üçün imkanların təmin edilməsi zəruridir.

AİZ-lərin normal fəaliyyəti üçün maliyyə və bank infrastrukturunun yaradılması variantlarını nəzərə alan inkişaf proqramları işlənilib hazırlanmalı, sadə və geniş təkrar istehsalın investisiyalaşmasını təmin edəcək ilkin kapital yığımları üçün şərait yaradılmalıdır. Müasir ölkələrdə iqtisadi fəaliyyət məhdudlaşdırıcı fiskal siyasət hesabına diskriminasiya edilməklə, üzərinə sərt nəzarət qoyulmuşdur. AİZ-də belə nəzarət zəifləyir, vergi sistemi isə, xüsusilə də, gömrük rüsumlarına münasibətdə güzəşt rejimində işləyir.

AİZ-lərin yaradılma təcrübəsini ümumiləşdirərək qeyd etmək lazımdır ki, AİZ infrastrukturunun inkişafına qeyri-dövlət vəsaitlərinin cəlb edilməsi inkişafın gələcəkdə stabilləşməsi üçün müsbət amildir. Xarici iqtisadi fəaliyyətin və regional təsərrüfatçılığın perspektiv forması olaraq, ciddi selektiv yanaşmanı, böyük hazırlıq işini tələb edən, dövlət üçün yeni və mürəkkəb forma olan AİZ-lər, bütövlükdə dövlətin və regional iqtisadi komplekslərin səmərəli inkişafını təmin edə bilər.

AİZ layihələrində, onun yaradılmasından iqtisadiyyat üçün əldə ediləcək aşağıda sadalanan ən mühüm, sosial-iqtisadi səmərə nəzərə alınmalıdır:

- AİZ-in milli iqtisadiyyata təkmilləşdirici təsiri;
 - ölkə üçün yenilik sayılan və əvvəllər istifadə olunmayan iqtisadi mexanizmlərlə eksperimentin mümkünlüyü;
 - qapalı iqtisadiyyatın açıq iqtisadiyyata çevrilməsi işinə AİZ-lərin yardımı.
- Deyilənləri ümumiləşdirərək, «Azərbaycanda AİZ-lərin yaradılması perspektivi varmı?» sualına müsbət cavab verə bilərik. Şübhəsiz ki, onun səmərəli realizə edilməsi aşağıdakı mütləq şərtlərə riayət edilməsi şərtilə həyata keçə bilər:
- həm ümumdövlət, həm də regional maraqları nəzərə alan AİZ sahəsində dəqiq konsepsiyanın yaradılması;
 - AİZ yaradılması və fəaliyyəti prosesini tənzimləyən müvafiq normativ-hüquqi bazanın işlənib hazırlanması və qəbul edilməsi, AİZ-in ölkənin iqtisadi məkanı prinsipini pozmayan məhdud ərazidə təşkili;
 - AİZ yaradılmasında həm yerli, həm də ərazi orqanlarının qarşılıqlı iqtisadi marağı;
 - real səmərənin perspektivdə əldə olunacağı nəzərə alınmaqla, AİZ infrastrukturunun formalaşması üçün ərazi idarəetmə orqanlarının bu məqsəddə mühüm büdcə vəsaitlərinin ayrılması;
 - AİZ ərazisində fəaliyyət göstərən yerli və xarici investora təsərrüfat fəaliyyətinin aparılması üçün mümkün qədər əlverişli şərait yaradılması.

Göründüyü kimi, burada həll edilməsi mümkün olmayan şərt yoxdur. AİZ problemi bütün maraqlı tərəflərin razılaşdırılmış fəaliyyəti ilə həll edilə bilər. Dünyanın bir çox ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da AİZ yaradılması xarici investisiyaların cəlb edilməsinin səmərəli üsuluna, xarici iqtisadi əlaqələrin və bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafında katalizatora çevrilə bilər. Bunun üçün onların yaradılma siyasəti düşünülmüş və davamlı olmalıdır.

Yoxlama üçün suallar:

- 1. «Sərbəst iqtisadi zona»nı gömrük rejiminin növü kimi səciyyələndirin.*
- 2. İlk «porto-franko»lar haqqında məlumat verin.*
- 3. AİZ-lərin yaradılmasının dünya təcrübəsini təhlil edin.*
- 4. Azərbaycanda AİZ-lərin yaradılma siyasəti hansı istiqamətlərdə aparılır,*

Ədəbiyyat:

- 1. M.Y.Həmidova «Azad iqtisadi zonalar: reallıq və düşüncələr». Məqalə. «Hüquqi dövlət və qanun» jurnalı. 2003 №1*

MÖVZU 9. GÖMRÜK REJİMİNİN SEÇİLMƏSİ VƏ DƏYİŞDİRİLMƏSİ QAYDALARININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Bazar münasibətlərinə keçid istiqamətinin mövcudluğu şəraitində ticarət münasibətlərinin liberallaşdırılması, dövlət inhisarından kənarlaşma, həmçinin, xarici bazara çıxmaq üçün müəssisələrə sərbəstliyin verilməsi xarici ticarət əməliyyatları iştirakçıları və səlahiyyətli dövlət orqanlarının qarşılıqlı münasibətlərində yeni qaydaların hüquqi reqlamentləşdirilməsini zərurətə çevirmişdir. Bu məqsədlə, 1997-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi köhnə qanunvericilikdə olan boşluqları əsasən aradan qaldırmış, keçid dövrü ilə əlaqədar yeni yaranmış məsələləri hüquqi cəhətdən tənzimləmiş, xarici ticarət sahəsində yaranan hüquqi münasibətləri nizama salmışdır.

Gömrük Məcəlləsinin 24-cü maddəsinə uyğun olaraq, gömrük rejimləri Azərbaycanın gömrük sərhədindən mal və nəqliyyat vasitələrinin yerdəyişməsinə müəyyən edir. Hal-hazırda respublikada 15 gömrük rejimi fəaliyyət göstərir ki, bunların da hər biri xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsində müxtəlif hüquq münasibətlərini tənzimləyən hüquq normaları sistemini özündə ehtiva edir.

Gömrük rejimləri qonşu ölkələrlə xarici iqtisadi və siyasi münasibətləri qurmaq, xarici ticarətin inkişaf istiqamətlərini və onun keyfiyyət məzmununu müəyyən etmək üçün dövlətin əlində mühüm alət kimi istifadə olunur.

Gömrük rejimlərinin ayrı-ayrı növlərini, onların xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirmək üçün, inzibati hüquq rejimlərinin qurulduğu hüquqi bünövrəni aşkar və təhlil etmək lazımdır. Gömrük rejimi inzibati-hüquqi rejimlərin əsas növlərindən və gömrük hüququnun mühüm institutlarındanıdır. Gömrük Məcəlləsinin 17-ci maddəsinin 13-cü bölməsinə əsasən, «gömrük rejimi – gömrük məqsədləri üçün Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin statusunu müəyyən edən müddələrin məcmuyudur». Gömrük rejimi gömrük

sərhədən malların yerdəyişmə qaydasını onun təyinatından, gömrük ərazisində yerləşmə şərtindən asılı olaraq müəyyən edir, malların dövriyyə məkanını göstərir, fiziki və hüquqi şəxslərin malik olduqları mal və nəqliyyat vasitələrinə sərəncam vermək hüquqlarını təsbit edir.

Gömrük rejimi ümumdövlət rejimidir. Onun məzmunu gömrük siyasətinin məqsəd və vəzifələrinə istinadən müəyyən oluna bilər. Bu səbəbdən, gömrük rejimlərinin məzmununun öyrənilməsi, ilk növbədə, gömrük siyasətinin məqsəd və vəzifələrinin açıqlanmasını tələb edir.

Gömrük siyasətinin məqsədləri ən ümumi formada, iqtisadi və müdafiə bloklarına bölünür. İqtisadi məqsədlər xalis fiskal (dövlət büdcəsinin doldurulması) və tənzim funksiyalarında ifadə olunur. Gömrük mexanizmi iqtisadiyata tənzimləyici təsirini gömrük tarifləri vasitəsilə (dolaylı rəhbərlik metodları), həmçinin qadağalar, məhdudiyətlər, lisenziyalaşdırma, idxala və ixraca kvotalar qoyulması (birbaşa, inzibati rəhbərlik metodları) ilə göstərir.

Müdafiə məqsədləri dedikdə, ölkənin iqtisadi, sanitariya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, ictimai qayda-qanunun, əhəlinin sağlamlığının, mədəni qiymətlilərin müdafiəsi və s.-in məcmuyu başa düşülür. Gömrük siyasətinin bu cəhəti dövlətin ümumi proteksionizm siyasətinin mühüm tərkib hissəsini təşkil edir. Təəssüflə qeyd etməliyik ki, hazırda daxili bazarın xarici rəqabətdən himayə olunması üçün görülən gömrük-müdafiə tədbirləri istənilən səviyyədə deyildir.

Gömrük Məcəlləsinin 25-ci maddəsi mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük rejimi növlərini aşağıdakı kimi müəyyən etmişdir:

- 1) sərbəst dövriyyə üçün buraxılış;
- 2) təkrar idxal;
- 3) tranzit;
- 4) gömrük anbarı;
- 5) rüsumsuz ticarət mağazası;

- 6) gömrük ərazisində emal;
- 7) gömrük nəzarəti altında emal;
- 8) müvəqqəti idxal (ixrac);
- 9) sərbəst gömrük zonası;
- 10) sərbəst anbar;
- 11) gömrük ərazisindən kənarında emal;
- 12) ixrac;
- 13) təkrar ixrac;
- 14) məhv etmə;
- 15) dövlətin xeyrinə maldan imtina.

Konkret gömrük rejimi gömrük bəyannaməsinin sənədləşdirilməsi zamanı hüquqi cəhətdən təsbit olunur. Respublikanın gömrük sərhədindən keçirilən mallara münasibətdə gömrük rejiminin seçilməsi subyektlərin mülahizəsinə həvalə olunur, bununla belə, bəzi hallarda, gömrük sərhədindən mal və nəqliyyat vasitələrini keçirən şəxslər qanunvericiliklə tələb olunan gömrük rejimi üzrə hərəkət etməli olurlar. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisində xarici malların emalı, Gömrük Məcəlləsinin 9-cu fəslinə uyğun olaraq, yalnız gömrük ərazisində malın emalı rejimi ilə mümkündür.

Digər bütün hallarda, gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq, şəxs malın xarakterindən, kəmiyyətindən, mənşə ölkəsindən və ya təyinatından asılı olmayaraq, istənilən vaxt hər hansı gömrük rejimini seçə və ya onu digərinə dəyişdirə bilər.

Beləliklə, mallara münasibətdə gömrük rejiminin seçimi və ya dəyişdirilməsi xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçısının öz istəyi ilə müəyyən olunur. Gömrük orqanlarının rolu isə, həmin rejimdən istifadəyə icazə vermək və ya ondan imtina etməklə məhdudlaşır.

İndi isə, daha çox istifadə olunan gömrük rejimlərinin xüsusiyyətlərini və respublikanın təcrübəsində bu rejimlərin tətbiqi ilə bağlı problemləri nəzərdən keçirək.

Malların sərbəst dövriyyə üçün buraxılışı – respublika ərazisinə gətirilən malların bu ərazidən aparılması haqqında öhdəlik götürülmədən, daimi olaraq respublikanın gömrük ərazisində qalmasından ibarət gömrük rejimidir. Bu rejim Gömrük Məcəlləsinin 4-cü fəslinin normaları, «Gömrük tarifi haqqında» qanun, Nazirlər Kabinetinin «Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri haqqında» qərarı, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xarici ticarətin daha da liberallaşdırılması haqqında fərmanları, Dövlət Gömrük Komitəsinin normativ aktları ilə tənzimlənir.

Nəzərdən keçirilən rejim iki şərti nəzərdə tutur: mallarla əlaqədar gömrük rüsumlarının, vergilərin və digər gömrük ödənişlərinin ödənilməsi; iqtisadi siyasət tədbirlərinə və digər məhdudiyyətlərə riayət edilməsi.

Sərbəst dövriyyə üçün buraxılış rejiminə uyğun olaraq, aksizli malların gətirilməsinin əsas xüsusiyyəti belə vəziyyətdə xüsusi nəzarət metodlarının tətbiq edilməsidir. Bura gömrük orqanı depozitinə lazımi gömrük ödənişlərinin mütləq qaydada keçirilməsi, aksizli malların ayrı-ayrı növlərinin aksiz yığım markası ilə markalanması, həmçinin aksizli malların respublika ərazisinə, siyahısı Dövlət Gömrük Komitəsinin 20 fevral 1998-ci il 002 sayılı əmri ilə müəyyən edilən gömrük postları və buraxılış məntəqələri vasitəsilə gətirilməsi aiddir.

Sərbəst dövriyyəyə buraxılan mallar ona hüququ olan şəxsin sərəncamına keçir, gömrük nəzarətindən çıxarılır və qanunvericilik tərəfindən nəzərdə tutulması hallarında, digər gömrük rejimi altında yerləşdirilə bilər.

Müqavilə üzrə xaricdən alınan və Azərbaycan Respublikası ərazisinə daxil olan mallara aid olmaqla, bu rejimin tətbiqinin bir sıra xüsusiyyətləri var. Belə ki, bəzi xarici iqtisadi sxemlərdə, məsələn, Azərbaycan vətəndaşlarına humanitar və texniki yardım zamanı sərbəst tədavül üçün buraxılış rejimi ödənişlərin müəyyən növlərindən azad edilir. Lakin, məsələn, azərbaycanlı şəxsə əşyanın bağışlanması zamanı gömrük ödənişlərindən azad etmə tətbiq olunmur.

Maliyyə vəsaitinin həcminə görə, ixrac rejimindən sonra ikinci yeri tutan malların idxalı ölkədə iqtisadi vəziyyətin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Əsas diqqəti idxal mallarının strukturuna və onun tərkibində texnoloji avadanlığa yetirmək lazımdır. Məhz bu, iqtisadiyyatın modernləşdirilməsində və texniki təchizatında mühüm amildir. Məlumat üçün qeyd edək ki, hazırda idxalın strukturunda yeyinti məhsullarının payı 50 faizə çatdığı halda, maşın və avadanlıqlar çox az bir hissəni təşkil edir. İnvestisiya mallarının idxalının artım məsələlərinin həlli onların gətirilməsi üçün güzəştli rejimin tətbiq edilməsini tələb edir. Fikrimizcə, buna aşağıdakı məsələlərin həlli yolu ilə müvəffəq olmaq mümkündür:

- gömrük rüsumunun dərəcəsinin aşağı salınması və ya ondan azad etmə;
- ƏDV və aksizlərin ödənilməsi üzrə güzəştlər, o cümlədən ödəniş müddətinin uzadılması, vergi kreditinin tətbiqi;
- texnoloji avadanlığın gətirilməsi zamanı rəsmiləşdirmənin, xüsusilə lisenziyalaşmaya, sertifikatlarla aid olan hissənin sadələşdirilməsi.

Malların təkrar idxalı — ixrac gömrük rejiminə uyğun olaraq, respublikanın gömrük ərazisindən aparılmış Azərbaycan mallarının qanunla müəyyən edilmiş müddətdə gömrük rüsumları və vergiləri alınmadan, həmçinin bu mallara iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq edilmədən geriyyə gətirilməsindən ibarət gömrük rejimidir (Gömrük Məcəlləsinin 31-ci maddəsi).

Təkrar ixrac rejimində yerləşdirilən mallar onlar üçün qanunvericiliklə müəyyən olunmuş şərtlərə cavab verdikdə, malların ölkədən kənarında istehsal və kommersiya məqsədləri ilə istifadə olunması onların təkrar idxal gömrük rejimi altında yerləşdirilməsinə mane olmur. Mallar aparıldığı andan üç il ərzində, təkrar idxal edildikdə isə, gömrük orqanı ödənilmiş ixrac gömrük rüsumlarının və vergilərin məbləğini qaytarır.

Malların ixracı — malların respublika gömrük ərazisindən bu əraziyə qaytarmaq haqqında öhdəlik götürülmədən aparılmasından ibarət gömrük rejimi olmaqla, Gömrük

Məcəlləsinin 14-cü fəslinin normaları ilə tənzimlənir. Bu məsələlərin tənzimində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları və Nazirlər Kabinatının qərarları böyük rol oynayır. Burada ilk növbədə «Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin daha da liberallaşdırılması haqqında» 24 iyun 1997-ci il tarixli 609 sayılı fərman, Nazirlər Kabinetinin 10 aprel 1999-cu il tarixli 64 nömrəli «Azərbaycan Respublikasında istehsal edilən və qiymətləri tənzimlənən məhsulların ixracı zamanı kontrakt qiyməti ilə respublikadaxili müəssisə topdansatış qiyməti arasındakı fərqin büdcəyə alınan hissəsinin müəyyən edilməsi haqqında» qərarı və s. göstərməlidir.

1994-cü ildən ixracın dövlət tənzimlənməsi sövdələşmələrin ixrac daxilolmalarına valyuta nəzarətinin köməyi ilə həyata keçirilir. İxracatçı ixracdan valyuta gəlirinin Azərbaycan Respublikasının banklarında öz valyuta hesablarına köçürülməsini təmin edir. İxrac gəlirinin xarici valyutada digər hesaba köçürülməsi Azərbaycan Respublikası Milli Bankının xüsusi icazəsi alındıqdan sonra baş verə bilər. Bunun üçün, ixracatçı valyuta daxilolmaları üzrə nəzarət üçün zəruri olan, xarici ticarət şöbələri haqqında məlumatlara malik olan sövdələşmə pasportunu rəsmiləşdirməlidir.

İxrac gömrük rejimində malların buraxılmasının mühüm şərti onların Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən kənara çıxarılməkən gömrük bəyannaməsinin qəbul edildiyi andakı vəziyyətdə olmasıdır. Burada, tibbi aşınma nəticəsində dəyişikliklər və ya normal şəraitdə daşınma və saxlanma itkiləri istisna edilir.

Bir qayda olaraq, ixrac rejimi milli istehsalçıların məhsulunun xaricə göndərilməsi üzrə müqavilələrin yerinə yetirilməsində istifadə olunur. İxrac valyutanın ölkəyə daxil olmasını, rəqabət qabiliyyətli istehsalın inkişafını stimullaşdırır.

Bu gömrük rejiminin öyrənilməsi, həmçinin gömrük orqanlarının təcrübəsi ixrac müqaviləsinin yerinə yetirilməsindən əldə olunan valyuta mənfəətinin qaytarılması prosesinin qanunvericiliklə tənzimlənməsi sferasında müəyyən çatışmazlıqların olduğunu göstərir, belə ki, nəticədə müəyyən vəsait qanunsuz olaraq xaricdə qalır. Buna həmçinin, ixrac olunan mallara qiymətin aşağı salınması da səbəb olur ki, bu da ölkədən

kapitalın gizli axınına gətirib çıxarır. Bu problemləri həll etmək üçün, hesab edirik ki, qanunvericilik səyləri ixrac-idxal maliyyə axınının monitoring sistemini inkişafına, fəaliyyətdə olan gömrük, inzibati və cinayət qanunvericiliyinin valyuta mənfəətinin qaytarılmasına aid olan hissəsinə əlavələr edilməsinə və balanslaşdırıcı tədbir kimi, valyuta qanunvericiliyinin liberallaşdırılması vasitəsilə, belə halların aradan qaldırılmasına yönəlməlidir.

Daha bir problem ixrac rejimi altında yerləşdirilən malların öz təyinat yerinə çatmamışdan qabaq bir çox gömrük postlarında gömrük prosedurlarını keçməsi ilə əlaqədar yaranır. Problemin dərinliyinə varmadan, sadəcə olaraq qeyd edək ki, əksər dövlətlər bu sahədə çətinliklərə yol verməmək, yəni gömrük tənzimlənməsi prosedurlarının sürətləndirilməsi və malın öz alıcılarına daha tez çatdırılması üçün xüsusişdirilmiş gömrük postlarından istifadə edirlər. Analoji prosedurun respublikanın təcrübəsində də tətbiq edilməsi tərəfimizdən məqsədəuyğun hesab edilir. Burada investorların öz maliyyə qoyuluşlarına təminat verən, malların maneəsiz və güzəştli olaraq çıxarılmasının mümkünlüyü məsələsinə də diqqət yetirmək qənaətbəxş olardı.

Malların təkrar ixracı – xarici malların idxal gömrük rüsumları, vergilər alınmadan və ya qaytarılmaqla, həmçinin iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq edilmədən (lisenziyalaşma və kvotalaşma) respublikanın gömrük ərazisindən ixrac olunmasından ibarət gömrük rejimidir.

Malların təkrar ixracı Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada, gömrük orqanının icazəsi ilə həyata keçirilir. Təkrar ixrac gömrük rejiminə uyğun olaraq, Azərbaycan gömrük ərazisindən aparılan xarici malların gömrük rəsmiləşdirilməsi, yalnız Komitənin icazəsi əsasında gömrükxananın depozitinə lazımı məbləğin köçürülməsi ilə gömrük rüsum və vergilərin ödənilməsinin təminatı zamanı həyata keçirilir.

Bəzən qədim tarixə malik olan gömrük rejimi olmaqla, malların gömrük nəzarəti altında respublikanın iki gömrük orqanı arasında, o cümlədən xarici dövlətlərin

ərazisindən gömrük rüsumları, vergilər alınmadan və mallara istisadi siyasət tədbirləri tətbiq edilmədən keçirilməsindən ibarət rejimdir. Tranzit gömrük rejimi altında malları yerləşdirmək üçün, mallar: dəyişilməz halda qalmalı (təbii itkilərdən başqa); tranzitdən başqa digər məqsədlər üçün istifadə olunmamalı; respublikanın ərazisindən keçirilməsinə icazə olmalıdır. Azərbaycan Respublikasının gömrük işi haqqında qanunvericiliyə riayət olunması qüvvədə olan Gömrük Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş tədbirlərlə təmin olunmadıqda, malların tranzitinə gömrük rüsumlarının ödənilməsi, depozitə lazımı məbləğin köçürülməsi şərti ilə icazə verilir.

Malların tranzitinə görə məsuliyyət, Gömrük Məcəlləsinin 39-cu maddəsinə əsasən, daşıyıcının üzərinə düşür. Malları gömrük orqanının icazəsi olmadan verdikdə, itirdikdə daşıyıcı malların qəza nəticəsində ləğv edilməsi halları istisna olunmaqla, gömrük ödənişləri ödəməlidir.

Tranzit rejimi malların daşınması hesabına daxildə əlavə dəyərin formalaşılmasını təmin edir. Nəqliyyatın və uyğun infrastrukturun inkişafına onun stimullaşdırıcı təsiri rejimin həyata keçirilməsi zamanı şəxslərin gömrük rüsum və vergilərindən azad edilməsi yolu ilə müvəffəq olunur. Bu zaman, tranzit gömrük rejiminin perspektivi dövlətin və xarici iqtisadi ticarət iştirakçılarının maraq balansını təmin edən, düzgün işləyib hazırlanmış qanunvericilik bazasından asılıdır. Bu rejim üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün, fikrimizcə, aşağıdakı üsullardan fəal istifadə etmək lazımdır:

- əmlak və ya pul girovu, digər vəsaitlər xəzinə-nin hesabında deponent edilməlidir;
- tapşırıqların, yəni tranzit üzrə öhdəliklərin bu rejim altında mal daşıyan şəxs tərəfindən yerinə yetirilməməsi zamanı üçüncü şəxs məsuliyyəti öz üzərinə götürməlidir;
- gömrük rejimi üzrə şərtlərə riayət edilmədiyi hallarda, müvafiq cərimə və penyalar tətbiq olunmalıdır.

Bu məqsədlə, respublika ərazisində tranzit yüklərin hərəkətini qaydaya salmağa, onların yerdəyişməsinə nəzarəti yaxşılaşdırmağa imkan verən standart nəqliyyat vasitələrinin istifadəsi də məqsədəuyğundur.

Malların müvəqqəti idxalı (ixracı) – respublikanın gömrük ərazisində və ya ondan kənarında gömrük rüsumlarından, vergilərdən tamamilə və qismən azad olunmaqla, həmçinin iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq edilmədən mallardan istifadə edilməsinə yol verilməsindən ibarət gömrük rejimidir. Müvəqqəti idxal (ixrac) edilən mallar dəyişməz halda geri qaytarılır (təbii itkilər istisna edilməklə). Bu rejim Gömrük Məcəlləsinin 11-ci fəslinin normaları, Dövlət Gömrük Komitəsinin bunlara uyğun qəbul edilmiş normativ aktları ilə tənzimlənir.

Qanunvericiliyə əsasən, malların müvəqqəti idxal (ixrac) müddəti iki ildən çox olmamalıdır. Lakin Dövlət Gömrük Komitəsinə malların ayrı-ayrı kateqoriyalarına münasibətdə müvəqqəti idxalın (ixracın) daha qısa və ya daha çox müddətini tətbiq etmək səlahiyyəti həvalə olunmuşdur. Komitə müvəqqəti idxal-ixrac gömrük rejimi altında yerləşdirilməsinə icazə veriləməyən mal kateqoriyalarının, habelə bu rejim altında yerləşdirilən və gömrük rüsumu, əlavə dəyər vergisi və aksizlərdən tam azad edilən malların siyahısını da müəyyən edir. Tam azad etmə bir illik müddətlə məhdudlaşdırılmışdır.

Müvəqqəti idxal rejiminə münasibətdə gömrük ödənişlərindən tam azad etmənin mümkünlüyü məsələsinə baxılması və investisiya obyektlərində istifadə olunan xarici malların çıxarılması müddəti haqqında sərt tələblər tətbiq edilməməsi nəzərdə tutula bilər. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, indiki şəraitdə müddətin bir illə məhdudlaşması müasir texnologiyaların cəlb edilməsi üçün bu rejimdən istifadə etməyə imkan vermir.

Azərbaycan Respublikasının gömrük qanunvericiliyi ilə malların üç emal rejimi nəzərdə tutulub: gömrük ərazisində; gömrük nəzarəti altında; gömrük ərazisindən

kənarda. Gömrük emal rejimləri Gömrük Məcəlləsinin 9, 10 və 13-cü bölmələri, həmçinin Dövlət Gömrük Komitəsinin müvafiq aktları ilə tənzimlənir.

Gömrük ərazisində malların emalı, ixrac rejiminə uyğun olaraq, emal məhsullarının Azərbaycan Respublikası gömrük ərazisinin hüdudlarından kənara aparılması şərti ilə, iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq edilmədən və idxal gömrük rüsumları və vergiləri qaytarılmaqla, xarici malların Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisində müəyyən olunmuş qaydada emal üçün istifadə edilməsindən ibarət gömrük rejimləridir (Gömrük Məcəlləsinin 57-ci maddəsi). Gömrük Məcəlləsinin 58-ci maddəsi emal əməliyyatlarının məzmununu müəyyən edir.

Gömrük nəzarəti altında malların emalı – respublikanın gömrük ərazisində xarici mallardan gömrük rüsumları və vergilər alınmadan, həmçinin onlara iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq etmədən müəyyən edilmiş qaydada gömrük nəzarəti altında istifadə edilməsi və sonradan emal məhsullarının sərbəst dövriyyə üçün buraxılışı və ya digər gömrük rejimi altında yerləşdirilməsindən ibarət gömrük rejimidir.

Gömrük nəzarəti altında olan malları yerləşdirərkən, ödənişlər, gömrük orqanının depozitinə köçürülmür. Bu rejim, məsələn, müəssisənin əvvəllər xaricə aparılmış texnikanı təmir etməsi halında; habelə xaricdən gətirilmiş ehtiyat hissələrindən yığılan malları ixrac edən müəssisələr tərəfindən tətbiq edilə bilər.

Gömrük ərazisindən kənarda malların emalı – Azərbaycan mallarını iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq etmədən ixrac edib, onlardan Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən kənarda emal üçün istifadə edilməsindən və sonra emal məhsullarının tamamilə və ya qismən gömrük rüsumlarından, vergilərdən azad etməklə və onlara iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq etmədən, bu məhsulların Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisində sərbəst dövriyyə üçün buraxılışından ibarət gömrük rejimidir (Gömrük Məcəlləsinin 86-cı maddəsi). Məcəllənin 87-ci maddəsinə görə, gömrük ərazisindən kənarda malların emalı zamanı gömrük ərazisində malların emalına tətbiq olunan bütün əməliyyatlardan istifadə oluna bilər. Bu maddənin tətbiqi bir sıra

çətinliklərlə bağlıdır, belə ki, burada söhbət milli gömrük qanunvericiliyinin respublika ərazisindən kənarında tətbiq olunmasından gedir.

Gömrük ərazisindən kənarında emal gömrük rejiminin istifadəsinin iqtisadi əsasını xaricdəki yüksək səmərə ilə ölkə daxilində malların emalının mümkün olmadığı əməliyyatların aparılmasının məqsədəuyğunluğu təşkil edir. Emal rejimləri milli müəssisələri beynəlxalq əmək bölgüsü zəncirinə qoşmağa, dayanan istehsal güclərini işə salmağa imkan verir. Qabaqcıl ölkələrin təcrübəsi və respublikanın təcrübəsində yaranan çətinliklərin təhlili göstərir ki, emal rejimlərinin tətbiqi qaydasını dəqiqləşdirmək hansı malın hansı müddətə aparılmasını və bu zaman hansı şərtlərə riayət etmək lazım olduğunu dəqiq siyahıya almaq həlli mühüm olan məsələlərdəndir.

Gömrük anbarı – gətirilən malların saxlanma dövründə gömrük rüsumları, vergilər alınmadan və mallara iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq edilmədən onların gömrük nəzarəti altında saxlanmasında, ixrac rejiminə uyğun aparılması nəzərdə tutulan malların işə, gömrük qanunvericiliyində nəzərdə tutulan güzəştlər verilməklə gömrük nəzarəti altında saxlanılmasından ibarət gömrük rejimi olmaqla, Gömrük Məcəlləsinin 7-ci fəslinin normaları ilə tənzimlənir.

Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən aparılması və gətirilməsi qadağan edilən mallar istisna olmaqla, gömrük anbarı rejimi altında istənilən mallar yerləşdirilə bilər. Malların saxlanması xüsusi olaraq ayrılmış anbar vasitəsilə təmin olunur. Gömrük anbarları açıq və qapalı tipli ola, istər gömrük orqanları, istərsə də, azərbaycanlı vətəndaşlar tərəfindən təsis edilə bilər. Gömrük orqanları tərəfindən təsis edilən anbarlar bütün hallarda açıq tipli, vətəndaşlar tərəfindən təsis edilən gömrük anbarları həm açıq, həm də qapalı ola bilər və onun açılması üçün gömrük orqanlarından lisenziya alınır. Lisenziya anbar avadanlığı, sahəsi, yığımların ödənilməsi sahəsində bir sıra şərtlərin yerinə yetirilməsi ilə verilir. Tərəfimizdən aparılmış sorğular həmin şərtlərin bir sıra hallarda süründürməçiliyə səbəb olduğunu və lisenziya alınması

prosedurunun çətinliyini göstərmişdir. Bu səbəbdən, lisenziyalaşdırma praktikasının nisbətən sadələşdirilməsi üçün müvafiq tədbirlərin görülməsini zəruri hesab edirik.

Rüsumsuz ticarət mağazası – mallardan gömrük rüsumları, vergiləri altından və onlara iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq edilmədən gömrük nəzarəti altında satılmasından ibarət gömrük rejimi olmaqla, Gömrük Məcəlləsinin 8-ci fəslinin müddəaları ilə tənzimlənir. Bu gömrük rejiminin tətbiqinin əsas iqtisadi məqsədəuyğunluğu xarici mal və daxili istehlakçı hesabına faktiki mənfəətin əldə edilməsinin mümkünlüyüdür. Faktiki gömrük məsrəflərinin olmamasından malın maya dəyərinin kifayət qədər aşağı düşməsi mağazanın mal dövriyyəsinə artırır, dəniz və hava limanlarının infrastrukturunun inkişafına şərait yaradır. Bir sıra hallarda beynəlxalq sərnişin daşımalarının inkişaf səviyyəsinə uyğun olaraq, bu rejimin tətbiqinə məhdudiyyətlər qoyula bilər.

Beləliklə, gömrük rejimləri gömrük sərhədindən mal və nəqliyyat vasitələrinin keçirilməsi zamanı yaranan problemləri, iqtisadi münasibətlərin müxtəlif tərəflərini tənzimləyir. Gömrük rejimlərinin müxtəlifliyi normal təzahür olub, bu sferada formalaşan dünya təcrübəsini əks etdirir. Hal-hazırda xarici iqtisadi fəaliyyətin fəallaşması, onun keyfiyyətinin yaxşılaşması, həmçinin hüquq pozuntularının qarşısının alınması məqsədilə, mövcud gömrük rejimlərinin hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Yoxlama üçün suallar:

- 1. Gömrük rejimlərini təsnifatlandırın.*
- 2. Gömrük rejiminin seçilməsi və dəyişdirilməsi qanunlarının təkmilləşdirilmə yollarını səciyyələndirin.*

Ədəbiyyat:

- 1. M.Y.Həmidova: Gömrük rejiminin seçilməsi və dəyişdirilməsi qaydalarının təkmilləşdirilməsi. Məqalə «Hüquqi dövlət və qanun» jurnalı 2003 №11*

MÖVZU 10. GÖMRÜK SƏRHƏDDİNDƏN MALLARIN KEÇİRİLMƏ QAYDALARI.

Gömrük Məcəlləsinin 3-cü maddəsinə görə, «Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisi _ Azərbaycan Respublikasının quru ərazisindən, daxili sulardan, Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikasına mənsub olan hissəsindən(o cümlədən, burada yerləşən adalar, süni adalar, qurğular və tikililər) və onların üzərindəki hava məkanından ibarətdir. Azərbaycan Respublikasının ərazisində sərbəst gömrük zonaları və sərbəst anbarlar yerləşə bilər. Bu məcəllə və gömrük işi üzrə digər qanunvericilik aktlarında müəyyən edilən hallaq istisna edilməklə, sərbəst gömrük zonalarının və sərbəst anbarlarının əraziləri AR gömrük ərazisindən kənarında yerləşə bilər.

Gömrük sərhədi məfhumundan isə gömrük-hüquq normalarının tətbiq edilməsinin məkan hüduqlarının təyini üçün istifadə edilir.

Gömrük sərhədi dedikdə_ gömrük ərazisinin perimetri _ bu ərazinin konturlarını hüduqlandıran xətt başa düşülür. Gömrük sərhədi dövlətin qanunvericiliyinin qüvvədə olduğu məkan hüduqlarını müəyyənləşdirir və ərazicə bitişik ölkələrin gömrük ərazisini ayırır. Xarici gömrük sərhədi bilavasitə qonşu olan dövlətlərin gömrük ərazisini ayırır və adətən gövlət sərhəddi ilə üst-üstə düşür.

Mallar _ istənilən daşınan əmlak, o cümlədən valyuta, valyuta sərvtələri, elektrik və digər enerji növləri, sərnişinlərin və malların beynəlxalq daşımaları üçün istifadə olunan istənilən vasitələr, o cümlədən konteynerlər və digər nəqliyyat avadanlıqları istisna olunmaqla nəqliyyat vasitələri başa düşülür.

AR gömrük sərhəddindən keçirilmə _ malların və nəqliyyat vasitələrinin AR qanunvericiliyində müəyyən edilmiş üsullarla, o cümlədən beynəlxalq poçt göndərişləri, boru kəmərlərindən və elektrik ötürücü xətlərindən istifadə etmək və daxil olmaqla AR-in gömrük ərazisinə gətirilməsi və aparılması üzrə həyata keçirilən hərəkətlərdir.

Bu hərəkətlərə aşağıdakılar aiddir:

_malların və nəqliyyat vasitələrinin AR-in gömrük ərazisinə gətirilməsi zamanı və ya sərbəst gömrük zonaları ərazisindən və sərbəst anbarlardan, AR-in gömrük ərazisinin qalan hissəsinə gətirilməsi zamanı AR-in gömrük ərazisindən faktiki keçirilmə;

_ malların və nəqliyyat vasitələrinin AR-in gömrük ərazisindən aparılması zamanı və ya malların və nəqliyyat vasitələrinin AR-in gömrük ərazisinin qalan hissəsindən sərbəst gömrük ərazisinə və sərbəst anbarlara aparılması zamanı gömrük bəyannamələrinin verilməsi, malların və ya onların aparılması niyyətinin bilavasitə reallaşdırılmasına yönələn digər hərəkətlər.

Gömrük sərhəddindən keçirilən mallar mənşəyinə görə yerli və xarici ola bilərlər. AR Gömrük Məcəlləsinə görə də mallar iki yerə ayrılır:

Azərbaycan malları_ mənşə ölkəsi AR olan və ya AR ərazisinə dövriyyə üçün buraxılmış mallardır;

Xarici mallar_ yerli mal sayılmayan digər bütün mallardır.

Malların sahibi yerli və xarici fiziki və hüquqi şəxslər ola bilər.

Malları və nəqliyyat vasitələrini gömrük sərhəddindən fiziki və hüquqi şəxslər olan mal sahibləri, habelə onların səlahiyyətli nümayəndələri(agentləri, gömrük brokerləri, gömrük daşıyıcıları və s.) keçirə bilərlər.

Deklarant _ mal və nəqliyyat vasitələrini gömrük sərhəddindən keçirən şəxslər və gömrük brokerləri ola bilərlər.

Deklarantın hüquqi statusu müəyyən edilərkən, onun malları gömrük sərhəddindən keçirən şəxs yaxud gömrük brokeri olub-olmamasından asılı olmayaraq, mövcud qanunvericilikdə müəyyən edilmiş vəzifələri yerinə yetirməli olduğu və məsuliyyət daşdığı müəyyən edilir.

Bazar iqtisadiyyatına keçid dövrünün müasir mərhələsində peşəkar vasitəçilik fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki və hüquqi şəxslərin maraq göstərdiyi sahələrdən biri də gömrük işi sahəsində özünəməxsus yer tutan gömrük brokeri peşəsidir. Mövcud

qanunvericiliyə uyğun yaradılmış və DGK-dan icazə almış hüquqi şəxslər gömrük brokeri ola bilərlər.

Gömrük brokeri ilə onun təmsil etdiyi şəxs arasındakı qarşılıqlı münasibətlər notarius tərəfindən təsdiq edilmiş müqavilə ilə tənzimlənir. Belə müqavilələr ikitərəfli olub, konsensual müqavilə növünə aid edilir və ödənc xarakterlidir.

Gömrük daşıyıcısı Azərbaycan Respublikasının Qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradıldığından, Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən gömrük nəzarəti altındakı yüklərin daşınması üçün icazə verilmiş hüquqi şəxsdir. Qeyd etmək lazımdır ki, o, malların gömrük müşayiəti olmadan və gömrük ödənişləri ödənmədən daşıyır.

Xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları həyata keçirməli olduqları qayda və normaları bilməli və ona əməl etməlidirlər. Bu hər şeydən əvvəl, gömrük nəzarətinin predmeti olan və malların və nəqliyyat vasitələrinin düzgün rəsmiləşdirilməsi üçün lazım olan aşağıdakı tələblərə aiddir:

1. XİF-lə məşğul olmaq üçün müvafiq dövlət təşkilatlarında qeydiyyatdan keçmək yolu ilə razılıq almaq;

2. malların istehsalı, alqı-satqısı, dəyişdirilməsi(barter əməliyyatları), daşınması, yüklənib-boşaldılması, sığortalanması, mühafizəsi, ekspertizası və digər əməliyyatlarla əlaqədar müqavilələri, o cümlədən beynəlxalq sövdələşmələr bağlamaq;

3. müəyyən mal növlərinin idxalı və ixracı üçün lisenziyanın alınması, müəyyən olunmuş sayda və ya miqdarda malların idxal və yaxud ixracına icazə almaq;

4. XİF ƏN uyğun olaraq, malların adına, keyfiyyətinə, miqdarına və təsnifatına aid, onların qiymətini, tərkib elementlərini, göndərilmə şərtlərini, sığortasını, daşınmasını və s.özündə əks etdirən mal müşayətəedici, nəqliyyat və digər sənədləri müvafiq qaydada qəsmiləşdirmək;

5. müvafiq vergiləri, gömrük rüsumlarını və yığımlarını ödəmək və yaxud ödəmək barədə zəmanət təqdim etmək;

6. malları və sənədləri, qazılaşdırılmış vaxtda qazılaşdırılmış yerə çatdırmaq;

7. gömrük nəzarəti və gömrük razılaşdırılması üçün gömrük orqanlarına malları bəyan etmək;

8. mallar və nəqliyyat vasitələrini müvəqqəti saxlanma anbarlarında və ya gömrük nəzarətində olan digər yerdə yerləşdirmək, onları bu müddət ərzində qorumaq, yerini dəyişdirmək, onlarla davranmaq və s.

9. malları sərbəst dövriyyə üçün buraxdıqdan sonra sərəncam vermək və ya malları digər gömrük rejimi altında yerləşdirmək və s.

Müvəqqəti saxlanma anbarı elə bir yerdir ki, mallar gömrük orqanına təqdim edildiyi andan, müəyyən gömrük rejiminin seçilib, onların buraxılmasına qədər gömrük nəzarəti altında yerləşdirilir. Beləliklə, elə hal ola bilər ki, mal müvəqqəti saxlanma anbarından gömrük anbarına göndərilsin və gömrük anbarlaşdırılması rejimində saxlanılmaqda davam etsin.

Müvəqqəti saxlanma gömrük rəsmiləşdirilməsi proseduru üçün məcburi mərhələ sayılır. Əgər xarici ticarət yükü gömrük orqanına təqdim edildiyi gün gömrük rəsmiləşdirilməsi bitirsə, müvəqqəti saxlanma əməliyyatına ehtiyac qalmır.

Bütün digər hallarda yük avtomatik olaraq müvəqqəti saxlanma verilmiş mal statusu alır və bir sutka ərzində gömrük orqanının icazəsi ilə anbara yerləşdirilir. Bu zaman mühüm məsələlərdən biri də odur ki, malların müvəqqəti saxlanma verilməsi qabaqcadan baytarlıq, fitosanitar, ekoloji və digər dövlət nəzarət tədbirlərinin həyata keçirilməsindən asılı olmur.

Müvəqqəti saxlanma daxil olan yüklərin uçuşunun aparılmasını nəzərdə tutur. Bu məqsədlə, daşıyıcı malların gəldiyi barədə gömrük orqanlarına xəbər verdikdən iki gündən gec olmayaraq nəqliyyat, mal müşayiət və digər kommersiya sənədlərini təqdim etməlidir ki, mal və nəqliyyat vasitələrini identifikasiya etmək mümkün olsun. Əgər bu müddət ərzində sənədlər təqdim edilə bilmirsə, qısa bəyannamə verilir.

Müvəqqəti saxlanma yüklərin yalnız məxsusi müvəqqəti saxlanma üçün məqbul olan tikililərə yerləşdirilməsi şərti ilə yol verilir. Qanunvericiliyə riayət olunmasını təmin

etmək üçün müvafiq maddi-texniki baza yaradılmalıdır. Bu məqsədlə, xarici ticarət yüklərinin daşındığı hava və dəniz limanlarında, yük heyətlərində, stansiya meydanlarında, həmçinin beynəlxalq avtomobil yollarının keçdiyi sərhəd buraxılış məntəqələrində müvəqqəti saxlanma anbarlarının açılmasının məcburi qaydaları müəyyən edilir.

Gömrük rejimi xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafına dövlət təsirinin həyata keçirildiyi gömrük tənzimlənməsi vasitələrinə kompleks şəkildə kömək edən xüsusi tədbirlər sistemi və metodların məcmusudur. Deməli, gömrük rejimi gömrük məqsədləri üçün gömrük sərhəddindən keçirilən mal və nəqliyyat vasitələrinin statusunu təyin edən qaydaların məcmusudur.

Gömrük nəzarəti _ gömrük işi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə, həmçinin icrasına nəzarət Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanlarına həvalə edilmiş, Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericiliyinə və Azərbaycan Respublikasının dövlətlərarası müqavilələrinə riayət edilməsini təmin etmək məqsədilə həyata keçirilən tədbirlər toplusudur.

Gömrük rəsmiləşdirilməsi_ malların və nəqliyyat vasitələrinin müəyyən gömrük rejimi altında yerləşdirilməsi ardıcılığı və bu rejimin fəaliyyətinin başa çatdırılmasıdır.

Buraxılış _ Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları tərəfindən malların və ya nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsindən sonra şəxsin tam sərəncama verilməsidir.

Mövcud qanunvericiliyə görə mallar və nəqliyyat vasitələri bəyan ediləndən gömrük rejimi altında yerləşdirilənədək gömrük nəzarəti altında olurlar.

Mal və nəqliyyat vasitələrinə görə gömrük nəzarəti bir-birindən seçilir:

Mallara gömrük nəzarəti dedikdə_ idxal, ixrac, tranzit mallarına görə gömrük nəzarəti başa düşülür.

Gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsində malların ayrı-ayrı mühüm xassələri böyük əhəmiyyət kəsb etdiyindən gömrük nəzarətinin yarımnövləri kimi əl yükünə, müşayət olunan və olunmayan baqaja görə gömrük nəzarətini göstərmək olar.

Nəqliyyat vasitələrinə görə gömrük nəzarəti onların növündən asılı olaraq, aşağıdakı kimi təsnifatlandırılır:

- a) dəniz gəmilərinə görə gömrük nəzarəti;
- b) çay gəmilərinə görə gömrük nəzarəti;
- c) dəmir yol qatarlarına görə gömrük nəzarəti;
- ç) hava gəmilərinə görə gömrük nəzarəti;
- d) avtonəqliyyat vasitələrinə görə gömrük nəzarəti.

Gömrük nəzarətini gömrük orqanlarının vəzifəli şəxsləri həyata keçirir. Gömryk Məcəlləsinə görə gömrük nəzarətinin formaları aşağıdakılardır: a) gömrük məqsədləri üçün sənəd və məlumatların yoxlanılması; b) gömrük müayinəsi; c) mal və nəqliyyat vasitələrinin uçotu; ç) fiziki və vəzifəli şəxslərin şifahi sorğusu; d) uçot və hesabat sisteminin yaxlanılması; e) müvəqqəti saxlanma anbarlarına, gömrük anbarlarına, sərbəst gömrük zonalarına, rüsumsuz ticarət mağazalarına, mal və nəqliyyat vasitələri yerləşən digər yerlərə, tikililərə gömrük baxışı.

Gömrük nəzarəti aşağıdakıları təmin etməlidir:

- 1) xarici iqtisadi dövriyyənin sürətləndirilməsinə imkan verən şəraitin yaradılması;
- 2) mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhəddindən keçirilməsinin məcəzə qaydalarını;
- 3) qaçaqmalçılığa, gömrük qaydalarının pozulmasına, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına qarşı mübarizə, həmçinin gömrük sərhəddindən keçirilən narkotik vasitələrin, silah, hərbi sursat, partlayıcı maddələr, xalqların incəsənət, tarixi və arxeoloji sərvətlərinin qanunsuz dövriyyəsinin qarşısı alınması;
- 4) gömrük rüsumları, vergi və digər gömrük ödənişlərinin tam və vaxtında alınmasını;

5) Azərbaycanın xarici ticarətinin gömrük statistikasının və xüsusi gömrük statistikasının aparılmasını;

6) gömrük orqanlarının səlahiyyətləri daxilində valyuta nəzarətini həyata keçirməyə;

7) XİF ƏN aparılmasını və s.

Gömrük rəsmiləşdirilməsi XİF iştirakçılarının qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq, bütün malların və nəqliyyat vasitələrinin məcburi qaydada bəyan edilməsinə əsaslanır. Bəyanetmə, gömrük rəsmiləşdirilməsi və nəzarəti üçün vacib sayılan şifahi, elektron və ya yazılı şəkildə təqdim olunan məlumatın gömrük bəyannaməsində ifadəsidir.

Mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsi aşağıdakı əsas hərəkətləri özündə birləşdirir:

1) deklarantın şifahi müraciəti əsasında, gömrük üçün lazım olan məlumatın göstərildiyi sənədlərin və ya onların elektron surətinin uçotu və qeydiyyatının aparılması, gömrük yük bəyannaməsi və ya qısa bəyannamənin təqdim olunması;

2) hər bir gömrük rejimi üçün müəyyən edilmiş qaydalara uyğun olaraq, lazımı məlumatların gömrük bəyannaməsinə və digər sənədlərə doldurulması, bu məlumatların gömrük orqanının vəzifəli şəxsi tərəfindən imzası və şəxsi möhürü ilə təsdiqlənməsi;

3) müxtəlif sənədlərin tərtib olunması;

4) müvəqqəti saxlanc anbarına malların qəbulu, uçotu və verilməsinin rəsmiləşdirilməsi;

5) müvəqqəti saxlanc anbarlarında mühafizə olunan mallardan prob və nümunələrin götürülməsi barədə sənədlərin rəsmiləşdirilməsi;

6) mal və nəqliyyat vasitələri barədə qərarların qəbul olunması və onun fiksasiyası;

7) mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük nəzarəti və rəsmiləşdirilməsinin başa çatması faktının təsdiqlənməsi.

Mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük nəzarəti və rəsmiləşdirilməsi müxtəlif məsələlər olsa da, bir-biri ilə sıx bağlıdır və paralel, bəzən eyni vaxtda həyata keçirilir.

Gömrük rəsmiləşdirilməsinin əsas mərhələsi _ gömrük orqanlarına mal və nəqliyyat vasitələrinin bəyan olunmasıdır.

Gömrük qanunvericiliyinə görə, AR-in gömrük sərhəddini keçən və gömrük rejimini dəyişən mal və nəqliyyat vasitələri AR-in gömrük orqanlarına bəyan olunmalıdır.

Bəyanatın forma və qaydaları Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən müəyyən edilir. Əsas bəyanat formaları yazılı və şifahi formada qəbul olunur. Qanunvericilik digər bəyanat formalarına da yol verir_ bunlar məlumatların elektron ötürülməsi və konkludent hərəkətlər hesab olunur. Müasir gömrük təcrübəsi konkludent hərəkətlər vasitəsi ilə bəyanatmadan beynəlxalq hava limanlarında «yaşıl» və «qırmızı» dəhlizlər metodu tətbiq edilməklə istifadə olunmasını məqbul sayır.

Sərnişin yazılı bəyanat təqdim etmədən, «yaşıl dəhlizi» seçmə faktı ilə özü ilə gətirilməsi yaxud aparılması qadağan edilmiş, həmçinin, vergitutma obyektı olan mallara bu anda sahib olmadığını elan etmiş olur.

Bir qayda olaraq, sərnişin əl yükü və şəxsi baqajın gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı bəyannamə tətbiq edilir.

Malların bəyan edilməsində istifadə olunan əsas sənəd _ Yük Gömrük Bəyannaməsidir.

Yük Gömrük Bəyannaməsi _ müəyyənləşdirilmiş formada rəsmi sənəd olub, mal və nəqliyyat vasitələri gömrük sərhəddindən keçirilərkən, gömrük rejimini dəyişərkən doldurulmaq üçün istifadə edilir. Malların gömrük rəsmiləşdirilməsində Yük Gömrük Bəyannaməsindən istifadə üçün aşağıdakı şərtlərin biri olmalıdır:

- _malın gömrük dəyəri 100 avrodan çox olduqda;
- _mala iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq olunduqda;
- _gömrük rüsumları və vergilər tutulduqda.

AR-də malların gömrük rəsmiləşdirilməsi təcrübəsində Yük Gömrük Bəyannaməsi 1 aprel 1989-cu ildən tətbiq olunur. AR-də hal-hazırda istifadə olunan YGB dünya təcrübəsində istifadə olunan forma ilə eynidir:

Mal və nəqliyyat vasitələrinin bəyan edilməsinin nəticələri gömrük orqanının vəzifəli şəxsi tərəfindən aşağıdakı məqsədlər üçün istifadə edilə bilər:

-hüquq-mühafizə(qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulmasına qarşı mübarizə);

-vergi;

-xarici iqtisadi fəaliyyətin inzibati tənzimlənməsi(kvotalaşdırma, lisenziyalaşdırma);

-gömrük sərhədində digər dövlət nəzarəti növlərinin təşkili(baytarlıq, fitosanitar,ekoloji və s.);

-xarici ticarət statistikasının aparılması və s.

Bəyanətmə_ gömrük-tarif tənzimlənməsi mexanizmi üçün birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir. İlk gömrük-tarif münasibətlərində vergilərin və gömrük orqanının vəzifəli şəxsi tərəfindən gömrük bəyannaməsinin qəbul edilməsi ilə bağlıdır.

Gömrük bəyanətmə prinsipini açıqlarkən qeyd etmək lazımdır ki, gömrük qanunvericiliyi gömrük rüsum və vergilərinin ödənilməsi öhdəliyini gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarətindən keçirilən mal və nəqliyyat vasitələri barədə məlumatı özündə cəmləşdirən hər hansı sənədin deyil, yalnız xarici ticarət göndərişi barədə son məlumatları özündə əks etdirən gömrük bəyannaməsinin təqdim edilməsidir. Çünki deklarant bəyannamədə göstərilən məlumatların dəqiqliyinə görə mövcud qanunvericiliklə məsuliyyət daşıyır.

Qanun və ya beynəlxalq müqavilələrlə mal və nəqliyyat vasitələrinin ayrı-ayrı növlərinin gömrük nəzarəti sferasından çıxarılmasının konkret halları müəyyən edilə bilər. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının prezidentinin və onunla birgə gedən ailə üzvlərinin şəxsi baqajı, xidməti vəzifələrin icrası ilə əlaqədar gömrük sərhəddindən keçən Milli Məclis deputatlarının və Nazirlər Kabineti üzvlərinin şəxsi baqajları gömrük yoxlamasından azaddır(yəni, azad etmə şərtləndirilir).

Yoxlama üçün suallar:

1.AR-in gömrük sərhəddindən malların keçirilməsi nəyi nəzərdə tutur?

2. *Kim deklarant ola bilər?*

3. *Müvəqqəti saxlanma anbarı nədir?*

4. *Hansı rəsmi sənəd Yüklə Gölmlük Bəyannaməsi adlanır?*

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, Bakı 1995

2. Azərbaycan Respublikasının Gölmlük Məcəlləsi, Bakı 1997

3. C.Q.Nuriyev, A.Ş.Şəkərəliyev, A.Ə.Əliyev, S.T.Əhmədov «Gölmlük ekspertizası»
Bakı Qanun 2003

4. K.F.Heydərov «Gölmlük işinin əsasları, gömlük işinin təşkili və texnologiyası» 1-ci
cild, Bakı 1998

MÖVZU 11. GÖMLÜK EKSPERTİZASININ MƏQSƏD VƏ VƏZİFƏLƏRİ, ƏSAS NÖVLƏRİ.

Gölmlük Məcəlləsinin 133-cü maddəsinə görə Azərbaycan Respublikasının gömlük orqanları, gömlük rəsmiləşdirilməsi məqsədi ilə mallardan prob və nümunələr götürmək və onların tədqiqatını (ekspertizasını) aparmaq hüququna malikdirlər.

Azərbaycan Respublikasının gömlük orqanlarının icazəsi ilə mallar barədə səlahiyyəti olan şəxslər, onların nümayəndələri və digər dövlət nəzarət orqanları tərəfindən gömlük nəzarəti altında olan mallardan prob və nümunələr götürülə bilər.

Gölmlük məqsədləri ilə bağlı çoxsaylı ekspertizalar aparılır. Ekspertizanın mahiyyətini daha aydın qavramaq, təyinatını və həyata keçirilməsi metodikasını başa düşmək üçün, fəaliyyətin bu növünə aid olan bir neçə nəzəri qaydalarla tanış olmaq məqsədəuyğun olardı.

Ekspertiza_ elmin müəyyən sahələrində xüsusi bilik tələb edən hər hansı məsələnin ekspert tərəfindən tədqiq edilməsidir. Ekspert tədqiqatının özəlliyi əvvəlcədən dəqiq müəyyənləşdirilmiş suallara, bir qayda olaraq, qısa vaxt ərzində və aydın cavab verməkdir. Ekspert tədqiqatı qoyulmuş bütün suallara hərtərəfli və müəyyən olunmuş qaydalar üzrə hazırlanmış yazılı rəylə yekunlaşır. Ekspert rəyindən müxtəlif sahələrdə yaranmış mübahisəli məsələlər və ya problemlər üzrə əsaslandırılmış qərar qəbul etmək üçün istifadə olunur.

Elmi ekspert tədqiqatı aparılarkən əsas tapşırığı lazımı qaydada icra etmək üçün üsul və vasitələri ekspert tərəfindən sərbəst seçilir. Dünyada müxtəlif təyinatlı və tədqiqat predmetli çoxlu sayda ekspertizalar mövcuddur. Onların köməyiylə fərqli tədqiqat metodlarından istifadə etməklə, müxtəlif obyektləri öyrənilər və əhəmiyyətinə görə tapşırıqları icra edirlər. Ümumi olaraq, onlar üçün son məqsəd _ həqiqətin müəyyən edilməsidir. Ekspertizaları müxtəlif əlamətlərə görə sistemləşdirmək və təsnifatlandırmaq mümkündür.

Məqsədinə görə ekspertizalar 2 qrupa bölünür:

- 1) Məhkəmə xarakterli;
- 2) Qeyri-məhkəmə xarakterli.

Ekspertizalar elm sahələri və ya fəaliyyət dairələri üzrə sistemləşdirilir. Bu meyarlar üzrə ekspertizaları aşağıdakı siniflərə ayırırlar: hərbi, siyasi, sosioloji, texniki, iqtisadi, kriminalistik, tibbi, incəsənətşünaslıq, əmtəəşü-naslıq, ekoloji və s. Hər bir elm sahəsinin özünəməxsus nəzəri bazası vardır. Odur ki, ekspertiza üçün spesifik metodiki, texniki, elmi-hüquqi əsaslar toplusu formalaşdırılır.

Hər bir sinif aşağıdakı ümumi əlamətlərlə səciyyələnən müxtəlif növ ekspertizaları özündə birləşdirə bilər:

- predmetinə görə;
- obyektinə görə;
- metodikasına görə;

-ekspert tədqiqatlarının tapşırıqlarına görə.

Öz növbəsində ekspertizanın bir çeşidi daxilində çeşidin bir və ya bir neçə əlamətinin dəyişməsinə təyin edən növ və yarımnövlər ayırır. Məsələn, əgər malın texniki ekspertizasında müxtəlif obyektlər və əşyalar tədqiq olunur, müxtəlif tapşırıqlar verilir və ya fərqli metodikalardan istifadə olunursa, onda malın texniki ekspertizasının müxtəlif növ və yarımnövləri alınır.

Növbəliliyinə görə ekspertizalar ilkin və təkrar; həll olunan tapşırıqın miqyasına görə əsas və əlavə; tədqiq olunan obyektlərin miqdarına görə azobyektli və çoxobyektli; ekspertizanı aparın ekspertlərin sayına və onların iş üsullarına görə tək və kollektiv və s.bölünür.

Gömrük ekspertizası_ müxtəlif ekspertizaların aparılmasını tələb edən; fiskal, nəzarət, iqtisadi, hüquq-mühafizə, statistika və müdafiə xarakterli gömrük işlərinin tapşırıqlarını həll etmək məqsədi ilə ekspertlər tərəfindən aparılan, xüsusi elmi-təcrübi tədqiqatlardır.

Əsaslı ekspertizanı təyin etmək üçün gömrük orqanının əməkdaşı, müvafiq ekspertizanın aparılmasının nəzəri və təcrübi əsaslarını mütləq bilməlidir.

Gömrük ekspertizasını ekspertizanın xüsusi sinfinə aid etmək olar. Çünki, onun predmet, tapşırıq, obyekt və tədqiqat metodu kimi özəl xarakterli əlamətləri var.

Gömrük ekspertizasının obyektləri dedikdə_ aşağıdakı maddiləşmiş məlumat mənbələri başa düşülür:

a) gömrük sərhəddindən keçən mal və əşyalar, habelə onlardan tədqiqat üçün götürülmüş prob və nümunələr;

b) qaçaqmalçılıq obyektləri və gömrük qaydalarının pozulması;

c) gömrük rəsmiləşdirilməsində və gömrük nəzarətində istifadə olunan, müxtəlif çeşidli mal müşayəti sənədləri(gömrük, normativ-hüquqi, maliyyə və s.).

Gömrük ekspertizasının predmetinə gömrük işinin həm ümumi problemlərini, həm də gömrük nəzarəti ardıcılığının konkret şərait və faktlarını aid etmək olar. Bunların içərisində daha vacibləri aşağıdakılardır.

- 1) gömrük nəzarəti obyektinin təyinatı, vəziyyəti və növünün müəyyənləşdirilməsi;
- 2) Xarici iqtisadi fəaliyyət əmtəə nomenklaturasına uyğun malların təsnifatı;
- 3) malların keyfiyyət göstəriciləri(markası, cinsə, növü, məmulatın təbii olması və s.), xarakteri(lisenziyalılığı, aksizliliyi, ikiqat təyinatlılığı), mənşə ölkəsi, hazır məhsulun çıxış norması və onda olan xammalın identifikasiyası əsasında, onların gömrük dəyərini və bazar qiymətini təyin etmək;
- 4) narkotik və psixotrop maddələrin identifikasiyası;
- 5) qiymətli daş-qaşların, əntiq malların, muzey eksponatlarının və s.diaqnostikasi.

Malların bu və ya digər dərəcədə tətbiqi ilə əlaqədar olaraq, ekspertizaları aşağıdakı növlərə ayırmaq olar:

1. eyniləşdirmə ekspertizası;
2. texnoloji ekspertiza;
3. təsnifat ekspertizası;
4. malın mənşə ölkəsinin təyini;
5. əmtəəçilik ekspertizası;
6. malların gömrük dəyərini təyini;
7. materialların ekspertizası.

İdentifikasiya ekspertizası. Bildiyimiz kimi gömrük sərhəddindən keçən çoxsaylı malların içərisində heç də həmişə tanıdığımız mallar olmur. Belə ki, bəzi malların xarici görünüşü (məsələn, xammalın növü, yarımfabrikat və s.) onun mahiyyəti haqqında çox az məlumat verir. Odur ki, malın tərkibini və təyinatını müəyyənləşdirmək üçün, xüsusi tədqiqat aparmaq, daha doğrusu, ekspertiza tələb olunur. İdentifikasiya _ iki obyekt arasında oxşarlıqların müəyyən edilməsi deməkdir. Naməlum malın İdentifikasiyası isə hər hansı bir məlum malla oxşar xüsusiyyətlərin tapılmasıdır. Bu zaman məlum malın maddi obyekt şəklində orada olması o qədər də vacib deyil. Əslində həmin məlum malın

bütün cizgiləri ekspertin şüurunda mövcuddur. O, məlum və naməlum malları tutuşduraraq, onların oxşar əlamətlərini müəyyən etməklə, onları eyniləşdirir.

Malların İdentifikasiyası dəqiqləşdirmənin səviyyəsindən asılı olaraq, hətta detallaşdırma səviyyəsində də həyata keçirilə bilər. Belə ki, malın təsvirini ardıcılıqla dəqiqləşdirməklə, daha xırda detalları tədricən İdentifikasiya etmək olar. Məsələn, müxtəlif materialları İdentifikasiya edərkən, aşağıdakı keçid sxemindən istifadə etmək olar:

1. metal – qara metal – tərkibində dəmir, karbon, xrom, nikel və titan olan ərinti. Dəmirli ərintinin tərkibində Cr – 18%, Ni-9%, Ti-1%, habelə 1X 18 NT markalı paslanmayan polad vardır.

2. Parça-yun parça-poliefir lifli yun parça – 30% poliefir lifli yun parça- eni 1,5 metr olan 30% poliefir lifli yun parça – eni 1,5 m olan və səthi sıxlığı 320 q/m olan 30 % poliefir lifli yun parça və s.

Detallaşdırmanın dərəcələrini istənilən qədər artırmaq olar. Lakin bu, praktikada özünü doğrultmur. Gömrük identifikasiyası məqsədilə aparılan detallaşdırmanın dərəcəsi, malların gömrük təsnifatının kriteriyalarını müəyyənləşdirən XİF ƏN uyğun həyata keçirilir. Bu, identifikasiyanın nəticələrindən sonrakı təsnifatlaşdırmada istifadə məqsədi ilə izah olunur. Ancaq digər ekspertizalarda, məsələn, qiymətləndirmə ekspertizasında daha çox göstəricilərdən istifadə olunur. Belə ki, geyimin dəyərini qiymətləndirərkən, əlavə olaraq, onun modaya uyğun, uyğunluğu, vəziyyəti, hazırlanma keyfiyyəti və digər göstəriciləri də identifikasiya edilir.

Gömrük işində identifikasiyanın xüsusi növ müxtəlifliliyi xüsusi razılığın verilməsi və gömrük ərazisində və ya ondan kənarında emal gömrük rejimlərində emal məhsullarındakı xammalları identifikasiya etmək üçün texnoloji ekspertiza aparılır. Belə hallarda hazır məhsulun emalı üçün gömrük sərhəddindən göndərilən xammalın eyniləşdirilməsini müəyyən etmək tələb olunur. Bu cür identifikasiyada normativ sənədlər daha dəqiq eyniləşdirmə tələb edir, daha doğrusu, məhsulun məhz aparılan

xammallardan hazırlandığı təsdiq olunmalıdır. Bir çox hallarda belə identifikasiya aparmaq mümkün olmur.

Texnoloji ekspertiza. Gömrük orqanı tərəfindən gömrük ərazisində və ya kənarında mal emalı üçün lisenziya rəsmiləşdirilərkən, habelə lisenziyanın fəaliyyəti dövründə belə emal aparılarkən, texnoloji ekspertiza həyata keçirilir.

Gömrük ərazisində malların emalı – ölkənin gömrük ərazisində emal olunan xarici mallara heç bir iqtisadi tədbir tətbiq olunmayan, geriyyə aparılarkən idxal gömrük rüsumları və vergiləri qaytarılan gömrük rejimidir.

Baxılan gömrük rejiminə tətbiq olunan əsas ifadələrlə tanış olaq:

-Azərbaycan malları-mənşə ölkəsi AR olan və ya AR ərazisində sərbəst dövriyyə üçün buraxılmış mallar («AR Gömrük məcəlləsi», maddə 16, bənd 2);

-emal məhsulları-emal üçün gətirilmiş və istifadə olunmuş Azərbaycan mallarının emal olunması nəticəsində alınmış və özündə əmtəə məhsullarını, istehsal tullantılarını, habelə istehsal itkilərini birləşdirən mallardır.

Gömrük ərazisində emal gömrük rejimində , Azərbaycana idxalı qadağan olunmuş mallar yerləşdirilə bilməz.

Əmtəəlik malların emalı üçün aparılan identifikasiyanın əsas məqsədi emal əməliyyatı nəticəsində malın məhz həmin əmtəələrdən emal olunduğunu müəyyən etməkdir. Bu məqsədlə aşağıdakı identifikasiya metodlarından istifadə olunur:

1) lisenziyada göstərilməyən mallardan istehsal prosesində istifadə olunmaması üçün gömrük təminatı kimi texnoloji istehsal xəttlərinin yerləşdiyi tikililərə plombların vurulması;

2) mallar haqqında məlumatlara gömrük orqanının vəzifəli şəxsləri tərəfindən möhür və ştambların vurulması;

3) emal üçün əvvəlcədən götürülmüş mal nümunələrinin son məhsulla tutuşdurulması;

4) emal üçün malların təsviri, onların şəklinin çəkilməsi, mövcud markalanmadan istifadə olunması və s.

Göstərilən metodlardan heç birinin tətbiq oluna bilmədiyi halda müraciət edən öz metodunu təklif edə bilər, gömrük laboratoriyası isə ondan istifadə edilə bilməsi yollarını araşdırmalıdır.

Emalın material balansını aşağıdakı düsturla təsvir etmək olar:

$$X=M+T+İ$$

burada,

X_xammalın miqdarı,

M _ hazır məhsulun miqdarı;

T_ tullantıların miqdarı;

İ_ istehsal itgiləri.

Material balansının bütün komponentləri eyni ölçü vahidi ilə_ tonla, kv/m, litrlə və s. İfadə olunmalıdır.

Təsnifat ekspertizası. Bu, gömrük ekspertizasında ən mürəkkəb və məsuliyyətli ekspertiza sayılır. Ekspertizanın mürəkkəbliyi ondan ibarətdir ki, bir qayda olaraq, bütün malları identifikasiya etmək, lazım gəldikdə isə bəzi malların material sınaqlarını belə həyata keçirmək tələb olunur. Bu isə XİF ƏN tələbləri ilə işləməyi vacib edir.

Təsnifat ekspertizasının əsas məqsədi təqdim olunan malın əmtəə pozisiyası və subpozisiyasını , daha doğrusu, malın kodunu təyin etməkdir. Hər iki anlayış eyniköklüdür, və qarşılıqlı əzəzlənəndir.

Harmonikləşmiş sistem beş detallaşma səviyyəsinə malikdir.

1) ali sənayə sahələri üzrə qruplaşdıran bölmə. Məsələn, 1-ci bölmədə diri heyvanlar və heyvandarlıq məhsulları, 4-cü bölmədə yeyinti sənayesi məhsulları, 5-ci bölmədə mineral maddələr, 6-cı bölmədə kimya sənayesinin məhsulları birləşdirilmişdir;

2) qruplar, buraya mallar: hazırlandığı materiala, yerinə yetirdiyi funksiyaya, emal dərəcəsinə görə daxil edilmişdir.

3) mal mövqeyi_ bu səviyyədə mallar daha spesifik əlamətlərə görə detallaşdırılır;

4-5) bir və ikidefisli mal submövqeyi-daha kiçik detallaşdırma meyarlarından istifadə olunan mallar.

Harmo. Sistemdə mallar arasında fərqləndirmə aparmaq üçün iki əsas ölçü vahidindən istifadə olunur:

1) malın hazırlandığı materiala görə;

2) həmin malın yerinə yetirdiyi funksiyaya görə.

Malın mənşə ölkəsinin təyini.

Əsas məqsədi _ Azərbaycanın gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən aparılan malların tarif və qeyri-tarif tənzimləmə tədbirlərini həyata keçirməkdir. Malın mənşə ölkəsinin təyin edilməsinin prinsipləri beynəlxalq təcrübəyə əsaslanır. Malın mənşə ölkəsinin müəyyən edilməsinin hüquqi əsasları «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə təsdiq edilmişdir.

Əmtəçilik ekspertizası _ malın növünü, onun təyinatını, vəziyyətini, əsas istehlak xüsusiyyətlərini, mövcud çatışmazlıqlarını, markasını, cinsini və digər özəlliklərini təyin etmək üçün aparılır. Adətən, bu suallar malın təyinatı üzrə istifadəsi və satışını müəyyənləşdirərkən həll olunur. Bəzən Əmtəçilik ekspertizası qiymətləndirmə ekspertizasının bir hissəsi olub, malın qiymətini təyin etmək üçün aparılır. Adətən, gömrük məqsədi üçün malın topdansatış qiyməti səviyyəsində sərbəst bazar qiyməti təyin olunur. Sərbəst bazar qiyməti dedikdə_ bir tərəfdən mala kifayət qədər tələb və təklifin olması, digər tərəfdən iqtisadi və inzibati məhdudiyyətlərdən kifayət qədər azad olması ilə xarakterizə olunan orta sövdələşmə qiyməti başa düşülür.

Sərbəst bazar qiyməti aşağıdakı hallarda təyin olunur:

1) gömrük qaydaları pozularkən. Bu həm qanun pozuntusunun ağırlığını müəyyən etməyə, həm də hüquq pozuntusuna görə cərimənin hesablanmasına lazımdır.

2) mal realizə edilərkən. Dövlət mülkiyyətində olan mallar satılarkən;

3) əlavə dəyər vergisinin miqdarı hesablanarkən. Malın ixracı zamanı, ixrac edənə ƏDV qaytarılarkən.

Malın bazar qiymətini təyin edərkən müxtəlif informasiya mənbələrindən istifadə edilə bilər:

-kataloqlardan və təşkilatların qiymət vərəqlərindən;

-sərgilərin və topdansatış yarmarkalarının materiallarından;

-firmaların internet saytlarından və s.

Qiymətləndirmə ekspertizası aparılarkən malın sərbəst bazar qiyməti konkret region üzrə və müəyyən müddətə görə təyin olunur.

Malın gömrük dəyərinin təyini. «Gömrük Tarifi haqqında» Qanunun 18-ci maddəsinin birinci bəndinə görə, Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən malın gömrük dəyəri malın gömrük sərhəddindən keçirilən anda bu mal üçün faktiki ödənilmiş və ya ödəniləcək sövdələşmə qiymətidir.

Sövdələşmə qiyməti müəyyən edilmiş əlavələr və hesabdan çıxmalar nəzərə alınmaqla dəqiqləşdirilir.

Faktiki ödənilmiş və ya ödənilməli olan məbləğ alıcının satıcıya idxal malları üçün ödədiyi, yaxud ödəyəcəyi, lakin gömrük rəsmiləşdirilməsi anınadək hələ ödənilməmiş olduğu ödəniş məbləğlərinin cəmidir. Ödəniş akkreditiv, köçürmə, inkasso, qarışıq və digər hesablaşma formasında ola bilər.

Xarici ticarət müqaviləsində ümumilikdə qəbul edilmiş göndəriş şərtləri öz əksini tapmışsa, gətirilən malların gömrük dəyərinin sövdələşmə qiyməti əsasında təyin edilməsi üsulu tətbiq edilə bilər.

Birinci üsul, həmçinin xarici ticarət müqavilələrinin ümumilikdə qəbul edilmiş və sövdələşmə qiymətinə təsir etməyən aşağıdakı şərtləri üçün də keçərli ola bilər:

- »ekspert rəyi əlavə edilməklə alqı-satqı»;
- »müəyyən tarixə qədər mal göndərişi»;
- »alıcıya müəyyən tarixə qədər mal göndərişi».

1-ci üsuldan istifadəyə yönəldilmiş ən mühüm tələblərdən biri_ gömrük dəyərinin təyin edilməsi məqsədi ilə deklarant tərəfindən təqdim edilən məlumatların sənədli təsdiqidir. Gömrük dəyəri birinci üsulla o zaman təyin edilə bilər ki, onun gömrük dəyər bəyannaməsində göstərilən bütün elementləri müvafiq sənədlə təsdiq edilmiş olsun. Sövdələşmə qiyməti_ hesab-faktura, şərti-dəyər bağlamaları üçün-hesab preforma, bank ödəniş sənədləri və alqı-satqı müqaviləsi ilə təsdiq edilməlidir.

Sövdələşmə qiymətinin dəqiqləşdirilməsi üçün birinci komponent malın gömrük ərazisindəki hava, dəniz limanına və ya digər gətirilmə yerinə qədər çatdırılmasına çəkilən xərclərdir.

Gömrük dəyərinin təyin edilməsi məqsədləri ilə gətirilmə yeri dedikdə aşağıdakılar başa düşülür:

- 1) aviadaşımalar üçün _ malları daşıyan təyyarənin onların boşaldılması üçün endiyi təyinat və ya ilk hava limanı;
- 2) dəniz daşımaları üçün Azərbaycan Respublikası ərazisində birinci yükboşaltma limanı;
- 3) digər nəqliyyat vasitələri ilə daşımalar üçün gömrük sərhəddindəki buraxılış məntəqəsi;
- 4) poçt göndərişləri üçün beynəlxalq poçt mübadiləsi məntəqəsi.

Daşınma xərcləri, malların boşaldılması, yüklənməsi, yenidən yüklənməsi və başqa yerə daşınması xərcləri, sığorta məbləğləri malın çatdırılma məsrəflərinə daxil edilir. Ölkənin gömrük ərazisinə gətirilən malların gömrük dəyərinin təyini zamanı həmin malın müəyyən edilmiş gətirmə yerinədək çatdırılması üçün faktiki olaraq, meydana

çıxan xərclər də nəzərə alınır. Daşınmanın dəyərinə fraxt, mal müşayət sənədlərinin rəsmiləşdirilməsinə çəkilən xərclər, daşınma müddətində malın keyfiyyətinin və tamlığının müəyyən səviyyədə saxlanması üçün çəkilən xərclər də daxildir.

Malın gömrük ərazisinə əvəzsiz qaydada malgöndərən tərəfindən və alıcının öz nəqliyyat vasitəsi ilə çatdırıldığı hallarda sərbəst, lakin eyni nəqliyyat növü ilə daşınmanın tarif qiymətlərinə əsasən müəyyən edilmiş məbləğ gömrük dəyərinə daxil edilir. Əgər belə məlumat yoxdursa, nəqliyyat xərcləri mühasibat uçotunda kalkulyasiya hesablamaları qaydasında mühüm elementlər nəzərə alınmaqla müəyyən edilir.

Əgər daşınma sənədləri gömrük orqanına təqdim edilməmişsə, birinci üsuldən istifadə edilmir, digər üsullara müraciət olunur.

Gömrük məqsədləri üçün istifadəyə ən rahat olan malgöndərmə şərtləri SİF (dəyər, sığorta və fraxt) hesab olunur. SİF qiyməti gömrük dəyərinin strukturuna uyğun gəlir. Digər göndəriş şərtlərində müəyyən dəqiqləşdirilmələrin aparılması labüddür. Məsələn, DAF baza şərtlərində (sərhədə qədər göndəriş) sığorta və göndəriş yerinə qədər olan xərclər qiymətə əlavə edilməlidir. EXW (zavoddan), FAS (gəmidə sərbəst) şərtlərində daşınma xərclərində alıcının ixrac ölkəsindən malların çıxarılmasına görə çəkilən gömrük xərcləri də nəzərə alınır.

Alıcının məsrəflərinə:

- A) komission və broker haqqları(mal tədarükündəki komission xərclərindən başqa);
- B) konteynerlərin və digər çoxdövriyyəli taranın dəyəri(əgər mal nomenklaturası nəzərdə tutursa);
- C) qablaşdırma xərcləri, o cümlədən qablaşdırma materiallarının dəyəri və qablaşdırma işlərinin dəyəri aid edilir.

Sövdələşdirmə qiymətinin dəqiqləşdirilməsinin üçüncü komponenti 1-ci üsuldə qiymətləndirilən malların istehsalı və ya satışı ilə bağlı olaraq, istifadə üçün alıcı tərəfindən pulsuz, yaxud aşağı qiymətə bilavasitə və ya dolaylı yolla təqdim edilən mal və xidmətlərin dəyərinin müəyyən hissəsidir.

Bu dəyər aşağıdakı kimi paylaşdırılır:

- 1) xammal, material, detal, yarımfabrikat və digər komplektləşdirilmiş hissələr;
- 2) alətlər və digər yardımçı avadanlıq(şəmp, forma və s.);
- 3) dəyərləndirilən malların istehsalı prosesində sərf edilmiş materiallar(sürtgü yağları, yanacaq və s.);
- 4) mühəndis və təcrübə-konstruktor layihələri, dizayn, çertyoj və s.

1-ci üsulda sövdələşmə qiymətinin dəqiqləşdirilməsinin dördüncü komponenti alıcının dəyərləndirilən malların satış şərti kimi bilavasitə və ya dolayısı ilə həyata keçirməli olduğu intellektual mülkiyyətdən istifadəyə görə icazə və digər ödənişlərdir.

Gömrük dəyərləndirilməsi məqsədi ilə icazə və digər ödənişlər aşağıdakılardan istifadəyə görə ödənilən haqlardır:

A) gətirilən malların, o cümlədən onların sənaye nümunələrinin hazırlanması, nou-hau və s.;

B) gətirilən malların ixracda satılması, o cümlədən mal nişanları və nümunələri;

C) patent, müəlliflik hüququ(ədəbiyyat, kino, elmi əsərlər və s.), istehsal texnologiyası da daxil olmaqla gətirilən malların istifadəsi və ya başqasına satılması.

İcazə və anoloji digər ödənişlərin sövdələşmə qiymətinə əlavə edilməsi o vaxt gerçəkləşdirilir ki, bu ödənişlər gətirilən mala aid olsun, alıcı ilə satıcı arasında bağlanan müqavilənin şərtləri ilə müəyyən edilmiş olsun. Bu zaman alıcının ödədiyi icazə haqları satıcıya, yaxud onun nəfinə üçüncü bir şəxsə ödənməmiş olmalıdır.

Sövdələşdirmə qiymətinin 1-ci üsulda dəqiqləşdirilməsinin beşinci komponenti Azərbaycan Respublikası ərazisində qiymətləndirilən malların istifadə olunmasından, verilməsindən və ya təkrar satışından satıcının birbaşa, yaxud dolayılı yolla əldə etdiyi gəlirin bir hissəsidir.

Bir qayda olaraq, satıcının gəlirinin bir hissəsi xarici ticarət müqaviləsində təsbit edilir. Əgər müqavilə ilə alıcının gəlirinin 10% -nin satıcıya qaytarılması nəzərdə

tutulmuşsa, onda gəlirin bu hissəsinə uyğun məbləğ gömrük dəyərinə əlavə edilir və dəyər bəyannaməsində göstərilir.

Əgər gömrük rəsmiləşdirilməsinə qədər gəlirin məbləği bəlli deyilsə, gömrük dəyər bəyannaməsində gözlənilən təqribi məbləğ yazılır və onun təyini üçün müstəqil ekspert cəlb edilməsinə imkan verilir. Gözlənilən gəlirin miqdarı gömrük orqanı tərəfindən təsdiq edilməlidir. Əgər gəlirin məbləği müəyyən oluna bilmirsə, gömrük dəyəriicinin 1-ci üsulla təyininə yol verilmir.

Sadalanın komponentlər «Gömrük Tarifi haqqında» Qanunda əlavə ödəmələr kimi müəyyən edilir.

Gömrük dəyəri təkə əlavə ödənişlər hesabına deyil, həmçinin müəyyən məbləğlərin çıxılması hesabına da dəqiqləşdirilə bilər. Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisi daxilində gətirilmə məntəqəsindən çatdırılma yerinə qədər çəkilən xərclər müvafiq sənədlərlə təsdiq edilməklə sövdələşmə qiymətindən çıxarılır.

Bu məsrəflər aşağıdakılardır:

1) mallar gətirildikdən sonra quraşdırma, yığma, sazlama və ya texniki köməyə görə xərclər;

2) gətirilmə yerindən təyinat yerinə qədər çəkilən nəqliyyat xərcləri;

3) idxal gömrük rüsum, vergi və yığımlarının ödənilməsinə görə xərclər.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu xərclər sövdələşmə qiymətindən o zaman çıxarılır ki, bütün işlər müqavilədə əks etdirilmiş olsun və hesab-fakturada bu xərclər ayrıca göstərsin.

«Gömrük Tarifi haqqında» Qanunda nəzərdə tutulduğu kimi, gətirilən malların sövdələşmə qiymətinə əsaslanan üsulundan istifadə edilməsi mümkün olmayan hallarda 2-ci üsul –identik malların sövdələşmə qiymətinə əsaslanan üsul tətbiq edilir.

İdentik mallar dedikdə, əsas eyniləşdirmə əlamətləri eyni cür olan mallar başa düşülür. Belə əlamətlərə aşağıdakılar aid edilir:

- 1) fiziki xüsusiyyətlər;
- 2) keyfiyyəti və bazardakı reputasiyası;
- 3) mənşə ölkəsi;
- 4) istehsalçısı.

Qanunla müəyyən edilmişdir ki, xarici əlamətlərindəki cüzi əhəmiyyətsiz fərqlər mallara eyni mallar kimi baxılmasından imtina etməyə əsas vermir, bir şərtlə ki, bu mallar yuxarıda göstərilən əsas xüsusiyyətlərə görə eyni cür olmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, əvvəlki beş üsul gömrük dəyərini təyin etməyə imkan vermirsə, 6-cı üsuldən istifadə edilir. Bu üsul ehtiyat üsul adlandırılır və qiymətləndirilən malların gömrük dəyərini dünya təcrübəsi nəzərə alınmaqla təyin edilməsinə əsaslanır. Təcrübə göstərir ki, bu üsul daha çox istifadə olunur. Bir çox hallarda yerli gömrük orqanları eyni və eynicinsli mallar, xarici istehsalçının istehsal və satış məsrəfləri barədə kifayət qədər məlumata malik olurlar.

Materialşünaslıq ekspertizası_ malın konkret göstəricilərini və ya əlamətlərini təyin etmək üçün aparılır. Bu ekspertizanın icrası zamanı başlıca şərt sınaq üsullarına ciddi əməl etməklə, nəticələr almaqdır. Əgər bu üsullar XİF ƏN göstərilmişdirsə, onlara toxunmadan, daha doğrusu, heç bir dəyişiklik aparılmadan əməl edilməlidir. Qalan şallarda isə, qəbul edilmiş beynəlxalq metodikalardan istifadə etmək lazımdır. bunlar aşağıdakılardır:

-İSO (İnternational Standarts Orqanisation- Standartlaşdırma üzrə Beynəlxalq Təşkilat);

- ASTM (American Standarts for Test Mateqials – Material Testləri üçün Amerikan Standartları);

-İWTO (International Wool Textile Organisation – Yun Toxucularının Beynəlxalq təşkilatı).

Yoxlama üçün suallar:

- 1. Ekspertizanın mahiyyəti nədir?*
- 2. Məqsədinə görə ekspertizalar hansı qruplara bölünür?*
- 3. Gömrük ekspertizası nədir?*
- 4. Gömrük ekspertizasının obyektləri hansılardır?*
- 5. Gömrük ekspertizasının növləri hansılardır?*
- 6. Əmtəəçilik ekspertizası dedikdə nə başa düşülür?*

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, Bakı 1995
2. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi, Bakı 1997
3. C.Q.Nuriyev, A.Ş.Şəkərəliyev, A.Ə.Əliyev, S.T.Əhmədov «Gömrük ekspertizası» Bakı Qanun 2003
4. K.F.Heydərrov «Gömrük işinin əsasları, gömrük işinin təşkili və texnologiyası» 1-ci cild, Bakı 1998
5. K.F.Heydərrov «Gömrük işinin əsasları, gömrük orqanlarının iqtisadi fəaliyyəti» 2-ci cild, Bakı 1999
6. K.F.Heydərrov «Gömrük işinin əsasları, gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyəti» 3-cü cild, Bakı 2000

MÖVZU 12. DÖVLƏT GÖMRÜK SİSTEMİNİN MƏRKƏZİ LABORATORİYASININ ƏSASNAMƏSİ.

Azərbaycan gömrüyünün tarixi 200 ildən artıq bir dövrü əhatə edir. Bu müddətdə tabeçilik, struktur, funksional, unifikasiya, inteqrasiya və s.baxımdan böyük bir inkişaf yolu keçmişdir.

Son illər Azərbaycan gömrük xidmətinin inkişafında böyük dəyişikliklər baş vermiş, müstəqil Azərbaycan Respublikası Gömrük Komitəsi yaradılmışdır.

Prezidentin 10 yanvar 1997-ci il tarixli 464 sayılı sərəncamı ilə artıq bu tarix «Gömrük əməkdaşlarının peşə bayramı günü» kimi qeyd olunur.

Bu xidmətin struktur vahidlərindən biri də ekspertiza-tədqiqat funksiyasını həyata keçirən «Mərkəzi Laboratoriya»dır ki, bu da həmin tarixdən təşəkkül tapmışdır.

Məlumdur ki, gömrük orqanları hüquq-mühafizə orqanı olmaqla, vahid sistem təşkil edir.

Dövlətin iqtisadi maraqlarının təmin edilməsində iqtisadiyyatın baza institutlarından olan _ gömrük xidmətinin xüsusi yeri var. Xarici ticarət dövriyyəsinin tənzimlənməsində iştirak edib, fiskal funksiyanı həyata keçirərək, gömrük xidməti dövlət büdcəsinin «doldurulmasında» və bununla da, iqtisadi problemlərin həllində iştirak etmiş olur.

Düzgün düşünülmüş proteksionist tədbirlərin köməyiylə, gömrük xidməti milli sənayeni müdafiə edir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının daha «açıq», dövlət sərhədlərinin isə «şəffaf» olduğu yeni bazar mühitində Azərbaycan Respublikasının iqtisadi təhlükəsizlik problemi daha mürəkkəb və miqyaslı olmuşdur.

Onun təmin edilməsində gömrük xidmətinin məsuliyyət zonası kimi dövlətin xarici iqtisadi fəaliyyət sferası çıxış edir.

AR DGK-nın 23 aprel 1999-cu il «Gömrük nəzarəti zonalarının yaradılması və onların nişanlanması» Qaydalarını, «Valyuta tənzimi haqqında» 21 oktyabr 1994-cü il

Azərbaycan Respublikasının Qanununu, AR DGK-nın 17 sentyabr 1998-ci il «Azərbaycan Respublikası ərazisindən ixrac edilən malların müqabilində valyuta vəsaitlərinin ödənilməsinə nəzarət barədə» Təlimatını rəhbər tutaraq, Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi öz səylərini:

_gömrük xidməti qarşısında qoyulan əsas vəzifənin yerinə yetirilməsini təmin etməyə qadir olan gömrük infrastrukturunun yaradılması;

_ölkənin müstəqilliyinin və dövlət təhlükəsizliyinin iqtisadi əsaslarının təmini, Azərbaycan xalqının maraqlarının müdafiəsi;

_rüsüm, yığım və vergilərin digər növlərinin tutulması yolu ilə büdcənin doldurulması;

_gömrük-bank valyuta nəzarətinin, ilk növbədə, azərbaycanlı ixracatçılara onlar tərəfindən ixrac edilən mallara görə ödənilməli olan vəsaitin vaxtında, tam olaraq vətənə qaytarılmasının həyata keçirilməsində iştirak;

_azərbaycanın xarici ticarətinin gömrük statistikasının formalaşması, aparılması və təqdim edilməsi(rəsmi nəşr edilməsi);

_gömrük xidmətinin fəaliyyətini təmin edən hüquqi qanunvericilik bazasının yaradılması kimi məsələlərinin həllinə yönəlmişdir.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra AR Gömrük məcəlləsi, «Gömrük tarifi haqqında» Qanun kimi vacib sənədlər qəbul etmişdir.

Bununla, Azərbaycanda gömrük xidməti fəaliyyəti, xarici iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilmə mexanizmlərinin işlənilib hazırlanması, Azərbaycanın dünya bazarına inteqrasiyası, onun beynəlxalq istehsal kooperasiyasının inkişafında iştirakı üçün hüquqi baza yaradılmışdır. Dövlət Gömrük Komitəsinin dövlətin gömrük siyasətinin işlənilib hazırlanmasında fəal iştirak edən orqan kimi rolu artmışdır. Gömrük ödənişlərinin tutulmasında yeni texnologiyaların tətbiqi, onların vaxtında və düzgün hesablanması təmini, onların tam həcmdə büdcəyə daxil olması üzərində nəzarət tutarlı iqtisadi nəticələrə gətirib çıxarmışdır.

Fiskal və hüquq-mühafizə funksiyalarının həyata keçirilməsi, gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarəti texnologiyalarının təkmilləşdirilməsi Azərbaycanın gömrük xidmətinin fəaliyyətində ənənəvi istiqamət olub və olacaq.

Gömrük xidmətinin gələcək inkişaf proqramında gömrük rəsmiləşdirilməsi və nəzarətinin mövcud sisteminin təkmilləşdirilməsinə, gömrük fəaliyyətinin dünya standartlarına yaxınlaşmasına, fiskal funksiyanın həyata keçirilməsinin səmərəliliyinə, gömrük hüquqpozuntuları ilə mübarizə formalarının və metodlarının təkmilləşməsinə, kadrların hazırlanması və yenidən hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Gömrük orqanlarının fəaliyyətində hüquq-mühafizə funksiyası mühüm yer tutur. Dövlət Gömrük komitəsinin hüquq-mühafizə statusu AR-nın Gömrük məcəlləsində əsaslandırılmışdır. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qüvvəyə mindikdən sonra gömrük orqanları bu fəaliyyət növünün subyektlərindən birinə çevrildilər.

Keçən dövr ərzində DGK sistemində hüquq-mühafizə profilli xüsusi bölmələrin yaradılması kontrabanda, iqtisadi cinayətlər, kommersiya hüquq-pozuntuları ilə mübarizəni fəalləşdirməyə imkan verdi.

Gömrük orqanları əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə çevrildilər. Əvvəllər ixtisaslı kadrların olmaması, təcrübəsizlik bu işlə məşğul olmağa imkan vermirdi, hal-hazırda da gömrük sistemində yüksək ixtisaslı hüquqşünas və iqtisadçılar çatışmır.

Hüquq-mühafizə orqanları olaraq, gömrük orqanları xarici iqtisadi fəaliyyət sferasında hüquq pozuntuları ilə mübarizədə, Azərbaycan Respublikası ərazisindən silah, narkotik vasitələr, valyuta və mədəni qiymətlilərin qanunsuz olaraq, aparılıb-gətirilməsinin qarşısının alınmasında digər orqanlarla sıx əməkdaşlıq edir.

Bununla belə, gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyəti nəzəri cəhətdən az işlənmişdir, bu fəaliyyətin həyata keçirilməsi üzrə bir sıra praktik problemlər var.

Gömrük orqanlarının səlahiyyətlərinin mahiyyəti onların ümumi qərarları qəbul edə bilməsi hüquqlarından ibarətdir. Gömrük orqanlarının hakimiyyət səlahiyyətləri uyğun

normativ hüquqi aktla müəyyənləşdirilən konkret gömrük orqanının səlahiyyətlərində təcəssüm olunur.

Azərbaycan Respublikasının DGK şöbələrində, təşkilat və müəssisələrində qanunla müəyyən edilmiş qaydada xüsusi rütbələr verilən vəzifəli şəxslər tərəfindən xidməti fəaliyyət də gömrük sferasında xidmətə aiddir. Bu şəxslər gömrük orqanlarının əməkdaşları və dövlət qulluqçuları kimi tanınırlar. Gömrük orqanlarının və gömrük təşkilatlarının əməkdaşlarının xidməti münasibətləri Azərbaycan Respublikasının dövlət xidməti haqqında qanunvericiliyi ilə rəqlamentləşdirilir.

Əmək və vətəndaş hüquqi müqavilələr üzrə gömrük orqanlarında və gömrük təşkilatlarında iş xidməti hesab olunmur. Gömrük orqanları və gömrük təşkilatlarının fəaliyyətinin texniki təminatı məqsədilə ştat cədvəllərində nəzərdə tutulan vəzifələri tutan vətəndaşlar dövlət qulluqçuları deyil. Belə vəzifələrin siyahısı Azərbaycan Respublikası DGK Sədri tərəfindən müəyyən edilir.

Gömrük orqanlarında xidmət gömrük orqanlarının əməkdaşları tərəfindən xidməti vəzifələrinin yerinə yetirilməsi və onların hüquqlarının təmin edilməsi zamanı bütün digər normativ hüquqi aktlar, vəzifə instruksiyaları üzərində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının aliliyi prinsipinin həyata keçirilməsinə əsaslanır. Gömrük orqanının hər bir əməkdaşının bu prinsipin yerinə yetirilməsinə borclu olması o deməkdir ki, o, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının aliliyini qorumalıdır.

Gömrük orqanlarında xidmətin əsas prinsiplərindən biri *insanın və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının prioriteti, onların bilavasitə fəaliyyəti, hüquq və azadlıqlarının riayət olunması və müdafiəsi* prinsipidir. Son nəticədə bu prinsip gömrük orqanı əməkdaşlarının xidməti fəaliyyətinin məna və məzmununu müəyyən edir.

Gömrük orqanlarının səlahiyyətlərinin yerinə yetirilməsinin təmin edilməsi üzrə fəaliyyət yüksək ixtisas tələb edir. Məhz ona görə də, gömrük xidmətinin əsas prinsiplərindən biri *əməkdaşların professionallığı və səriştəliliyi* prinsipidir. Bu prinsip əməkdaşları məsul edir ki, onlar gömrük fəaliyyətinin qayda və proseduralarına

viyələnsin, öz hüquq və vəzifələrini bilsin, qanunvericilik və vəzifə qaydaları və instruksiyalarla nəzərdə tutulmuş funksiya və səlahiyyətləri aktiv olaraq, tam gücü ilə həyata keçirsinlər.

Gömrük xidməti *aşkarlıq prinsipinə* əsaslanır. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsində (X1 bölmə) qəbul edilən qərarlar, fəaliyyət, gömrük orqanlarının fəaliyyətsizliyi haqqında, gömrük qanunvericiliyi haqqında informasiya və s. üzrə vəzifəli şəxslərin təqdim etməli olduqları öhdəliklər əks etdirilmişdir.

Gömrük xidmətinin prinsipi kimi həm də hazırlanan və qəbul edilən qərarlara, öz vəzifə borclarının yerinə yetirilməməsinə və ya yerinə yetirilməyəcəyinə görə *əməkdaşların məsuliyyəti prinsipi* çıxış edir. Keyfiyyətsiz qərarın hazırlanması və ya qəbul edilməsi_ vəzifə borclarının yerinə yetirilməyəcəyinə gətirib çıxaran haldır. Üzərinə qoyulmuş vəzifələrin gömrük orqanı əməkdaşı tərəfindən yerinə yetirilməməsi və ya yerinə yetirilməyəcəyi vəzifə hüququ pozuntusunu yaradır. Fəaliyyəti ilə əlaqədar həmin əməkdaş intizam, inzibati, maddi və ya cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilər.

Məhz, bu göstərilən sistemə daxil olmayan, lakin Dövlət Gömrük Komitəsinin tabeliyində olan təşkilatlardan biri_ gömrük infrastrukturunu hesab olunan, ölkə iqtisadiyyatının iqtisadi suverenliyi, onun təhlükəsizliyinə təminat funksiyasının, ümumilikdə isə, ölkənin gömrük siyasətinin reallaşdırılmasında iştirak edən və bu sahədə gömrük orqanları vahid sisteminin ayrılmaz atributu olan «...gömrük laboratoriya»larıdır.

Bu infrastruktur «...gömrük məqsədləri üçün malların ekspertizasını və tədqiqini aparmaqdan ötrü» yaradılır.

Bununla əlaqədar, ekspertiza fəaliyyəti strukturu Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin «Azərbaycan Respublikası Gömrük Komitəsinin məsələləri haqqında» 1 iyun 1992- ci il 301 sayılı Qərarı ilə bilavasitə Gömrük Komitəsinin özündə təşəkkül tapmış, sonra isə 19 avqust 1993-cü il tarixli tarixli 721 sayılı Prezident fərmanı və Respublika Nazirlər Kabinetinin «Ali və ya yerli dövlət hakimiyyəti və idarəetmə

orqanlarının ştat və xidməti minik avtomobillərinin sayının müəyyən edilməsi haqqında» 14 yanvar 1994-cü il tarixli əmri üzrə hüquqi şəxs statusuna malik tabeli struktur vahid kimi yaradılmışdır.

Məhz gömrük işi sahəsində belə bir bölmənin yaradılmasına əsas səbəb gömrükçülərin peşə fəaliyyətində xüsusi bilik tələb edən məsələlərin həlli olmuşdur ki, bununla da gömrük siyasətinin reallaşdırılmasına yardım edən gömrük ekspertizası _ gömrük infrastrukturunun «Mərkəzi laboratoriya»nın təşkilinə əsas vermişdir.

Gömrük laboratoriyaları gömrük məqsədilə ekspertizalar aparmaq üçün lazımı miqdarda texniki vasitələr və müasir tədqiqat metodlarına, bank məlumatlarına, nəzarət üçün etalon nümunələr kolleksiyasına, müvafiq tədqiqatın aparılması üçün spesifik tikili və iş yerlərinə və başlıcası isə _ yüksək ixtisaslı kadrlara_ ekspertlərə malik olmalıdır.

Gömrük Laboratoriyasının təşkili sistemini əyani surətdə xarakterizə etmək məqsədilə «Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi haqqında Əsasnamə»nin bəzi müddəalarını qeyd etmək lazımdır ki, bu da onun fəaliyyətinin əsas təşkilati prinsiplərilə tanış olmağa imkan verir.

1.1 Mərkəzi laboratoriya Respublika Dövlət Gömrük Komitəsinə tabe olan gömrük təşkilatıdır və öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasını, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarını, Nazirlər Kabinetinin qərarlarını, Azərbaycan Respublikası qanunlarını, Gömrük Məcəlləsini, Gömrük Tarifi haqqında qanunu, Komitə sədrinin müvafiq əmr, göstəriş, sərəncamlarını, Komitə haqqında Əsasnaməni, habelə Dövlət və Sahə Standartlarını, Texniki Şərtləri əldə rəhbər tutur.

1.2 Mərkəzi laboratoriya Respublika Dövlət Gömrük Komitəsinin baş ekspert-tədqiqat struktur vahidi olub, gömrük ekspertizalarına dair tədqiqatlar aparır, gömrük laboratoriyalarının ekspert-tədqiqat fəaliyyətinə elmi-metodiki rəhbərliyi həyata keçirir.

1.3 Mərkəzi laboratoriya hüquqi şəxsdir, dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilir, müstəqil balansla, hesablaşma hesabına malikdir.

1.4 Mərkəzi laboratoriyanın müəyyən olunmuş qaydada girdə möhürü, şampı və blankı vardır.

2.1 Mərkəzi laboratoriya qarşısında duran vəzifə və funksiyaları yerinə yetirmək üçün sərbəst təsərrüfat və maliyyə fəaliyyəti göstərmək hüququna malikdir.

2.2 cari və perspektiv məsələləri həll etmək üçün Gömrük Komitəsinin müvafiq idarə, şöbə və bölmələri ilə əlaqəli surətdə xidməti işi icra edir.

2.3 İstehsal müəssisələri, elmi-tədqiqat institutları, ali məktəblər, idarə və digər təşkilatlarla əməkdaşlıq və təcrübə mübadiləsi etməklə ayrı-ayrı malların ekspertizasını laboratoriya əməkdaşları ilə birlikdə aparır və müvafiq rəy verir.

2.4 Qüvvədə olan müvafiq qanun və Əsasnamələrə görə yuxarı təşkilatlar qarşısında aidiyyəti məsələlər üzrə vəsadət qaldırır, təqdimat və təkliflər verir.

3.1 Mərkəzi laboratoriya respublika iqtisadiyyatının mühafizəsinə kömək, qaçaqmalçılığa, gizli iqtisadiyyata, iqtisadiyyat və ticarət pozuntularına qarşı mübarizəyə, digər tərəfdən isə müasir analiz və eyniləşdirmə metodlarını tətbiq etməklə göstərilənlərin elmi-metodiki cəhətdən əsaslandırılmış surətdə aşkar olunmasına xidmət edir.

3.2 Mərkəzi laboratoriya bu məqsədlə qarşıda duran vəzifələri yerinə yetirmək üçün aşağıdakı funksiyaları sərbəst, yazılı sorğu və qərar əsasında həyata keçirir:

-idxal və ixrac əməliyyatları prosesində mal və əşyaların MDB Xarici İqtisadi Fəaliyyətin Vahid Mal Nomenklaturası üzrə cinsini, növünü, aidiyyətini xarakterizə edərək, kimyəvi, bioloji, texnoloji, orqanoleptik analiz nəticələrinə görə onların yerini müəyyən etmək və bunun əsasında görük rüsumlarının və vergilərin hesablanmasına şərait yaratmaq;

-müasir analiz üsulları ilə xarici iqtisadi əlaqələr münasibətində iqtisadiyyat və ticarət sahəsindəki saxtakarlığı və pozuntuları aşkar etmək;

-malların gömrük dəyərinin təyin edilməsində iştirak etmək;

-malları, o cümlədən xammaləməldən sonra identifikasiya etmək;

- mal istehsalı üçün istifadə olunan xammal mənbəyini təyin etmək;
- xammalın və digər malların emalı zamanı məhsul çıxımı normalarını təyin etmək;
- malların narkotik, güclü təsirə malik, zəhərli və zəhərləyici maddələr qrupuna mənsubiyyətini təyin etmək;
- malların ekoloji və istismar təhlükəsizliyini təyin etmək;
- gömrük sənədlərinin və gömrük atributlarının həqiqiliyinin yoxlanılması;
- texniki nəzarət vasitələrinin tətbiqi ilə yerli gömrük orqanlarında nəzarət qeydləri keçirmək;
- tabelik struktur vahidlərinə metodik rəhbərlik və əməli köməklik göstərmək;
- gömrük orqanlarını aidiyyəti sənədlərlə təhciz etmək;
- texniki cəhətdən yerinə yetirilməsi mümkün olmayan analiz ekspertizaların müxtəlif elmi-tədqiqat institutları, universitet, digər sahə laboratoriyalarında tədqiqini təşkil etmək;

3.3 Mərkəzi laboratoriya aidiyyəti funksiyaları həyata keçirmək üçün aşağıdakıları yerinə yetirir:

- analizə ehtiyacı olan mal və əşyaların aidiyyətinin təyini üçün hazırlıq işləri aparmaq;
- müddət və məsul şəxslər göstərilməklə Mərkəzi laboratoriya üzrə iş proqramı hazırlamaq;
- Mərkəzi laboratoriyanın əməkdaşları üçün fərdi iş planı tərtib etmək;
- ekspertiza və analizlərin aparılması üçün cihaz, avadanlıq, qurğu və kimyəvi reaktivləri sifariş etmək;
- rüb ərzində istifadə olunub yararsız hala düşmüş, sərf olunmuş mal, əşya, avadanlıq, ləvazimat, kimyəvi reaktiv və s. Silinməsinə təşkil etmək;
- görülən işlərə dair arayış və rəy şəklində cavab məktubu hazırlamaq və ekspertiza nəticələrinə görə hesabatlar vermək;
- mütərəqqi ekspres-analiz metodlarını tətbiq etmək;

-işçiləri üçün əlverişli iş, istirahət və məişət şəraiti yaratmaq;

-əmək intizamını təmin etməklə işçilərin maddi və mənəvi maraqlandırma sistemini işləyib hazırlamaq.

4.1 Mərkəzi laboratoriyanın strukturu ştatdakı işçilərin sayı, görüləcək işin xarakteri və həcmindən asılı olaraq, Respublika Dövlət Gömrük Komitəsinin rəhbərliyi tərəfindən laboratoriyanın təmayülü, gömrük laboratoriyalarına dair beynəlxalq metodik təlimatlar nəzərə alınmaqla noriativ aktlara müvafiq olaraq, ümumi qaydalar üzrə təsdiq olunur.

Respublika Dövlət Gömrük Komitəsi Mərkəzi Laboratoriyanın idarə olunması, onun fəaliyyəti ilə əlaqədar bütün məsələlərin müzakirəsi və həlli vahid rəhbərlik prinsipləri əsasında həyata keçirilir.

5.1 Gömrük Komitəsinin sədri və onun müavinləri Mərkəzi Laboratoriyanın fəaliyyət sahəsinə nəzarətə səlahiyyətliyərlər.

5.2 Mərkəzi Laboratoriyanın rəisi Dövlət Gömrük Komitəsi sədrinin əmri ilə təyin və azad olunur və öz vəzifəsinin yerinə yetirilməsində məsuliyyət daşıyır.

5.3 Mərkəzi Laboratoriya rəis başda olmaqla, rəhbərlik tərəfindən idarə olunur, idarəetmədə qüvvədə olan qanunvericiliyə əsaslanır.

Xarici ticarətin daha da liberallaşdırılması və mal dövriyyəsi həcmnin daha da artması ilə gömrük laboratoriyaları sistemində dəyişikliklər aparılması məqsədə müvafiqdir. Bu baxımdan da yeni ekspertiza fəaliyyəti strukturlarının yaradılması ilə mal dövriyyəsinin qarşısını almadan, boş dayanmalara yol vermədən qısa müddətdə tədqiqatın aparılması ilə gömrük ekspert-tədqiqat fəaliyyətinə tam nail olunacaqdır.

Yoxlama üçün suallar:

1. Gömrük orqanlarının vahid sistemi dedikdə nə başa düşülür?

2. Gömrük Laboratoriyasının yaradılması məqsədi?

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, Bakı 1995

2. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi, Bakı 1997

3.C.Q.Nuriyev, A.Ş.Şəkərəliyev,A.Ə.Əliyev, S.T.Əhmədov «Gömrük ekspertizası»
Bakı Qanun 2003

4.K.F.Heydərrov «Gömrük işinin əsasları, gömrük işinin təşkili və texnologiyası» 1-ci
cild, Bakı 1998

5. «Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin Mərkəzi Laboratoriyasının
Əsasnaməsi» AR DGK 052 sayılı 10 avqust 1999-cu il tarixli əmri.

MÖVZU 13. METALLARIN EKSPERTİZASININ APARILMA QAYDASINA TƏLƏBLƏR.

Metallar, onları sənayenin ən müxtəlif sahələrində istifadə etməyə imkan verən nadir uyğunluq xassələrinə malikdirlər. Onlar üçün eyni zamanda yüksək möhkəmlik və plastiklik səciyyəvidir, onlara istilik və elektrik ötürücülüüyü xasdır, onların əksəriyyəti mühüm dərəcədə istiliyə davamlıqda, kimyəvi reagentlərə dözümlülüklə fərqlənirlər. Ən çox metallar sənayenin texniki sahəsində_ metallurgiya, dəzgahqayırma, maşınqayırma və s.-də öz əksini tapmışdır. Hər il dünyada 600 mln.ton metal istehsal olunur. Mendeleyevin Dövri elementlər sisteminin təxminən dördə üç hissəsini metallar təşkil edir.

Metalların nadir uyğunluq xassələri onların atom-kristallik quruluşu ilə, yəni metalın daxilində müsbət yüklü ionlarla zəif əlaqəsi olan çoxsaylı elektronların sərbəst hərəkəti ilə bağlıdır.

Bir neçə metallardan və yaxud metal və qeyri-metal elementlərdən ibarət olan ərintilər daha da geniş yayılmışdır. Bu ərintilər, bir qayda olaraq, təmiz metalların xassələrini üstələyən xassələrə malikdirlər. Bir sıra ərintilər yüksək möhkəmliklə, böyük təzyiqlərə davam gətirmək, 1000 C və artıq olan çox yüksək temperaturalara müqavimət

göstərmək qabiliyyətilə fərqlənirlər; digərləri isə əksinə, çox plastikdirlər , döyməyə və ştamplamaya yaxşı meyillidirlər.

Yüksək möhkəmliyi və az xüsusi çəkisi ilə fərqlənən metal ərintiləri mövcuddur, onlar aviasiya sənayesində geniş istifadə olunurlar. Müasir kimyada turşuya davamlı ərintilər tətbiq olunur.

Sənayenin texniki sahələrində metalları və onların ərintilərini qara və əlvan metallara bölürlər. Qara metallara dəmir və onun əsasında olan ərintilər_çuqun və poladlar aiddir. Onlar yüksək möhkəmlilik və plastikliklə fərqlənirlər və nisbətən ucuzdurlar. Onların payına dünyada istehsal olunan metal məmulatlarının təxminən 95%-i, əlvan metalların payına isə yalnız 5%-i düşür.

Xassələrindən asılı olaraq, metallar bir neçə yarımqruplara bölünür:yüngüllər (sıxlığı 3q/kub.sm qədər) _ berillium, maqnezium, aliminium; tez əriyənlər (ərimə temperaturu 1000 C-yə qədər olan)_ sink, kadnium, civə, qalay, qurğuşun və digərləri; çətin əriyənlər(ərimə temperaturu 1500 C-dən yüksək olan)_ volfram, molibden, niobium, renium, tantal; nəcib metallar (korroziyaya qarşı yüksək davamlığa malikdirlər) _ dümüş, qızıl, platin, palladium, rodium, riventium, osmium. Metallar digər əlamətləri üzrə də təsnifatlandırılırlar.

Qara və əlvan metallar, ərintilər və onlardan olan məmulatlar beynəlxalq ticarətdə mühüm yer tuturlar. Bununla bərabər müxtəlif növ metal məmulatlarının dəyəri təkcə əsas metalla deyil, məmulatın istehsalının texnoloji xüsusiyyətləri, işlənmə dərəcəsi, aşgarlıq elementlərinin mövcudluğu və kəmiyyəti ilə də müəyyənləşdirilir. Bütün bu suallar məhsulların təsnifatını və onların dəyərini müəyyənləşdirmə prosesinə diqqətli yanaşmağı tələb edir.

Azərbaycanın XİF ƏN çərçivəsində qəbul edilmiş metallar təsni fatı sənayedə olandan fərqlənir. XİF ƏN-da qara və əlvan metallar 15-ci bölmədə «qeyri-qiyətli» adı altında toplanmış, qiymətli isə 6 və 14-cü bölmələrdə yerləşdirilmişdi. Qeyri-qiyətli metalların tərkibindən qələvi, qələvi-torpoq, nadir-torpaq metalları, eləcə də skandium,

ittirium və civə çıxarılmışdır ki, Azərbaycanın XİF ƏN-da onlar qeyri-üzvü kimya məhsullarına (mal mövqeyi 2805) aid edilmişdir.

Beləliklə, Azərbaycanın XİF ƏN-da 15-ci bölmədə təsnif edilən metal və ərintilər öyrənmə predmetidir. Bu qara metallar və ərintilərdir_ dəmir, çuqun, ferroərintilər, poladlar (72-ci qrup), nikel(75-ci qrup), alimium (76-cı qrup), qurğuşun (78-ci qrup), sink (79-cu qrup), qalay(80-cı qrup); digər qeyri- qiymətli metallar və 81-ci qrupda sadalananlar (volfram, molibden, tantal, maqnezium, kobalt, vismut, titan, sürmə, manqan, xrom, tallium və s.).

Azərbaycanın XİF ƏN-da 15-ci bölmə 11 qrupdan (72-76, 78-83, 77-ci ehtiyat qrupudur) ibarətdir ki, bunlar da 157 əmtəə mövqələrinə bölünür, həm qara və əlvan metalları, həm də digər bölmələrə daxil edilmiş bu metalların ərintilərini və ərintilərin elementləri ilə birgə, eləcə də, onlardan istehsal edilmiş bəzi məmulatları əhatə edir. Qeyri-nəcib metallardan olan məmulatların əksər hissəsi digər bölmələrə daxil edilmişdir. Əsasən bu 16-cı (avadanlıq, mexaniki qurğular, elektrik maşınları), 17-ci (nəqliyyat vasitələri), 18-ci (cihaz və aparatlar), 19-cu (silah və döyüş sursatı), eləcə də 6,12,20 və 21-ci bölmələrdir. Buna görə də, belə növ məmulatı təsnif edərkən, ilk növbədə, 15-ci bölmədən çıxarılmış və 15-ci bölməyə 1-ci qeyddə göstərilmiş malların siyahısına müraciət etmək lazımdır. 15-ci bölməyə 1-ci qeyddə göstərilmiş malların siyahısına müraciət etmək lazımdır. 15-ci bölməyə qiymətli metalların ərintiləri, qiymətli metallarla örtülmüş qeyri-qiymətli metallar və bijuteriya daxil edilməmişlər.

Metalların, ərintilərin və onlardan olan məmulatların təsnifatı 15-ci bölmədə bir sıra spesifik xüsusiyyətlərə malikdir, bunlara təsnifat zamanı səhvlərə yol verməməkdən ötrü ilk növbədə diqqət yetirmək lazımdır.

İlk xüsusiyyət 15 bölmənin quruluşunun spesifikasiyası ilə əlaqədardır_ 72-76 və 78-81-ci qruplara daxil edilən məmulatlar istehsal olunduqları metallardan asılı olaraq, 82 və 83-cü qruplarda isə konkret metallardan asılı olmayaraq, təyinatı üzrə təsnif olunur. Beləliklə, 82 və 83-cü qruplara daxil edilən məmulatlar 72-76 və 78-81-ci qruplardan

çıxarırlar, yəni 82 və 83-cü qruplar təsnifatı zamanı 15-ci bölmənin qrupları qarşısında üstünlüyə malikdirlər.

Beləliklə, 15-ci bölmənin məmulatlarını təsnif edərkən aşağıdakı iş qaydasına əməl etmək lazımdır:

1. 15-ci bölmədən onun müəyyən malları çıxaran 1-ci qeydinin siyahısındakı məmulatların varlığını yoxlamaq;

2. bu məmulatın 82 və 83-cü qruplara aid edilməsinin mümkünlüyünü müəyyən etmək üçün bu qrupları yoxlamaq;

3. Əgər məmulatlar bölmədən çıxarılmışsa, 82 və 83-cü qruplarda yoxdursa, o zaman onları istehsal olunduqları metallardan asılı olaraq, 72-76 və 78-81-ci qruplarda təsnif etmək.

Aşağıdakı məmulatların təsnifatı nisbətində bu üsulu nəzərdən keçirək:

1. Qeyri-elektrik ət maşını – ev təsərrüfatında istifadə üçün, 10 kq-dan az kütlədə: a) çuqundan hazırlanmış; b) alimiumdan hazırlanmış.

2. Qazan – a)tökmə çuqundan hazırlanmış və minalanmış; b)alimiumdan tökmə.

Birinci məmulat 82-ci qrupa daxil edilmiş malların siyahısında vardır və beləliklə, o, hazırlandığı metaldan asılı olmayaraq, bu qrupda təsnif olunur: həm çuqundan, həm də alimiumdan hazırlanmış ət maşınının kodu 821000000 olacaq.

İkinci məmulat (qazan) 82-ci qrupun mallarının siyahısında yoxdur. Beləliklə, qazanın sonrakı təsnifatını hazırlandığı metala uyğun olaraq, yerinə yetirirlər (müvafiq olaraq, 73 və 76-cı qruplar). Tökmə çuqundan minalanmış qazanın kodu 732392000, tökmə alimiumdan 761519100 olacaq.

Qeyri-qiyətli metalların və onlardan olan məmulatların təsnifatını edərkən, Azərbaycanın XİF ƏN 15-ci bölməsinə 4,7-ci qeydlər böyük əhəmiyyət kəsb edir ki, burada ərintilərin, metalokeramikanın və kompozisiya məmulatlarının təyinləri və onların təsnifat prinsipləri verilmişdir.

Ərintilər özlərində qeyri-qiyətli metalların, yaxud 15-ci bölməyə daxil olmayan elementlərin və bu bölməyə daxil edilmiş qeyri-qiyətli metallarla əridilib bitişdirilməsi yolu ilə alınmış yekcins sistemi təmsil edir. Bundan əlavə, «ərinti» anlayışı bu bölmədə həmçinin metal tozlarının bişirilmiş xəlitələrinə (ərimə temperaturundan aşağı temperaturda alınmış); əridilərək alınmış heterogen (müxtəlif cinsli) xəlitələrə və intermetal birləşmələrə aiddir.

Metallokeramika və kompozisiya məmulatlarının ərintiləri 5,6 və 7-ci qeydlərə müvafiq təsnif olunurlar.

Qeyri-qiyətli metalların ərintilərini qiymətliylərlə təsnif edərkən, xüsusi yanaşma tələb olunur. 15-ci bölmədə qeyd olunur ki, bura 71-ci qrupda təsnif olunan qiymətli metalların ərintiləri daxil edilmirlər (qiymətli metal dedikdə_ qızıl, gümüş və platin nəzərdə tutulup). 15-ci bölmənin 71-ci qrupunun 5-ci qeydində verilmiş təyin üzrə isə, əgər qiymətli metalın ərintidə kütləsi 2%-dən az deyilsə, o zaman ərintini qiymətli metalın ərintisi hesab etmək olar. Beləliklə, əgər platinin, qızılın və ya gümüşün miqdarı qeyri-qiyətli metalların əsasındakı ərintilərin tərkibində 2%-dən az deyilsə, o zaman onlar 15-ci bölmədə təsnif olunurlar.

Bəzi misallarla əvvəllər göstərilmiş müddəaları nəzərdən keçirək:

Ərinti 1. (mis 53%, sink 45, alimium 2%)_misin ərintisi təsnif olunur, çünki mis kütlə üzrə çoxdur.

Ərinti 2. (mis 35%, kükürd 40, fosfor 15, silisium 10%)-3823-cü əmtəə mövqeyində, digər yerdə adlandırılmamış kimyəvi məhsul kimi təsnif olunur.

Ərinti 3. (mis70%, qalay 28, gümüş 2%)- gümüş ərintisi kimi təsnif olunur, çünki tərkibində qiymətli metal 2%-dən az olmazsa, ərinti 71-ci qrupa 5-ci qeydə müvafiq olaraq, qiymətli metalın ərintisi kimi təsnif olunur.

Kompozisiya məmulatları 15-ci bölməyə 7-ci qeydə müvafiq təsnif olunurlar. Burada onları kütlə üzrə çoxluq təşkil edən qeyri-qiyətli metaldan hazırlanan məmulat kimi müəyyənləşdirirlər. Bu zaman 7-ci qeydin bu müddəalarını istifadə etmək labüddür:

7a – müxtəlif növ qara metallar eyni bir metal kimi nəzərdən keçirilməlidir; 7b – 15-ci bölməyə 5-ci qeydə uyğun olaraq, ərinti bir metal kimi təsnif olunur; 7v – metallokeramika (8113-cü mal mövqeyi) vahid qeyri-metal kimi təsnif olunur.

Konkret misalda kompozisiya metallarının necə təsnif olunduğunu nəzərdən keçirək:

Məsələn, xarici qatı lotundan, daxili qatı isə poladdan hazırlanmış çuqun altlıqlı, evdə istifadə üçün 1 litr həcmində olan ölçü tutumu. Məmulatda materialların nisbəti: latun 55%, polad 10, çuqun 35%. Latunun tərkibi: mis 60%, sink 40%.

Bu məmulat aşağıdakı ardıcılıqla təsnif edilməlidir:

1. 15-ci bölməyə 1-ci qeydləri – məmulatı göstərilən bölmədən xaric etmək göstərişləri nöqtəyi-nəzərindən yoxlayırıq.

2. 82 və 83-cü qrupları bu məmulatın bu qruplarda mövcudluğu üzrə yoxlayaq. Göstərilən məmulat qeydlər əsasında 15-ci bölmədən çıxarılmış məmulatlar siyahısında 82 və 83-cü qruplarda yoxdur. Beləliklə, 15-ci bölmənin qruplarında hazırlandığı materiala müvafiq təsnif edilməlidir.

3. 7a qeydini tətbiq edirik: cəmdə kütləsi 45% təşkil edən çuqun və polad bir metal kimi nəzərdən keçirilir.

4. 5a, 6 və 7b qeydlərinin müddəalarına müvafiq latunu təsnif edirik. Latunda misin miqdarı (60%) tərkibcə sinki (40%) üstələdiyinə görə, ərintini mis üzrə (74-cü qrup) təsnif edirik.

5. keçirilmiş fəaliyyət nəticəsində təsnif olunan məmulata misdən (55%) və qara metallardan (45%) ibarət olan məmulat kimi baxmaq lazımdır. Sonra onu 7-ci qeydin müddəasının əsasında təsnif edirlər. Nəticə etibarilə, bu məmulat mis kimi təsnif olunmalı və 74-cü qrupa aid edilməli-dir. Məmulat «Yeməxana məmulatları, mətbəx və ya digər məişət məmulatları» mal mövqeyinin təsvirinə uyğundur və 741819000 koduna malikdir.

Mexanizmlərin çoxsaylı iş parametrlərinin – təzyiqlərin, temperaturların, sürətlərin və s.kəskin sürətdə yüksəlməsilə əlaqədar müasir maşın və cihazqayırma konstruksiya materiallarına yüksək tələblər qoyur. Konstruksiya materialları arasında, əsasında dəmir olan qara metal adla-nanlar- çuqun və polad ən geniş yayılmışdır.

Çuqun və polad – universal metallardır. Onların kimyəvi tərkibini (xüsusilə, müxtəlif aşqar əlavələr – volfram, xrom, manqan, nikel və s.yeritmək yolu ilə), eləcə də istilik və mexaniki işləmə üsullarını dəyişməklə, geniş hüdudlarda onların xassələrinə təsir göstərmək və tələb olunan xassələrlə ən möhkəm, istiliyə, korroziyaya, turşuya davamlı və s. ərintilər əldə etmək olar. Məlumdur ki, qara metallurgiya zavodlarında əridilən polad və ərintilərin sayı 2,5 mindən çox, ərintilərə yeridilən elementlərin sayı isə 30-dan 40-a qədər təşkil edir.

Qara metal və onlardan hazırlanan məmulatlar Azərbaycanın XİF ƏN-da iki qrupu – 72 və 73-cünü tutur. 72-ci qrupa ilkin formada qara metallar, eləcə də, bilavasitə onlardan istehsal olunan məhsullar daxildir; 73-cü qrupa – sonrakı işləmə yolu ilə alınmış məmulatlar daxildir.

Mürəkkəb struktura malik olan dörd yarımqrupdan ibarət 72-ci qrupun əmtələrinin təsnifat xüsusiyyətlərini daha da geniş nəzərdən keçirək:

1-ci yarımqrup – ilkin məhsullar; dənəvərlər və ya toz şəklində olan məhsullar – mövqe 7201-7205;

2-ci yarımqrup –karbonlu polad(qeyri-aşqarlı polad) – mövqe 7206-7217;

3-cü yarımqrup - korroziyaya davamlı (paslanmayan polad) – mövqe 7218-7223;

4-cü yarımqrup – digər aşqarlı polad, aşqarlı və yaxud qeyri-aşqarlı poladdan qazma işləri üçün içiboş çubuqlar – mövqe 7224-7229.

Yarımqrup adlarından, eləcə də bu yarımqruplar içərisində əmtələrin xarakteristikalarının təhlilindən görüldüyü kimi, əmtələrin əsas təsnifat prinsipləri bunlardır: metal məhsulların tərkibi, onların istehsalat üsulları və sonrakı işləmə dərəcəsi. İstehsalat texnologiyasından asılı olaraq, 72-ci qrupda göstərilən məhsullar

müxtəlif şəkildə həm toz, dənəvər, yuvarlı, külçə (ilkin məhsullar), həm də dəmir parçası, silindr, lövhə, plastina və s. (yarımfabrikatlar), yayılmış lövhə, çubuq, məftil və müxtəlif formalı profillər şəklində də ola bilərlər. Sonralar submövqe və yarımsubmövqedə əmtələri onların xassələrinin və istehsalat texnologiyasının detallandırılması əsasında təsnif edirlər. Məsələn, prokat üçün lövhənin eni (7211-ci mövqedəki əmtələr) və yaxud qalınlığı (7219), örtünün varlığı və qalınlığı, onun çəkilmə üsulu (qızıla tutmaq, elektrolit və ya digər üsulla), örtünün tərkibi (qalay, qurğuşun, sink, aliminyum, xrom, xromun oksidləri, boya, lak və ya plastik, qiymətli metallar və s.) (7210) ola bilər. Çubuqlar üçün en kəsiyin forma və ölçüləri, karbonun miqdarı (7214); künclər və profillər üçün - en kəsiyin forması (7216); məftillər üçün- karbonun miqdarı, en kəsiyin ölçüsü, örtüyün varlığı, tərkibi və çəkilmə texnologiyası.

Yuxarıdakıları nəzərə alsaq, 72-ci qrupun əmtələrini təşkil edərkən, eyni zamanda bu xarakteristikaları nəzərdən keçirmək lazımdır: kimyəvi tərkibi : istehsalat texnologiyası, əmtənin xarici əlamətləri və forması.

Təsnifat zamanı Azərbaycanın XİF ƏN-da istifadə olunan və metal məhsullarına aid olan mövcud terminologiyada fərqlərə diqqət yetirmək və səhvlərdən çəkəndirmək lazımdır. xüsusilə, bu, yarımfabrikat anlayışına aiddir. Bu anlayış yastı prokatı (lövhələri, lentləri, zolaqları, falqanı), çubuqları, profilləri, məftili, boruları, eləcə də tökmə və döymələri əhatə edir. Azərbaycanın XİF ƏN-ə uyğun olaraq, göstərilən metal məhsulları yarımfabrikatlara aid deyillər və son məhsul kimi nəzərdən keçirilməlidirlər.

Bundan əlavə, 1-ci qeydlərində ilkin məmullatları əhatə edən və 7206, 7218 və 7224-cü mövqelərin adlarında tətbiq edilən «külçə» termininin təyini yoxdur. Bu səbəbdən külçələri təsnif edərkən, Azərbaycanın XİF ƏN-in izahatlarında göstərilən məlumatlardan və elmi-texniki ədəbiyyatın məlumatlarından istifadə edilməlidir.

Polad məhsullarının təsnifatının rahatlığı üçün ümumiləşdirilmiş şəkildə məhsulların əsas növləri və onlara müvafiq olan mövqelər aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.

Poladdan olan məmulatın növü	72-ci qrupa qeydlərin nömrəsi	2-ci yarımqr. Mövq.nöm. (dəmir və q/aşq.polad	3-cü (paslanmayan polad)	4-cü (digər aşqarlı polad)
Külçələr və ya sair ilkin formalar	-	7206	7218	7224
Yarımfabrikatlar	1i	7207	7218	7224
Yastı prokat	1k	7208-7212	7219,7220	7225,7226
Çubuqlar	1l,1m	7113-7215	7221,7222	7227,7228
Künclər, fasonlu və xüsusi profillər	1n	7216	7222	7228
Məftil	1o	7217	7223	7229
İçiboş çubuqlar	1p	7228	7228	7228

Cədvəl : poladdan olan məmulatların təsnifatı

Submövqe və yarımsubmövqelərdəki əmtəələr əlavə məlumatlar əsasında təsnif edilir (forması, ölçü xarakteristikaları, dəqiqləşdirilmiş kimyəvi tərkibi, texnoloji rejimlərin xüsusiyyətləri və s.).

Həmçinin digər qara metala tutulmuş qara metalların təsnifatına diqqət yetirmək lazımdır . 72-ci qrupa 2-ci qeydə müvafiq olaraq, kütləsi üstünlük təşkil edən metal üzrə təsnif olunurlar. 72-ci qrupda həmçinin elektrolit çökdürülməsi, təzyiq altında tökmə və ya bişirmə kimi metodlarla alınmış, anoloji qaynar yayma məmulatları üçün ayrılmış əmtəə mövqələrindəki qara metallardan olan məlumatlar da təsnif olunur.

Yoxlama üçün suallar:

1.Metallar hansı xassələrə malikdirlər?

2.Xassələrinə görə əlvan metallar hansı yarımqruplara bölünür?

3.Azərbaycanın XİF ƏN çərçivəsində qəbul edilmiş metallar təsnifatı sənayedə olandan nə ilə fərqlənir?

Ədəbiyyat:

1.Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, Bakı 1995

2. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi, Bakı 1997

3.C.Q.Nuriyev, A.Ş.Şəkərəliyev,A.Ə.Əliyev, S.T.Əhmədov «Gömrük ekspertizası» Bakı Qanun 2003

4.K.F.Heydərrov «Gömrük işinin əsasları, gömrük işinin təşkili və texnologiyası» 1-ci cild, Bakı 1998

5. «Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin Mərkəzi Laboratoriyasının Əsasnaməsi» AR DGK 052 sayılı 10 avqust 1999-cu il tarixli əmri.

6. Qabaçeva T.B. «Osobnosti klassifikaiiii po TN VGD SNQ çernix i üvetnix metallov, splavov i izdeliy iz nix», Rossiyskae Tamojennae Akademiä, M.1997.
7. Zainkina V.İ. « Gkspertiza meda i sposobi obnarujeniä eqo falğsi-fikaiiii», M.1999
8. Nikolaeva M.A. « Tovarnaä ekspertiza» M.1998

MÖVZU 14. VALYUTA SİYASƏTİ. VALYUTA NƏZARƏTİ ORQANLARI VƏ AGENTLİKLƏRİ, İXRAC ƏMƏLİYYATLARINDA HESABLAŞMALARA NƏZARƏT.

Valyuta siyasəti dövlət və beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının valyuta münasibətləri sahəsində həyata keçirdikləri iqtisadi, hüquqi və təşkilati forma və metodların məcmusudur.

Valyuta siyasəti valyuta vəsaitlərinin məqsədyönlü istifadəsi ilə dövlətin fəaliyyətini özündə əks etdirir. Valyuta siyasətinin tərkibi çoxtərəflidir və valyuta vəsaitlərinin formalaşdırılmasının və istifadəsinin əsas istiqamətlərinin işlənilib hazırlanmasını, bu vəsaitlərdən effektiv istifadəyə yönəlmiş tədbirlərin işlənilib hazırlanmasını əhatə edir.

Ölkədə Valyuta siyasətinin konkret istiqamətini valyuta iqtisadi komissiya müəyyən edir.

Valyuta siyasətinin fəaliyyət sferası valyuta bazarı və qiymətli metallar və daş-qaş bazarıdır.

Cari valyuta siyasəti diskont siyasətinə və deviz siyasətinə bölünür. Valyuta siyasətinə, həmçinin, valyuta subsidiyalaşması və valyuta ehtiyatlarının diversifikasiyası da aiddir.

Cari valyuta siyasətinin vəzifəsi sistemin öz funksiyasının normal yerinə yetirməsini təmin etmək, tədiyyə balansının tarazlığının saxlanmasıdır.

Valyuta diskont siyasəti valyuta məzənnəsinin təqribi korrektə edilməsi, tədiyyə öhdəliklərinin balanslaşdırılması və investisiyaların hərəkətinin tənzimlənməsi üçün uçot faiz dərəcələrinin istifadəsi üzrə iqtisadi və təşkilati tədbirləri özündə birləşdirir. Bu siyasət pul tələbatının durumu, qiymət səviyyəsi və dinamikası, pul kütləsinin həcmi, qısamüddətli investisiyaların miqراسiyasına təsirdə özünü biruzə verir.

Valyuta deviz siyasəti _ valyuta məzənnəsinin valyuta məhdudiyətləri və valyuta intervensiyasının köməyi ilə valyutanın alınması və satılması vasitəsilə tənzimlənməsi sistemidir.

Valyuta intervensiyası _ Milli Bankın milli valyutanın məzənnəsinin müəyyən olunmuş həddə qalmasını təmin etmək üçün xarici valyutanın alınıb satılması üzrə məqsədli əməliyyatdır.

Valyuta sistemi _ beynəlxalq sazişlər nəzərə alınmaqla, milli qanunvericilik əsasında fəaliyyət göstərən valyuta münasibətlərinin təşkili və tənzimlənməsi formasıdır. Azərbaycan Respublikasının valyuta sistemi müasir dövrdə formalaşmış və təkmilləşmə prosesini yaşayır. Bu proses dünya valyuta sisteminin prinsip və qaydaları əsasında ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadi sisteminə inteqrasiyasının sürətləndirilməsi məqsədilə aparılır. Azərbaycan Respublikası Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzvüdür. BVF-na daxil olan ölkə onun nizamnaməsini tanımalı, onun valyuta sistemi isə bu nizamnamənin tələblərinə cavab verməlidir.

Azərbaycan Respublikasının valyuta sisteminin əsas elementləri aşağıdakılardır:

Birincisi, 1992-ci ildən Respublika ərazisində milli valyuta _ Azərbaycan manatı tədaviylə buraxılmışdır. Azərbaycan manatı ölkə valyuta sisteminin əsasıdır.

İkincisi, Azərbaycanda sərbəst valyuta məzənnəsi hakimdir. Bu o deməkdir ki, manatın məzənnəsi digər valyutalara münasibətdə dəyişə bilər və ölkə valyuta bazarında təklif və tələbdən asılı olaraq, formalaşır. Bununla bərabər, milli valyuta heç bir digər valyuta növü ilə bağlı deyil. Azərbaycan manatının qızıl məzmunu rəsmən müəyyən edilməmişdir. Daxili valyuta bazarında bağlaşmaların nəticəsinə görə, Milli Bank sərbəst dönərli valyutalara münasibətdə manatın məzənnəsini müəyyən edir.

Üçüncüsü, beynəlxalq kredit vəsaitlərinin dövriyyəsi və beynəlxalq hesablaşmalarda beynəlxalq normalar əsas götürülür. Dövriyyə vəsaitlərinin ilk növbədə, çek və veksellərin forma və qaydaları, həmçinin, akkreditiv və inkasso qaydaları bu normalarla müəyyən edilir.

Dördüncüsü, beynəlxalq hesablaşmalar həyata keçirilərkən, Azərbaycanın ödəmə vəsaitləri təminatlı olmalıdır. Bu vəsaitlərin təminatlılığı ölkənin valyuta ehtiyatları ilə təsdiq edilir. 2003-cü ildə Azərbaycanın valyuta ehtiyatları 763 milyon dollar təşkil edirdi.

Nəhayət, beşincisi, valyuta sisteminin təşkilatlandırılması məsələsi həll edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının valyuta münasibətlərini idarə edən və tənzimləyən dövlət orqanları ölkə Prezidenti, Milli Məclis, hökumət, Milli Bank, Maliyyə Nazirliyi və Dövlət Gömrük Komitəsidir. Onların bu sahədə əsas funksiyalarına aşağıdakılar daxildir:

- _ ölkənin valyuta siyasəti sahəsində qanunvericilik aktlarının qəbulu;
- _ valyuta qanunvericiliyinə riayət olunmasına nəzarət;
- _ valyuta siyasəti sahəsində səlahiyyət və funksiyaların bölünməsi.

Ölkənin valyuta siyasəti valyuta bazarının genişləndirilməsinin vacibliyi nəzərə alınmaqla, formalaşdırılır.

Valyuta bazarı_ valyuta vəsaitlərinin iqtisadi subyektlər arasında yerləşdirilməsi, bölüşdürülməsi və cəmləşdirilməsini xarakterizə edən mexanizm, vasitə və iqtisadi münasibətlər sistemidir.

Valyuta bazarı valyuta qiymətlilərinin, xarici valyutanın və xarici valyutada qiymətli kağızların alqı-satqı əməliyyatlarına, həmçinin, valyuta kapitalının investisiyası ilə əlaqədar əməliyyatlara xidmət edir. Hər bir ölkənin Valyuta bazarı spesifik xüsusiyyətlərə malikdir, eyni zamanda, Valyuta bazarları bəzi ümumi parametrlərlə səciyyələndirilə bilər. Belə parametrlərə, adətən, aşağıdakılar aid edilir:

- _ milli valyutanın formalaşdırılması və ona himayədarlıq;
- _ ticarət və qeyri-ticarət əməliyyatlarında valyuta tənzimi;
- _ kapitalın hərəkəti ilə bağlı əməliyyatların tənzimi;
- _ hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi qaydaları;

_ beynəlxalq valyuta əməkdaşlığı və beynəlxalq valyuta-maliyyə təşkilatlarında iştirak, üzvlük məsələləri.

Valyuta bazarı mücərrəd kateqoriya deyil, tələb və təklif əsasında valyuta və qiymətli kağızların alqı-satqı əməliyyatlarını həyata keçirən maliyyə mərkəzləri sistemidir. Milli Bank və müvəkkil banklar Azərbaycan valyuta bazarında mühüm yer tutur və onun tənzimlənməsini təmin edirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, valyuta nəzarəti valyuta tənzimlənməsi sisteminin bütövlükdə üstqurumu olmaqla, cəmiyyətin müəyyən inkişaf mərhələlərində qarşıda duran konkret məsələləri həll edir.

Valyuta nəzarətinin məqsədi valyuta əməliyyatlarında valyuta qanunvericiliyinə riayət olunmasının təmin edilməsidir. Valyuta nəzarətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

_ aparılan valyuta əməliyyatlarının qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun olması və tələb olunan lisenziya və icazələrin alınması;

_ rezidentlərin dövlət qarşısında öhdəliklərinin, həmçinin əldə olunan xarici valyutanın daxili bazarda satılması öhdəliyinin yerinə yetirilməsinin yoxlanılması;

_ xarici valyutada ödənişlərin qanuni və əsaslı olduğunun yoxlanılması;

_ valyuta əməliyyatları üzrə hesabatların təa və obyektiv olduğunun yoxlanılması.

Beynəlxalq təcrübə gösiərir ki, xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı olan əməliyyatlara səmərəli valyuta nəzarəti yalnız bu işdə gömrük orqanlarının fəal iştirakı ilə mümkündür. Belə ki, malların gömrük sərhəddindən qanunu keçirilmə faktı və onun şərtləri, həmçinin xarici ticarət müqavilələrində öz əksini tapmış digər məsələlər gömrük nəzarəti və gömrük rəsmiləşdirilməsinin gedişində aşkarlanır. Gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı valyuta nəzarətinin hərtərəfli və səmərəli həyata keçirilməsi üçün şərait yaranmış olur.

Beləliklə, gömrük orqanlarına valyuta nəzarəti həyata keçirmək hüququ verilməklə, qanunvericilik aktı səviyyəsində valyuta nəzarəti orqanının səlahiyyəti konkretləşdirilmiş olur. Gömrük sərhəddindən keçirilən valyuta və valyuta qiymətlilərinə nəzarət funksiyası

ənənəvi xarakterli olub, əvvəllər də gömrük orqanının əsas funksiyasına daxil idi. Valyuta qiymətlərinə mülkiyyət hüququnun keçməsi əməliyyatlarına nəzarət funksiyasının gömrük sistemində həvalə edilməsi prinsipcə yeni məsələdir və bu nəzarətin səmərəliliyinin artırılması məqsədi güdür.

Məsələnin belə qoyuluşu gömrük sisteminin maraq dairəsini genişləndirmək, gömrük və valyuta qanunvericiliyi sahələrini uzlaşdırmağa, həmçinin onun həllində gömrük sisteminin təşkilati və texniki imkanlarından istifadə etməyə şərait yaratdı. Nəticədə bu üstünlüklər xarici ticarət fəaliyyəti əməliyyatlarına nəzarətin təşkilində özünü göstərdi.

Gövlət Gömrük Komitəsinin 9 sentyabr 1998-ci il tarixli 049 sayılı əmri ilə «Azərbaycan Respublikası ərazisindən ixrac edilən malların müqabilində valyuta vəsaitlərinin ödənişinə nəzarət barədə» Təlimat təsdiq edilmişdir.

İxrac edilən malların müqabilində valyuta vəsaitlərinin ödənişinə nəzarət bir neçə mərhələdə həyata keçirilir:

1. İlkin nəzarət:

- _ YGB-nin düzgün doldurulmasına və göstərilən məlumatların dəqiqliyinə nəzarət;
- _ həyata keçirilən sövdələşmənin qanunvericiliyə uyğunluğuna nəzarət;
- _ hesabatların formalaşdırılması və DGK-nə təqdim edilməsi.

2. Məlumat-analitik nəzarət:

- _ gömrük orqanlarından alınan məlumatların yoxlanılması;
- _ valyuta nəzarəti, uçot kartoçkalarının doldurulması və əqd üzrə hesablaşmaları aparan müvəkkil banklara göndərilməsi;
- _ bank tərəfindən rəsmiləşdirilən Uçot Kartoçkalarının alınması və istifadəsi;
- _ valyuta köçürülməsi üzrə müəyyən edilmiş qaydaları pozanların müəyyən edilməsi.

3. Bitkin sənədli nəzarət:

_valyutanın köçürülməsində mümkün ola biləcək çatışmazlıq faktı üzrə məqsədli yoxlama;

_ Gömrük Məcəlləsi üzrə müəyyən edilmiş sanksiyaların tətbiqi.

Belə nəzarət sistemi imkan verir ki, hər bir valyuta əməliyyatının qanunvericiliyə uyğun olmasına nəzarət edilsin, qaytarılmamış valyuta qazancının həcmi qiymətləndirilə bilsin, ödəniş şərtləri qaydaya salınsın, gömrük orqanlarının və bankların operativ məlumat mübadiləsi təmin edilsin, gömrük orqanlarının imkanlarından maksimum istifadə edilsin.

İxrac əməliyyatlarında valyuta ödənişlərinə nəzarət Dövlət Gömrük Komitəsinin 9 sentyabr 1998-ci il tarixli 049 sayılı Əmri ilə təsdiq edilmiş və 11 fevral 1999-cu il tarixli 009 sayılı əmri ilə dəqiqləşdirilmiş Təlimatla müəyyən edilən «İxrac əməliyyatlarında valyuta ödənişlərinə nəzarətin texnoloji sxemi»nə uyğun olaraq, həyata keçirilir.

İlkin nəzarət. İlkin nəzarət ixrac əməliyyatlarının gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı aparılır. Bu zaman ixracatçı tərəfindən təqdim olunan aidiyyatı sənədlərin tamlığı və düzgünlüyü gömrük rəsmiləşdirilməsini aparan müvafiq şöbə (Yük şöbəsi) tərəfindən yoxlanılır.

Konsiqnasiya yolu ilə ixrac əməliyyatları xarici şəxslərlə bağlanmış müqavilələrə əsasən res publika hüdudlarından kənarında satışı gömrük orqanlarında bəyan edildiyi gündən etibarən 180 günə qədər müəyyən olunmaqla, malların ixracını nəzərdə tutur. Satışdan əldə edilən vəsaitlər mallar satıldıqca, 10 bank günündən gec olmayaraq, ixracatçının ona xidmət göstərən müvəkkil bankdakı valyuta hesabına daxil olmalıdır. Konsiqnasiya ticarəti üçün ayrılan müddətdə mallar satılmadığı təqdirdə 30 gün ərzində həmin mallar Azərbaycan Respublikasına qaytarılmalıdır.

Dövlət müəssisəsi olmayan ixracatçılar tərəfindən malların konsiqnasiya yolu ilə ixracı gömrük orqanlarında bəyan edilməklə aparılır. Bu zaman respublikanın dövlət müəssisələrində istehsal olunmuş malların dəyəri, istehsalçıya tam ödənildikdən sonra ixrac oluna bilər.

Konsiqnasiya yolu ilə ixrac əməliyyatlarının rəsmiləşdirilməsində gömrük orqanları tərəfindən tələb olunan sənədlər:

_ xarici tərəflə bağlanmış müqavilə (ixracatçı dövlət müəssisəsi olduğu halda İqtisadiyyat Nazirliyində qeydiyyatdan keçirilməklə, digər ixracatçılar tərəfindən isə gömrük orqanlarında bəyan edilməklə);

_ixrac olunan malın mənşə sertifikatı;

_istehsalçı ilə ixracatçı arasında bağlanmış müqavilə (ixracatçı qeyri-dövlət müəssisəsi olduqda);

_ixrac olunan mal dövlət müəssisəsində istehsal edilmişdirsə, ixracatçı qeyri-dövlət müəssisəsi olduğu halda onun dəyərinin istehsalçıya tam ödənilməsini təsdiq edən müvafiq bank sənədi;

_konsiqnasiya müqaviləsində nəzərdə tutulan valyuta vəsaitinin vaxtında köçürüləcəyinə və yaxud mal satıl madığı halda həmin malın geri qaytarılmasına «Zəmanət öhdəliyi».

_uçot kartoçkası(UK);

_deklarant tərəfindən tərtib olunmuş Yük Gömrük Bəyannaməsi.

Barter əməliyyatları ekvivalent məbləğdə qarşılıqlı mal mübadiləsini (xidmət və əqli mülkiyyət) nəzərdə tutur.

Barter əməliyyatlarında ekvivalent məbləğdə malların göndərilməsi və alınması müddəti 90 günədək müəyyən olunur. Ekvivalent məbləğdə qarşılıqlı mal mübadiləsi bu müddətdə başa çatmadığı təqdirdə, hesablaşma müqavilədə göstərilən valyuta ilə 10 bank günü ərzində yerinə yetirilməli və vəsait ixracatçının müvəkkil bankdakı valyuta hesabına köçürülməlidir.

Dövlət müəssisələri və nizamnamə fondunda dövlətin payı 50%-dən yuxarı olan müəssisələr tərəfindən bağlanmış barter müqavilələri isə gömrük orqanlarında bəyan edilməklə həyata keçirilir.

Barter əməliyyatları üzrə ixrac edilən malların Yük Gömrük Bəyannamələrinin bir nüsxəsi mal bəyan olunduğu tarixdən etibarən 7 gün ərzində gömrük orqanları tərəfindən müvəkkil banklara və İqtisadiyyat Nazirliyinə göndərilir.

Barter əməliyyatları ilə ixrac zamanı gömrük orqanları tərəfindən tələb olunan sənədlər:

_istehsalçı ilə ixracatçı arasında bağlanmış müqavilə;

_ixrac olunan mal dövlət müəssisəsində istehsal edilmişdirsə, ixracatçı qeyri-dövlət müəssisəsi olduğu halda onun dəyərini istehsalçıya tam ödənilməsinə təsdiq edən müvafiq bank sənədi;

_xarici tərəflə bağlanmış barter müqaviləsi;

_ixrac olunan malın mənşə sertifikatı;

_ekvivalent məbləğdə malların vaxtında Azərbaycan Respublikasına gətiriləcəyi və yaxud valyuta vəsaitinin ixracatçının müvəkkil bankdakı valyuta hesabına köçürüləcəyi barədə zəmanət öhdəliyi;

_UK;

_deklarant tərəfindən tərtib olunmuş YÜK Gömrük Bəyannaməsi.

Kreditə ixrac əməliyyatları faktiki mal ixracından sonra haqqı müəyyən şərtlərlə və hər hansı müddət ərzində ödənilən malların ixracını nəzərdə tutur.

Dövlət müəssisələri və nizamnamə fondunda dövlətin payı 50%-dən yuxarı olan müəssisələr tərəfindən malların kreditə ixracı üzrə bağlanmış müqavilələr İqtisadiyyat Nazirliyində qeydiyyatdan keçirilməklə aparılır.

Digər ixracatçılar tərəfindən malların kreditə ixracı isə gömrük orqanlarında bəyan edilməklə həyata keçirilir. Bu zaman respublikanın dövlət müəssisələrində istehsal olunmuş malların dəyəri istehsalçıya tam ödənildikdən sonra ixrac oluna bilər.

Kreditə ixrac əməliyyatlarında gömrük orqanları tərəfindən tələb olunan sənədlər:

_istehsalçı ilə ixracatçı arasında bağlanmış müqavilə;

_ixrac olunan mal dövlət müəssisəsində istehsal edilmişdirsə, ixracatçı qeyri-dövlət müəssisəsi olduğu halda onun dəyərinin istehsalçıya tam ödənilməsinə təsdiq edən müvafiq bank sənədi;

_xarici tərəflə bağlanmış müqavilə;

_malın mənşə sertifikatı;

_valyuta vəsaitlərinin köçürülməsinə zəmanət öhdəliyi;

_Uçot kartoçası;

_deklarant tərəfindən tərtib olunmuş yük gömrük bəyannaməsi.

Müvəqqəti ixrac əməliyyatları xarici ölkələrdə xidmət göstərilməsi, lizinq əməliyyatlarının aparılması, sərgilərdə, yarmarkalarda iştirak və s. üçün malların yenidən işlənmədən Azərbaycan Respublikasına qaytarılması şərtlə ixracını nəzərdə tutur.

_dövlət müəssisələri tərəfindən müvəqqəti olaraq göndərilmiş mallar üzrə bağlanmış müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş müddət bitdiyi gündən həmin mallar 30 gün ərzində Azərbaycan Respublikasına qaytarılmalıdırlar. Bu mallar İqtisadiyyat Nazirliyinin icazəsi ilə istifadə olunduğu ölkələrdə satıla bilər. Valyuta vəsaiti mallar satıldığı gündən 10 gün müddətində ixracatçının Azərbaycan Respublikasında müvəkkil bankdakı hesabına daxil edilməlidir;

_dövlət müəssisəsi olmayan ixracatçılar tərəfindən isə müvəqqəti ixrac olunmuş mallar bu Təlimata və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq, müvafiq gömrük rüsumları ödənilməklə, istifadə olunduğu ölkələrdə satıla bilər. Bu halda valyuta vəsaitləri mallar satıldığı gündən 10 gün müddətində ixracatçının Azərbaycan Respublikasındakı müvəkkil bankdakı hesabına daxil edilməlidir. Başqa halda, həmin mallar bağlanmış müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş müddət bitdiyi gündən 30 gün ərzində Azərbaycan Respublikasına qaytarılmalıdır.

Müvəqqəti ixrac əməliyyatları rəsmiləşdirilərkən, gömrük orqanları tərəfindən aşağıdakı sənədlər tələb olunur:

_istehsalçı ilə ixracatçı arasında bağlanmış müqavilə;

_ixrac olunan mal dövlət müəssisəsində istehsal edilmişdirsə, ixracatçı qeyri-dövlət müəssisəsi olduğu halda onun dəyərinin istehsalçıya tam ödənilməsini təsdiq edən müvafiq bank sənədi;

_xarici tərəflə bağlanmış müqavilə;

_müvəqqəti ixrac olunan malın mənşə sertifikatı;

_müqavilə şərtlərinə uyğun olaraq, müvəqqəti ixrac olunan malların geri qaytarılacağı barədə zəmanət öhdəliyi;

_Uçot kartoçkası;

_deklarant tərəfindən tərtib olunmuş yük gömrük bəyannaməsi.

Son nəzarət gömrük rəsmiləşdirilməsi başa çatdıqdan sonra aparılır.

Gömrük orqanının Yük şöbəsinə ixracatçı tərəfindən təqdim olunan sənədlər rəsmiləşdirilərkən Maliyyə-tarif şöbəsinə verilir və aşağıdakılar yerinə yetirilir:

_hər bir halda ixrac əməliyyatı üzrə dosye açılır, ixracatçının ərizəsi ilə birlikdə ərizədə göstərilən sənədlərin surətləri və Təlimatın 2-ci bəndindəki müvafiq ixrac rejiminə uyğun tələb olunan sənədlər əlavə edilir;

_uçot kartoçkasındakı məlumatların düzgünlüyü yoxlanılmaqla, təqdim olunan YGB məlumatları ilə üzləşdirilir;

_Uçot kartoçkası tərtib olunmaqla, gələcəkdə valyuta vəsaitlərinin daxil olacağı və ya malın geri qaytarılacağı son müddətləri təyin olunur;

_uçot kartoçkasına qeydiyyat nömrəsi verilməklə, UK reyestrinə salınır və onun surəti isə DGK Valyuta Nəzarəti şöbəsinə göndərilir;

_göndərilmiş malların müqabilində ödəniş vaxtının bitməsi barədə ixracatçıya və DGK Valyuta Nəzarəti şöbəsinə bildiriş göndərilir;

_valyuta vəsaitlərinin daxil olması barədə müvəkkil bank tərəfindən təsdiq edilmiş UK və ya malların geri qaytarılacağı barədə deklarant tərəfindən tərtib edilmiş idxal YGB ixracatçı tərəfindən gömrük orqanına təqdim edildiyi təqdirdə UK nəzarətdən çıxarılır;

_valyuta vəsaitlərinin vaxtında mədaxil olmaması və ya malların geriyyə qaytarılması müddətinin başa çatması barədə gömrük orqanı mövcud qaydada araşdırma aparır, protokol tərtib edir, toplanmış materialları gömrük orqanının müvafiq şöbəsinə təqdim edir. Aidiyyəti üzrə bu işi icra edən şöbə təhqiqat aparmaqla, eyni zamanda qərar qəbul edir, həmçinin Təlimatın 2 sayılı Əlavəsinin «B» bölməsinə uyğun olaraq, ixracatçıya qarşı Gömrük Məcəlləsinin müvafiq maddəsinə əsasən, sanksiya tətbiq edir və bu barədə Dövlət Gömrük Komitəsinin MT və BN Baş idarəsinə məlumat verir.

İxracatçılar tərəfindən ixrac olunan malların Azərbaycan Respublikası ərazisindən çıxarılması gömrük orqanları tərəfindən yalnız onların haqqının qabaqcadan ödənilməsi və ya geri çağrılmayan akkreditiv açılması müvəkkil banklar tərəfindən «UK»-nın «A1» və «A2» bölmələrində qeyd edilməklə təsdiq olunduqdan sonra həyata keçirilir.

İxracatçılar tərəfindən aparılan ixrac əməliyyatlarının hesablaşmalar hissəsi Azərbaycan Respublikasının müvəkkil bankları, malların gömrük sərhəddindən çıxarılması isə gömrük orqanlarının nəzarəti altında həyata keçirilir.

İxracatçılar Təlimatın tələblərinin pozulmasına görə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq, həmçinin, Təlimata uyğun xarici valyuta vəsaitlərinin respublikaya vaxtında və tam həcmdə köçürülməsini mövcud qaydada təmin etmədikləri təqdirdə Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinin 216-cı maddəsinə uyğun müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

İxrac əməliyyatlarında malların Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən çıxarılmasına gömrük orqanları, bu malların müqabilində valyuta vəsaitlərinin ödənilməsinə isə müvəkkil banklar nəzarət edirlər.

Təlimatın tələblərinin pozulması halları aşkar edildiyi təqdirdə gömrük orqanları və müvəkkil banklar müvafiq tədbirlər görülməsi üçün aidiyyəti dövlət orqanlarına təqdimat verməlidirlər.

Yoxlama üçün suallar:

- 1.Valyuta siyasəti dedikdə nə başa düşülməlidir?*
- 2.Valyuta vəsaitlərinin məqsədyünlü istifadəsində valyuta siyasətinin rolu?*
- 3.Valyuta vəsaitlərinə nəzarətdə gömrük orqanlarının rolu nədir?*

Ədəbiyyat:

- 1.Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, Bakı 1995
2. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi, Bakı 1997
- 3.Valyuta tənzihi haqqında AR Qanunu. 21 oktyabr 1994
4. AR ərazisindən ixrac edilən malların müqabilində valyuta vəsaitlərinin ödənilməsinə nəzarət barədə Təlimat 17 sentyabr 1998
5. Şəkərəliyev A.Ş., Nuriyev C.Q.,Əliyev A.Ə. «Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi», Bakı, Qanun 2003
6. Heydərov K.F. «Gömrük işinin əsasları, gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyəti»,3- ci cild, Azər. Döv. Nəş., Bakı 2000
- 7.Fomiçev V. İ. Mejdunarodnaə torqovlə. Uçebnik . Moskva 2001

Mövzu 15.GÖMRÜK NƏZARƏTİNİN TƏŞKİLİ

30 yanvar 1992-ci il milli gömrük xidmətinin yaradılması müstəqilliyinə yenidən qədəm qoymuş Azərbaycan Respublikası üçün dövlət quruculuğu baxımından tarixi günlərdən biri olmuşdur.

Müstəqil dövlətə xas olan yeni dövlət orqanlarının yaradılması fonunda digər dövlət orqanları kimi DGK-nin təsis edilməsi dövlət quruculuğu baxımından çox mühüm addım idi. Müstəqilliyini, azadlığını, dövlət sərhədlərini bərpa etmiş gənc bir dövlətin özünün iqtisadi mənafeyini, iqtisadi təhlükəsizliyinin müdafiə olunması və inkişaf etdirilməsində mühüm dövlət strukturlarından hesab olunan DGK-nin yaradılmasına çox böyük ehtiyac duyulurdu.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi məhz belə bir ehtiyacdən, zərurətdən yarandığı ilk gündən vahid siyasət, vahid bir proqram təsiri altında olan sistemdən, iqtisadi, siyasi və digər cəhətlərdən çox qalın tellərlə bir-birinə bağlanmış Sovet İttifaqının vahid gömrük sistemindən ayrılaraq heç bir maddi-texniki bazası olmayan yeni müstəqil bir sistemə keçdiyi üçün çox böyük çətinliklərlə üzləşməli oldu.

Əgər bir an ötən illərə, müstəqilliyin bərpa olunmuş Azərbaycan gömrüyünün ilk günlərinə nəzərə salsaq DGK İran İslam Respublikası ilə sərhəddə fəaliyyət göstərən Astara və Culfa gömrükxanaları və Bakı Gömrük İdarəsindən ibarət idi.

Lakin illər ötdükcə dövlətimizin iqtisadi mənafeyinin müdafi və inkişaf etdirilməsində xüsusi yeri olan DGK-nin strukturu genişləndirilir, maddi-texniki bazası işlənib hazırlanır, ölkəmizə mal dövriyyəsinin daha da artırılması, iqtisadi və mədəni əlaqələrin genişləndirilməsi məqsədilə qonşu dövlətlərlə həmsərhəd zonalarda yeni gömrük postları yaradılır və həmin postlarda idxal-ixrac olunan mallara gömrük nəzarətinin və gömrük rəsmiləşdirilməsinin beynəlxalq standartlara uyğun təşkil olunması məqsədilə texniki avadanlıqları quraşdırılıb, gömrük orqanları işinin beynəlxalq normalara uyğun təşkil olunması üçün müvafiq tədbirlər həyata keçirilir.

Xalqımızın müdrik oğlu, möhtərəm prezidentimiz Heydər Əliyevin apardığı düzgün kadr siyasəti nəticəsində DGK-nə yeni rəhbərliyin təyin olunduğu 1995-ci ildən bəri gömrük işi sahəsində əldə olunmuş nailiyyətlər özünü daha qabarıq şəkildə biruzə verməyə başladı.

Respublikamızda gömrük işinin beynəlxalq standartlara uyğun təşkil olunması və inkişaf etdirilməsi, xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları tərəfindən respublikaya gətirilən, eləcə də gömrük ərazisindən aparılan mallara və nəqliyyat vasitələrinə gömrük nəzarətinin təkmilləşdirilməsi, gömrük rəsmiləşdirilməsi prosesində tətbiq olunan qaydaların müvafiq tələblərə uyğunlaşdırılması, eləcə də mal dövriyyəsinin sürətləndirilməsinə daha geniş şərait yaradılması istiqamətində DGK-nın digər struktur idarələri kimi Gömrük Nəzarətinin Təşkili Baş İdarəsi tərəfindən də müvafiq tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Beynəlxalq standartlara uyğun olaraq, gömrük işinin hüquqi bazasının gücləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi istiqamətində 1997-ci ildə qəbul edilmiş və qüvvəyə minmiş yeni Gömrük Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş gömrük rejimlərinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, mal və nəqliyyat vasitələrinin idxal-ixracı zamanı seçilmiş gömrük rejiminə uyğun gömrük nəzarətini və gömrük rəsmiləşdirilməsini həyata keçirən gömrük orqanlarının işinin asanlaşdırılması və XİF iştirakçıları üçün əlverişli şərait yaradılması məqsədilə bir sıra sənədlər işlənib hazırlanmış və yerli gömrük orqanlarına göndərilmişdir.

Ölkəmizin iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsində mühüm rol oynayan xarici investisiyalı müəssisələr tərəfindən müvəqqəti gətirilən malların gömrük rəsmiləşdirilməsinin aparılması, bu rejim altında yerləşdirilmiş mallara gömrük nəzarətinin tətbiq edilməsi məqsədi ilə «Müvəqqəti idxal (ixrac) gömrük rejimi haqqında Əsasnamə) işlənib hazırlanmışdır.

Gömrük sərhəd-keçid məntəqələrinin ərazisində yaradılması nəzərdə tutulan rüsumsuz ticarət mağazalarının açılması və bu cür mağazaların fəaliyyətinin

tənzimlənməsi məqsədilə «Rüsumsuz ticarət mağazasının fəaliyyətinin tənzimlənməsi haqqında» Qaydalar, xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları üçün güzəştli şərait yaradılması, ölkəmizin gömrük ərazisindən istifadə olunmaqla qonşu ölkələrlə iqtisadi-ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi və bunun da sayəsində ölkəmizə müəyyən vəsaitin daxil olması üçün gömrük qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş təkrar ixrac gömrük rejiminin fəaliyyətini tənzimləyən «Azərbaycan Respublikası gömrük ərazisinə bilavasitə təkrar ixrac üçün gətirilmiş və bu ərazidən aparılan malların gömrük rəsmiləşdirilməsi» Qaydaları, habelə, Azərbaycan Respublikasında ixrac olunmuş malların geri qaytarıldığı zaman gömrük rəsmiləşdirilməsini müvafiq qaydada tənzimləmək məqsədilə «Malların təkrar idxalı gömrük rejimi haqqında» Əsasnamə, beynəlxalq yük daşımalarını həyata keçirən nəqliyyat vasitələri ilə tranzit daşınan malların ölkəmizin ərazisindən keçən gömrük nəzarəti altında tranzit keçirilməsi və bu mallara dair müvafiq gömrük rəsmiləşdirilməsinin aparılması məqsədilə «Malların tranzit gömrük rejimi haqqında» Əsasnamə işlənib hazırlanmışdır.

Ölkəmizin istehsal obyektlərinin fəaliyyətinin genişləndirilməsi, emal məqsədilə gətirilmiş xarici malların həmin obyektlərdə emal olunmasının təmin edilməsi, emal prosesində Azərbaycan mallarının cəlb olunmasına və yerli istehsal güclərindən istifadə olunması, emal məhsullarının Azərbaycan Respublikasının ərazisindən ixrac olunmasının təmin olunması məqsədilə «Gömrük ərazisində malların emalı gömrük rejimi haqqında Əsasnamə» və bu fəaliyyət növü ilə bağlı məşğul olmaq üçün «Gömrük ərazisində malların emalı üçün lisenziya verilməsi və gömrük ərazisindən kənarında malların emal olunmasına lisenziya verilməsi qaydaları» işlənib hazırlanmış və bu işdə rəhbər tutulması üçün yerli gömrük orqanlarına göndərilmişdir.

Bundan başqa istisna hallarda digər gömrük rejimi altında yerləşdirilməsi mümkün olmayan mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş «Malların məhv edilməsi» və «Dövlətin xeyrinə mallardan imtina» gömrük rejimləri altında yerləşdirilməsi və bu rejimlərin fəaliyyətini tənzimləyən «Malların məhv edilməsi

gömrük rejimi haqqında əsasnamə» və «Dövlətin xeyrinə mallardan imtina gömrük rejimi haqqında əsasnamə» işlənib hazırlanmış və yerli gömrük orqanlarına göndərilmişdir.

Malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsi prosedurasına daxil olan ilkin əməliyyatlar zamanı müvəqqəti saxlanc anbarlarında, eləcə də «Gömrük anbarı» gömrük rejimi altında yerləşdirilməsi nəzərdə tutulan malların gömrük rəsmiləşdirilməsindən keçirilməsi və bu cür anbarların fəaliyyətinin tənzimlənməsi məqsədilə bir sıra normativ sənədlər işlənib hazırlanmışdır. Belə ki, «Müvəqqəti saxlanc anbarı haqqında əsasnamə», «Gömrük anbarı haqqında əsasnamə» və «Azərbaycan Respublikası haqqında gömrük anbarlarının və müvəqqəti saxlanc anbarlarının təsis edilməsinə xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi qaydalarının təsdiq edilməsi haqqında» sənədlər işlənib hazırlanmışdır.

Gömrük qanunvericiliyinin tələblərinə uyğun olaraq gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarəti zamanı gömrük orqanları ilə xarici-iqtisadi əlaqələr iştirakçıları arasında vasitəçilik funksiyalarını yerinə yetirən gömrük brokerlərinin və bu hüquqi şəxslərin gömrük rəsmiləşdirilməsi üzrə mütəxəssislərinin fəaliyyətini tənzimləyən «Gömrük brokerləri haqqında əsasnamənin və Azərbaycan Respublikasında gömrük brokeri fəaliyyətinə xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi qaydalarının təsdiq edilməsi haqqında» sənəd və «Gömrük rəsmiləşdirilməsi üzrə mütəxəssislərə ixtisas attestatının verilməsi qaydaları» işlənib hazırlanmış və müvafiq qaydada təsdiq olunduqdan sonra işə rəhbər tutulması üçün yerli gömrük orqanlarına göndərilmişdir.

Azərbaycan Respublikası ərazisində gömrük nəzarəti altında yerləşdirilən malların gömrük qanunvericiliyinin tələblərinə əməl olunması şərti ilə gömrük daşıyıcıları tərəfindən daşınmasının həyata keçirilməsinin təmin edilməsi məqsədilə «Azərbaycan Respublikasında gömrük daşıyıcısı fəaliyyətinə xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi qaydalarının təsdiq edilməsi haqqında» müvafiq sənəd işlənib hazırlanmışdır.

Azərbaycan Respublikası 1996-cı ilin noyabr ayından BYD (Beynəlxalq Yüklə Daşımaları) Konvensiyasına qoşulmuş və həmin konvensiyanın tələblərinə uyğun olaraq «BYD sistemi çərçivəsində Azərbaycan Respublikası DGK-sı və Azərbaycan Beynəlxalq Avtomobil Daşıyıcıları Assosiasiyası (ABADA)-nın qarşılıqlı münasibətlərinin məəcəlləsi» və Təminat Sazişi imzalanmışdır.

Azərbaycan Respublikasının 1996-cı ildə avtomobil nəqliyyatı vasitəsi ilə daşınan beynəlxalq yüklə daşımalarının effektivliyinin və gömrük qanunvericiliyinə əməl olunmasının təmin edilməsi və 64 dövlətin qoşulduğu BYD kitabçası tətbiq edilməklə Beynəlxalq Yüklə Daşımaları Gömrük Konvensiyasına qoşulması ilə əlaqədar müvafiq normativ hüquqi sənədlər işlənilib hazırlanmışdır.

Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən BYD kitabçaları tətbiq olunmaqla daşınan yükləri vaxtılı-vaxtında operativ qaydada təyinatı üzrə çatdırılmasının təmin edilməsi məqsədilə DGK-nın əmri ilə müvafiq gömrük orqanlarına Azərbaycan Respublikasına məxsus yol-nəqliyyat vasitələrinin beynəlxalq yüklə daşımalarına yararlı olmasına dair şəhadətnamələri təsdiq etmək və BYD əməliyyatlarının rəsmiləşdirilməsi səlahiyyətləri verilmişdir. Bundan əlavə «nəqliyyat vasitələrinin (konteynerlərin) gömrük möhürləri və plompları ilə yüklə daşımalarına buraxılması qaydaları haqqında Təlimat», «Gömrük möhürləri və plompları ilə yüklərin daşınmasından ötrü nəqliyyat vasitələrinin (konteynerlərin) təchizat Qaydaları», «BYD kitabçası (BYD konvensiyası 1975-ci il) tətbiq edilməklə yüklə daşımaları barədə gömrük konvensiyasının tətbiqi qaydaları» və «Azərbaycanda BYD kitabçası tətbiq etməklə daşıyıcıların beynəlxalq yüklə daşımalarına buraxılması qaydaları haqqında Əsasnamə» işlənilib hazırlanaraq işdə rəhbər tutulması üçün yerli gömrük orqanlarına göndərilmişdir.

Fiziki şəxslər tərəfindən Azərbaycan Respublikası ərazisindən aparılması və Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilməsi qadağan olunmuş mallar istisna olmaqla, Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindən keçirilən istehsalat və ya kommersiya fəaliyyəti üçün nəzərdə tutulmayan malların bəyan edilməsinin sadələşdirilməsi

məqsədlə «Fiziki şəxslər tərəfindən Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindən keçirilən malların bəyan edilməsi qaydaları», habelə fiziki şəxslər tərəfindən istehsal və kommersiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan malların (beynəlxalq poçt göndərişləri də daxil olmaqla) Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindən sadələşdirilmiş və güzəştli qaydada keçirilməsinin ümumi prinsiplərinin müəyyən edilməsi məqsədlə «Fiziki şəxslər tərəfindən istehsal və kommersiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan malların Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindən sadələşdirilmiş və güzəştli qaydada keçirilməsinə dair təlimat» işlənib hazırlanmışdır.

Bundan başqa beynəlxalq uçuşları həyata keçirən hava gəmilərinin istimarına normal şərait yaradılması, hava gəmilərinin istismarı üçün zəruri olan yanacaq sürtgü materiallarının gömrük rəsmiləşdirilməsinin təmin olunması məqsədlə «Hava gəmilərinin istismarı üçün zəruri olan yanacaq-sürtgü materialların gömrük rəsmiləşdirilməsi haqqında metodiki göstəriş» işlənib hazırlanmış və aidiyyəti gömrük orqanlarına göndərilmişdir.

Azərbaycan Respublikası gömrük qanunvericiliyi və digər aktlarına uyğun olaraq malların və nəqliyyat vasitələrinin, sərnişinlərin yüklərinin və baqajlarının, eləcə də müşaiyət olunan və müşaiyət olunmayan baqajlarının, valyutanın, valyuta sərəvətlərinin və beynəlxalq poçt göndərişlərinin gömrük rəsmiləşdirilməsi yerlərində gömrük nəzarəti zonalarının yaradılması və fəaliyyət göstərilməsi məqsədlə «Gömrük nəzarət zonalarının yaradılması və onların nişanlanması qaydaları», habelə bu qaydalara və digər qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq gömrük rəsmiləşdirilməsi, gömrük nəzarətindən keçməli olan şəxslər, mallar və nəqliyyat vasitələrinin müntəzəm keçirildiyi yerlərdə, o cümlədən digər dövlət orqanlarının vəzifəli şəxslərinin belə zonaların sərhəddini keçməsinə və bu zonaların daxilində hərəkətinə gömrük nəzarətinin keçirilməsi məqsədlə «Bakı Beynəlxalq Hava Limanında gömrük nəzarəti zonası haqqında Əsasnamə» işlənib hazırlanmışdır.

Gömrük nəzarətinin və gömrük rəsmiləşdirilməsinin təkmilləşdirilməsi və bu işin beynəlxalq standartlar səviyyəsinə çatdırılması məqsədilə Gömrük Nəzarətinin Təşkili Baş İdarəsində daimi iş aparılır. Hazırlanmış normativ-hüquqi sənədlər nəinki gömrük orqanlarının öz fəaliyyətinin beynəlxalq standartlara uyğun təşkil olunmasına, eyni zamanda xarici-iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarında da öz işlərinin düzgün qurmasına, idxal-ixrac əməliyyatları zamanı qanunvericilikdə müəyyən olunmuş qaydalara düzgün riayət edilməsinə, gömrük qaydalarının pozulması hallarının qarşısının alınması üçün geniş şərait yaradır.

Qeyd etmək lazımdır ki, gömrük işi ilə hüquqi-normativ sənədlər işlənilib hazırlanarkən respublika iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsində müəyyən rol oynayan xarici iqtisadi əlaqələr iştirakçılarının fəaliyyətinin genişləndirilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması nəzərə alınır.

1995-ci ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin MDB üzvü olan dövlətlərinin və inkişaf etmiş digər dövlətlərin müvafiq strukturları ilə əlaqələri yaranmağa başlanmış və bu əlaqələr getdikcə genişlənməmişdir. Gömrük Komitəsinin əməkdaşları MDB iştirakçı dövlətlərin Gömrük Xidməti Rəhbərləri Şurası çərçivəsində keçirilən ekspert iclaslarında mütəmadi iştirak edir, həmin görüşlər zamanı hazırlanan sənəd layihəsinin müzakirəsində, layihələr üzrə təkmilləşdirmə işlərinin aparılmasında fəallıq göstərir, Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə digər dövlətlərin hökumətləri arasında gömrük işinin qarşılıqlı fəaliyyətini tənzimləyən Saziş layihələrinin hazırlanmasında bilavasitə iştirak edirlər.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin Ümumdünya Gömrük Təşkilatına inteqrasiyası işində Komitənin əməkdaşları mühüm rol oynamışdır. Onlar öz üzərinə düşən vəzifələrin öhdəsindən layiqincə gəlmiş və Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Siyasi komissiyasının Bakı şəhərində keçirilən 44-cü sessiyasının təşkilati işlər ilə bağlı məsələlərdə yaxından iştirak etmişlər.

ABŞ-da keçirilən kütləvi qırğın silahlarının və onların istehsalı üçün zəruri olan materiallarının qeyri-qanuni dövriyyəsi ilə mübarizə metodlarına həsr olunmuş seminarlarda gömrük əməkdaşları iştirak etmiş, qeyd olunan malların qeyri-qanuni dövriyyəsi ilə bağlı müasir metodların tətbiqi məsələləri mənimsənilmişdir. Bununla yanaşı Komitə əməkdaşları İsveçrə Nüvə Enerji Müfəttişliyi tərəfindən təşkil edilmiş nüvə materillərinin ixracına nəzarət mövzusunda seminarlarda iştirak etmişlər.

Bakı şəhərində keçirilən EKO üzv ölkələrinin gömrük orqanlarının rəhbərlərinin 7-ci iclasının təşkil olunmasında Gömrük Nəzarətinin Təşkili Baş İdarəsi yaxından iştirak etmiş, EKO-ya daxil olan ölkələr arasında ticarət-iqtisadi münasibətlərin inkişaf etdirilməsinə dair məsələlərdə səmərəli təkliflərlə dəfələrlə çıxışlar edilmiş və müvafiq sənədlərin işlənilib hazırlanması və qəbul edilməsində iştirak etmişlər.

ABŞ-ın gömrük işi üzrə ekspertlərinin respublikamızda keçirdikləri seminarların təşkilində və keçirilməsində DGK-nın əməkdaşları fəal iştirak etmiş, eyni zamanda gömrük orqanlarının fəaliyyətində gömrük nəzarətinin müasir formalarının tətbiq edilməsi məqsədilə, qadağan olunmuş malların müəyyən edilməsində mühüm rol oynayan texniki-nəzarət vasitələrinin ayrılaraq yerli gömrük orqanlarına göndərilməsinə nail olunmuşlar.

Komitə əməkdaşları tərəfindən dəfələrlə Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Mərkəzi və Şərqi Avropa Dövlətləri üzrə Regional Məlumat və Əlaqələndirmə Mərkəzinin (RILO) iclaslarında iştirak etmiş və tam hüquqlu üzv kimi DGK-nın həmin quruma qəbul edilməsində mühüm rol oynamışlar.

«Əsrin müqaviləsi» imzalandıqdan sonra respublikaya investisiya qoymuş dünyanın ən tanınmış neft şirkətləri tərəfindən neft ehtiyatlarının istismarı üçün gətirilən avadanlıqların gömrük rəsmiləşdirilməsinin operativ surətdə həyata keçirilməsi məqsədilə yeni gömrük strukturlarının açılması zəruriyyəti yaranmış və «Sahil» gömrük postu açılmışdır.

Respublikada hasil olan neft və neft məhsullarının, eləcə də enerji daşıyıcılarının gömrük rəsmiləşdirilməsinin səmərəliliyinin artırılması və keyfiyyətcə yeni səviyyəyə qaldırılması, bu növ malların ixracına daha da əlverişli şərait yaradılması məqsədi ilə Dövlət Gömrük Komitəsinin daxili ştatları hesabına enerji daşıyıcıları üzrə gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarətini həyata keçirən «Enerji gömrükxanası» yaradılmış və hal-hazırda gömrükxananın fəaliyyətinin təşkili üçün idarə tərəfindən normativ sənədlər hazırlanır.

Bakı Beynəlxalq yük limanının 2№-li yükboşaltma məntəqəsinə daxil olan və ölkəmizin ərazisindən tərzi qaydada keçirilən neft və neft məhsullarına vaxtlı-vaxtında gömrük nəzarətinin və gömrük rəsmiləşdirilməsinin aparılması məqsədi ilə Bakı Baş Gömrük İdarəsinin fəaliyyət zonasında «Liman» gömrük postu yaradılmış və postun fəaliyyəti ilə bağlı digər zəruri tədbirlər həyata keçirilir.

Gömrük Nəzarətinin Təşkili Baş İdarəsi öz işini Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasətinin tərkib hissəsi olan gömrük siyasətinin tələblərinə uyğun fəaliyyət göstərməkdədir.

Yoxlama üçün suallar:

1. *Müstəqillik əldə etdikdən sonra AR-da gömrük orqanlarının işinin asanlaşdırılması və XİF iştirakçıları üçün əlverişli şərait yaradılması məqsədilə hansı sənədlər qəbul edilmişdir?*

Ə D Ə B İ Y Y A T

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Bakı 1995
2. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi. Bakı 1997
3. «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu. 15 dekabr 1992-ci il
4. Heydərov K.F. «Gömrük işinin əsasları, gömrük işinin təşkili və texnologiyası», 1-ci cild, Azər. Döv. Nəşriyy., Bakı 1998

5. Heydərrov K.F. «Gömrük işinin əsasları, gömrük orqanlarının iqtisadi fəaliyyəti», 2-ci cild, Azər. Döv. Nəş., Bakı 1999
6. Nuriyev C.Q. «Gömrük hüququ», Bakı, «Təfəkkür», 2000
7. Şəkərəliyev A.Ş., Nuriyev C.Q., Əliyev A.Ə. «Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi», Bakı, Qanun 2003
8. Şəkərəliyev A.Ş., Əliyev A.Ə. «Bazar iqtisadiyyatına keçid: dövlətin iqtisadi siyasəti» Bakı 2002.

**MÖVZU 16. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DÖVLƏT GÖMRÜK
KOMİTƏSİNİN
BEYNƏLXALQ ƏMƏKDAŞLIĞI**

Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinə uyğun olaraq Dövlət Gömrük Komitəsi Azərbaycan Respublikası beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyasının inkişaf etdirilməsi və möhkəmləndirilməsi üçün digər dövlətlərlə beynəlxalq hüquq normalarına uyğun sazişlər, protokollar və memorandum layihələri hazırlanmasında yaxından iştirak edir.

1995-ci ildən bu günə qədər Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi Azərbaycan Respublikasının dövlətin daxili və xarici siyasətinin tərkib hissəsi olan vahid gömrük siyasəti həyata keçirilməsi sayəsində Komitənin beynəlxalq əlaqələri daha da genişlənmiş və keyfiyyətcə yeni səviyyədə çıxmışdır.

Komitənin ikitərəfli və çoxtərəfli beynəlxalq sazişlərə üstünlük verməsi gömrük sisteminin təkmilləşdirilməsində öz bəhrəsini verir və beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi beynəlxalq inteqrasiyanın dərinləşdirilməsi üçün zəmin yaradır. Türkiyə Respublikası, İran İslam Respublikası, Gürcüstan, Özbəkistan, Qazağıstan, Livan, Bolqarıstan respublikaları və Ukrayna gömrük orqanları ilə gömrük işi sahəsində əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında sazişlər imzalanmışdır. MDB Gömrük xidməti Rəhbərləri Şurası çərçivəsində və iqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv olan ölkələrlə çoxtərəfli sazişlərimiz mövcuddur. Böyük Britaniya və Şimali İrlan diyabirləşmiş Krallığı hökuməti ilə Azərbaycan Respublikası hökuməti arasında gömrük orqanlarının qarşılıqlı inzibati yardım haqqında memorandum 7 iyul 1997-ci il tarixdə imzalanmışdır.

Ukrayna Dövlət Gömrük Xidmətindən daxil olmuş «Ukrayna Dövlət Gömrük Xidməti və Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi arasında qarşılıqlı yardım göstərilməsi qaydaları haqqında Memorandum» layihəsinin ekspertizası aparılmış və Ukrayna Dövlət Gömrük Xidməti ilə razılaşdırılmış və Azərbaycan

Respublikası hökumətinin Ukraynaya səfəri zamanı 30 iyul 1999-cu il tarixdə Kiyev şəhərində imzalanmışdır.

Avstriya Respublikası Federal Maliyyə Nazirliyi tərəfindən təklif olunmuş «Avstriya Respublikası hökuməti ilə Azərbaycan Respublikası hökuməti arasında gömrük məsələləri üzrə qarşılıqlı yardım və əməkdaşlıq haqqında saziş» bağlanmış Vyana şəhərində hər iki tərəfin ekspertlərinin görüşü keçirilmişdir. Görüş zamanı DGK tərəfindən təqdim olunmuş təkliflər ekspertlər tərəfindən birgə müzakirə olunmuş və həmin təkliflər qəbul olunmuşdur. Nəticədə saziş layihəsi Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinə Respublikanın müvafiq nazirlik və təşkilatları ilə razılaşdırılmaq üçün göndərilmişdir.

«Rusiya Federasiya dövlət Gömrük Komitəsi və Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi arasında Müstəqil Dövlətlər Birliyinin üzv dövlətlərinin gömrük işi sahəsində əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında sazişinin həyata keçirilməsi haqqında Protokol», «Rusiya Federasiya Dövlət Gömrük Komitəsi arasında xarici ticarətin gömrük statistikasını sahəsində metodoloji və informasiya üzrə qarşılıqlı fəaliyyət haqqında protokol», «Rusiya Federasiyası Dövlət Gömrük Komitəsi və Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi arasında mədəni sərvətlərin qeyri-qanuni aparılması və gətirilməsi ilə mübarizə sahəsində əməkdaşlıq haqqında Potokol», «Qırğızıstan Respublikası Maliyyə Nazirliyi ilə Dövlət Gömrük Komitəsi arasında gömrük işlərində əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında saziş» Azərbaycan Respublikası hökuməti və Rusiya Federasiyası hökuməti arasında gömrük qaydalarının pozulması, beynəlxalq terrorizm, həmçinin narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin, prekursorların, silahların, döyüş sursatlarının, partlayıcı və zəhərləyici maddələrin, partlayıcı qurğuların, bölünən və radiokativ materiallarının, nadir və nəsli kəsilməkdə olan vəhşi flora və fauna növləri obyektlərinin, onların hissələrinin və törəmələrinin qaçaqmalçılığı ilə mübarizə sahəsində əməkdaşlıq haqqında Saziş layihələri ilə bağlı dövlətdaxili proseduralar həyata keçirilməkdədir.

Bütün bunlarla yanaşı, Azərbaycan Respublikası Respublikası hökumətinin İran İslam Respublikası, Latviya, Avstriya, Niderland, Polşa, Rumınyaya və Qırğızıstan Respublikası hökumətləri ilə gömrük işlərində əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında sazişlər imzalanma ərəfəsindədir.

DGK MDV üzvü olan ölkələrin Gömrük Xidməti Rəhbərləri Şurasının iclaslarında fəal iştirak edir.

Bunun nəticəsidir ki, MDB-yə üzv olan ölkələrin Gömrük Xidməti Rəhbərləri Şurasının iclaslarında fəal iştirak edir. Bunun nəticəsidir ki, MDB-yə üzv olan ölkələrin Gömrük Xidməti Rəhbərləri Şurasının 20-si iclası Bakı şəhərində keçirilmişdir. Dövlət Gömrük Komitəsi xarici iqtisadi fəaliyyətin əmtəə nomenklaturası əsasında vahid xarici gömrük tarifinin işlənilib hazırlanması, gömrük rüsumlarının alınması, tətbiq edilməsi, malların mənşə ölkəsinin təyin edilməsi, gömrük məqsədləri üçün malların qiymətləndirilməsi də daxil olmaqla MDB üzvü olan ölkələrin gömrük siyasətinin əsas istiqamətləri üzrə təkliflərin hazırlanıb təqdim edilməsini təmin edir. DGK, həmçinin, gömrük orqanları üçün kadrların hazırlanması, avtomatlaşdırılmış informasiya sistemi, gömrük statistikasını, beynəlxalq əməkdaşlıq sahələrində MBV gömrük xidmətlərilə əməkdaşlıq edir.

Beynəlxalq gömrük əməkdaşlığı sahəsində atılan mühüm addımlardan biri də «Malların təsviri və kodlaşdırma üzrə harmonikləşdirilmiş sistemə dair beynəlxalq konvensiya» ya Azərbaycan Respublikasının qoşulması haqqında qərarın 3 may 2000-ci tarixdə Milli Məclis tərəfindən ratifikasiya edilməsi olmuşdur.

Bundan əlavə, «Gömrük qanun pozuntularının qarşısının alınması, təhqiqatının aparılması və məhv edilməsinə dair qarşılıqlı inzibati yardım haqqında beynəlxalq konvensiya» ya (Naybori, 9 iyun 1977-ci il) Azərbaycan Respublikasının qoşulması istiqamətində məqsədyönlü işlər aparılır. Həmçinin «Müvəqqəti idxal haqqında konvensiya» (İstanbul, 1990-cı il) və «Gömrük proseduralarının sənədləşdirilməsi və

harmonikləşdirilməsi haqqında beynəlxalq konvensiya»ya (Kvota, 1973-cü il) qoşulmaq istiqamətində hazırlıq işləri həyata keçirilir.

Möhtərəm Prezidentimiz Heydər Əliyev cənablarının «Biz dünyada müstəqil Azərbaycanın nüfuzunun qaldırılmasına, iqtisadi inkişafına böyük yer tuta bilən bir gömrük sistemi yaratmalıyıq» fikrini əməli işimizdə əsas kimi qəbul edərək, dünyanın qabaqcıl ölkələrinin təcrübəsindən bəhrələnməyi, müxtəlif dövlətlərlə qarşılıqlı əməkdaşlığı əsas məsələlərdən biri hesab edirik. DGK TASİS proqram çərçivəsində Avropa gömrüyü ilə sıx əlaqələr yaradılması barədə intensiv iş aparır. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin Avropa gömrüyü ilə TASİS proqramı çərçivəsində apardığı əməkdaşlıq sayəsində Avropa gömrüyünün ekspertləri tərəfindən Dövlət Gömrük Komitəsinin əməkdaşları üçün narkotiklərin müəyyən edilməsi, riskin təyin edilməsi, karqonun nəzarətdən keçirilməsi və gəmilərin yoxlanılması-Hava limanında, dəmir yolunda gömrük sərhədlərində nəqliyyat vasitələrinin nəzarətinə dair nəzəri və praktiki seminarların təşkilini təmin etmişdir.

Avropa İttifaqının TASİS proqramı üzrə Azərbaycan Respublikasının milli və dövlətlərarası proqramları və Avropa İttifaqı Komissiyasının Texniki Yardım Proqramı çərçivəsində və həmçinin Dövlət Gömrük Komitəsinin Avropa Gömrüyü və Ümümdünya Gömrük Tşəkilatı ilə apardığı müştərək fəaliyyət nəticəsində müxtəlif Avropa ölkələrindən olan ekspertlər gömrük işinin öyrənilməsinə və təhvilinə dair mövzularda, o cümlədən, tranzit qanunvericiliyi, mənşə ölkəsinin müəyyən edilməsi qaydaları, qiymətləndirmə qanunvericiliyi, Harmonik Sistem və s. üzrə seminarlar və hazırlıq kursları keçirilmişdir.

6-9 sentyabr 2000-ci il tarixlərində Avropa Gömrüyü, TASİS proqramının Regional Koordinatoru cənab Con Platt və Proqram üzrə Baş Menecer xanım Ceyn Hassan Azərbaycan gömrük orqanları üçün TASİS proqramı tərəfindən həyata keçirilmiş tədbirlərin nəticələrini müzakirə etmək və gələcək əməkdaşlığın inkişaf perspektilərini müəyyən etmək məqsədilə Dövlət Gömrük Komitəsində rəsmi səfərdə olmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin dəvətilə Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Baş Katibi cənab Mişel Dane 1316 sentyabr 1999-cu il tarixdə Azərbaycan Respublikasına səfər etmiş və səfər ərzində respublikanını rəhbər vəzifəli şəxsləri ilə görülmüş və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, möhtərəm Heydər Əliyev cənabları tərəfindən qəbul edilmişdir. Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin dəvətilə İran İslam Respublikasının İqtisadiyyat və Maliyyə Nazirliyinin müavini, Gömrük İdarəsinin prezidenti, cənab Mehdi Karbasian və Türkiyə Cumhuriyyətinin Gömrük Müstəşarı, cənab Ramazan Uludağ Azərbaycan Respublikasına rəsmi səfər etmişdir.

İran İslam Respublikasının İqtisadiyyat və Maliyyə nazirinin müavini, Gömrük İdarəsinin Prezidenti, cənab Mehdi Karbasianın səfər zamanı «Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi və İran İslam Respublikası Gömrük İdarəsi arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq haqqında memorandum» imzalanmışdır.

Ümumdünya Gömrük Təşkilatı Siyasi Komissiyasının 44-cü Sessiyasının 5-9-dekabr 2000-cil tarixdə Bakı şəhərində keçirilməsi Azərbaycan gömrük xidmətinin beynəlxalq aləmdəki nüfuzunun getdikcə artmasını və dünya dövlətlərinin gömrük təşkilatları ilə aparılan əməkdaşlığının böyük fayda verməsini bir daha sübut edir. Adı çəkilən Sessiyada 24 ölkənin nümayəndə heyətləri gömrük əməkdaşlığı sahəsində hazırkı vəziyyəti əks etdirən bir sıra mühüm məsələlər, gömrük islahatları və müasirləşdirmə istiqamətində aparılan işlər, gömrük qaydalarının sadələşdirilməsi, korrupsiya ilə mübarizə üzrə global forum, ÜGT strukturunun ilkin təhlili, 2001-2002-ci maliyyə ili üçün büdcə proqramı və digər maraq doğuran suallar ətrafında müzakirələr aparılmışdır. 44-cü Sessiya zamanı Gömrük Əməkdaşlığı Şurasının elektron ticarəti haqqında Bəyannamə layihəsi (Bakı Bəyannaməsi) qəbul olunmuşdur. Bununla yanaşı, siyasi komissiyanın üzvü olan ölkələrin nümayəndə heyətlərinin başçıları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, möhtərəm Heydər Əliyev cənabları tərəfindən qəbul edilmişdir. Qəbul zamanı respublikamızın qonaqları Siyasi Komissiyasının 44-cü

Sessiyasının çox yüksək səviyyədə təşkil olunduğuna görə respublika rəhbərlərinə öz minnətdarlıqlarını bildirmiş və Ümümdünya Gömrük Təşkilatı və Azərbaycan Respublikası arasında mövcud olan işgüzar əlaqələrin gələcəkdə daha da möhkəmlənəcəyinə əmin olduqlarını qeyd etmişlər. Ümümdünya Gömrük Təşkilatı kimi nüfuzlu beynəlxalq təşkilatın Siyasi Komissiyasının 44-cü Sessiyasının Bakı şəhərində keçirilməsinin respublikamız üçün vacibliyini vurğulayaraq qeyd etmək olar ki, bu hadisə Azərbaycan üçün həm gömrük xidmətinin inkişafı aspektindən, həm də gənc müstəqil dövlətimizin nüfuzunun beynəlxalq aləmdə tanınması nöqteyi-nəzərindən çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin müxtəlif beynəlxalq təşkilatlarla və xarici dövlətlərin gömrük xidmətləri ilə qarşılıqlı fayda əsasında apardığı əməkdaşlıq yeni minillikdə də öz bəhrəsini verməkdədir. Belə ki, İran İslam Respublikası İqtisadiyyat və Maliyyə nazirinin müavini, Gömrük İdarəsinin prezidenti, cənab Mehdi Karbasianın dəvətilə Dövlət Gömrük Komitəsinin nümayəndə heyəti, 15-18 yanvar 2001-ci il tarixində İran İslam Respublikasında rəsmi səfərdə olmuşdur. Səfər zamanı Azərbaycan və İran gömrük xidməti rəhbərləri arasında danışıqlar aparılmış, hər iki ölkənin iqtisadi, ticarət, maliyyə və ictimai maraqlarının müdafiəsi məqsədilə gömrük orqanları arasında əməkdaşlığın gələcək inkişafına nail olan maraq diqqət mərkəzinə çəkilmiş və İran-Azərbaycan işgüzar münasibətlərinin möhkəmləndirilməsi yolunda atılan addımlar və xüsusilə iki dövlət arasında imzalanan bir sıra mühüm sənədlər müzakirənin mövzusunda çevrilmişdir. İran İslam Respublikası Gömrük İdarəsinin prezidenti Mehdi Karbasian da öz növbəsində gömrük sahəsində əməkdaşlığı genişləndirməyə hazır olduqlarını bildirmiş, bu sahədə İran tərəfindən görülən işlərdən danışmışdır. Səfər zamanı nümayəndə heyəti digər rəsmi şəxslərlə görüşmüş və Azərbaycanın Tehrandakı Səfirliyində olmuşdur. Rəsmi səfərin yekunu olaraq, 18 yanvar 2001-ci il tarixdə Tehrandakı hər iki ölkənin gömrük orqanları arasında «Azərbaycan

Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi və İran İslam Respublikası Gömrük İdarəsi arasında qarşılıqlı anlaşma Memorandumu» imzalanmışdır.

Azərbaycan Respublikasının nüfuzlu beynəlxalq konfranslarda təmsil olunmasından danışarkən 2001-ci ilin may ayının 28-dən 31-dək «Korrupsiya ilə mübarizə və Vahidliyin qorunması üzrə» İkinci Qlobal Forumda Dövlət Gömrük Komitəsinin nümayəndə heyətinin iştirakını qeyd etmək lazımdır. Keçirilən qlobal forum və onun gömrük konfransı korrupsiya və vahidlik məsələlərinə gömrük orqanlarının çox ciddi yanaşdığını bir daha nümayiş etdirmişdir. Forumda əsasən vahidlik və idarəmə, qanunlara nəzarət, gömrük, korrupsiya, keçid və inkişaf, hökumət və biznes sektoru məsələləri müzakirə predmeti olmuşdur. Qlobal forumun gömrük konfransında 93 ölkə və 7 beynəlxalq təşkilat iştirak etmişdir. Adı çəkilən konfrans korrupsiyaya qarşı mübarizə və vahidliyin qorunması sahəsində əldə olunmuş nailiyyətləri nəzərdən keçirmək, yeni mübarizə üsullarını müəyyən etmək və təcrübə mübadiləsinə həsr olunmuşdur.

25-26 sentyabr 2001-ci il tarixdə Dövlət Gömrük Komitəsinin sədri Böyük Krallığın Stratford-aron-Evon şəhərinin Ettington Çeys mərkəzində keçirilmiş Ümumdünya Gömrük Təşkilatı Siyasi Komissiyanın Avropa regionundan olan üzv dövlətlərin gömrük xidmətləri rəhbərlərinin seminarında iştirak etmişdir. Azərbaycan Respublikası, Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı, Çexiya Respublikası, Danimarka, Fransa, İtaliya, Rusiya Federasiya gömrük orqanları rəhbərlərinin iştirak etdiyi bu mühüm seminarın əsas məqsədi Avropa regionunda qarşıdan gələn illər ərzində Ümumdünya Gömrük Təşkilatının diqqət yetirməli olduğu bir sıra beynəlxalq gömrük məsələlərini müzakirə etmək və Siyasi Komissiyanın bu ilin dekabr ayında keçiriləcək sessiyası zamanı nəzərdən keçiriləcək bir sıra strateji məsələlər ətrafında fikir mübadiləsi aparmaqdan ibarət olmuşdur. Seminarın əvvəlində iştirakçılar sentyabrın 11-dən Amerika Birləşmiş Ştatında baş vermiş dəhşətli terror hadisəsinə münasibət bildirmişlər. Öz çıxışında Dövlət Gömrük Komitəsinin sədri beynəlxalq terroqizmlə mübarizədə Azərbaycanın ABŞ-la eyni zamanda tərəqqipərvər bəşəriyyətlə

bir yerdə olduğunu qeyd etmiş və Azərbaycanın da terrorizmdən çox əziyyət çəkdiyini, Ermənistanın terrorçu qrupları tərəfindən dəfələrlə ölkəmizə qarşı terror aktları törədildiyini, nəticədə minlərlə günahsız insanın öldürüldüyü və yaralandığını, ərazimizin 20 faiz torpağının işğal olduğunu və işğal altında nəzarətsiz qalan ərazilərimizdən narkotik vasitələrin istehsalı və daşınması üçün istifadə olduğunu nümayəndə heyətlərinin nəzərinə çatdırmışdır.

Seminar iştirakçıları son zamanlar törədilmiş dəhşətli terror hücumları nöqtəyindən nəzərdən hökumətlərinin öz sərhəd gömrük nəzarətlərini daha da gücləndirilməsinin, beynəlxalq terrorizmlə mübarizə sahəsində yeni təşəbbüslər və qətiyyətli addımlar atılmasının vacib olduğunu vurğulanmış, bununla bağlı gömrük orqanlarının gücləndirilmiş təhlükəsizlik tədbirlərini həyata keçirməyə cəlb olunmasının zəruriliyinə toxunmuşlar. Bu məqsədlə gömrük xidmətlərinin daha yaxından iştirakını təmin edən yeni təhlükəsizlik strategiyasının hazırlanması, təhlükəsizlik məsələlərində digər beynəlxalq agentliklərlə əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi fikri irəli sürülmüşdür.

Seminarda müzakirəyə çıxarılan «Gömrükdə gələcək mühit: inkişaf edən və inkişaf etmiş ölkələr qarşıda duran vəzifələrin öhdəsindən necə gələ bilərlər» mövzusu ətrafında ciddi müzakirələr aparılmış, müxtəlif fikir və rəylər irəli sürülmüşdür. Seminarın yekunu olaraq, Siyasi Komissiyanın bu ilin dekabr ayında keçiriləcək 46-cı Sessiyasına təqdim olunacaq sənəd qəbul olunmuşdur. Sənəd həm qanunlara riayət və təhlükəsizliyin təminatı, həm də ticarətin daha sadələşdirilməsinə dair fikirləri əhatə edir. Sənəddə toxunulan əsas müddələrdə gömrük üçün gələcəkdə elektron xidmətlərinin inkişafı, xüsusilə də internetdən istifadə, beynəlxalq məlumat mübadiləsi, idxal və ixrac olunan malların rəsmiləşdirilməsi zamanı beynəlxalq standartların nəzərə alınması, gömrük nəzarətinin sadələşdirilməsi və harmonikləşdirilməsi kimi vacib məsələlər əhatə olunmuşdur.

Səfər müddətində Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya birləşmiş Krallığı, Rusiya Federasiyası və Çexiya Respublikasının nümayəndə heyətlərinin rəhbərləri ilə ikitərəfli

görüşlər keçirilmiş, Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi ilə həmin ölkələrin gömrük orqanları arasında gələcək beynəlxalq əməkdaşlığın perspektivləri müzakirə edilmişdir

Dövlət Gömrük Komitəsinin bir sıra nüfuzlu təşkilatlarla əməkdaşlığı sayəsində müxtəlif tədbirlərin Azərbaycanda keçirilməsi respublikamızın gömrük xidmətinin beynəlxalq aləmdə artan nüfuzundan xəbər verir. 2-3 oktyabr 2001- il tarixdə Bakı şəhərində BYD kitabçası tətbiq edilməklə Beynəlxalq Yük Daşımaları Konvensiyasına qoşulan ölkələrin BYD İcraiyyə Şurası və Katibliyinin, BMT Avropa Komissiyasının və Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin birgə təşkil etdiyi regional seminar keçirilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının 1996-cı ilin noyabr ayında birinci qoşulduğu ilk gömrük konvensiyası məhz BYD Konvensiyasıdır. 31 mart 1997-ci ildə Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin BYD Kitabçası tətbiq edilməklə Beynəlxalq Yük Daşımaları Konvensiyasının Azərbaycan Respublikasının ərazisində tətbiq edilməsinə dair imzalandığı sərəncama əsasən Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi Respublika ərazisində həmin konvensiya üzrə səlahiyyətli orqan hesab edilmişdir.

Yoxlama üçün suallar:

- 1. AR DGK digər dövlətlərlə beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq, hansı sazişlər, protokollar və memorandum layihəsinin hazırlanmasında yaxından iştirak etmişdir?*
- 2. AR DGK TAZİS proqramı çərçivəsində apardığı əməkdaşlıq sahəsində hansı nəzəri və praktiki seminarlar təşkil etmişdir?*

Ə D Ə B İ Y Y A T

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Bakı 1995
2. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi. Bakı 1997
3. «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu. 15 dekabr 1992-ci il

4. Heydərov K.F. «Gömrük işinin əsasları, gömrük işinin təşkili və texnologiyası», 1-ci cild, Azər. Döv. Nəşriyy., Bakı 1998
5. Heydərov K.F. «Gömrük işinin əsasları, gömrük orqanlarının iqtisadi fəaliyyəti», 4-ci cild, Azər. Döv. Nəş., Bakı 2000
6. Nuriyev C.Q. «Gömrük hüququ», Bakı, «Təfəkkür», 2000
7. Şəkərəliyev A.Ş., Nuriyev C.Q., Əliyev A.Ə. «Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi», Bakı, Qanun 2003
8. Şəkərəliyev A.Ş., Əliyev A.Ə. «Bazar iqtisadiyyatına keçid: dövlətin iqtisadi siyasəti» Bakı 2002.
9. A.D.Erşov: «Международные таможенные отношения» Учебное пособие. Санкт-Петербург-2000

MÖVZU 17. GÖMRÜK-TARİF TƏNZİMLƏNMƏSİ VƏ ONUN HÜQUQİ ƏSASLARI

Azərbaycan Respublikasında gömrük – tarif tənzimlənməsi məsələləri «Gömrük Məcəlləsi» və «Gömrük Tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanununda və digər qanunda nəzərdə tutulmuş hüquq normaları ilə həll olunur.

Mövcud qanunvericilik aktları ilə aşağıdakı gömrük ödənişləri alınır: (GM 108-ci maddə):

- 1) Gömrük rüsumu;
- 2) Əlavə dəyər vergisi;
- 3) Aksizlər;

- 4) Azərbaycan Respublikasını gömrükiş ini aparan icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən lisenziyaların (icazə) verilməsi və lisenziyaların bərpa edilməsinə görə yığımlar;
- 5) Gömrük rəsmiləşdirilməsi üzrə mütəxəssislərə ixtisas attestatlarının verilməsi və attestatların fəaliyyətinin bərpa edilməsinə görə yığımlar;
- 6) Gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük yığımları;
- 7) Malların saxlancına görə gömrük yığımları;
- 8) Malların gömrük müşayiətinə görə gömrük yığımları;
- 9) Məlumatlandırma və məsləhət verməyə görə haqq;
- 10) İlk qərarların qəbuluna görə haqq;
- 11) Gömrük hərraclarında iştirak etməyə görə;
- 12) Digər gömrük ödənişləri.

Azərbaycan Respublikası milli maraqların qorunması və ölkənin təhlükəsizliyinin təmin olunması məqsədi ilə xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsini həyata keçirir. XİF-nin tənzimlənməsi metodları və formaları, ayrı-ayrı ölkələrdən dövlət iqtisadi maraqlarına uyğun seçilir.

XİF-in dövlət tənzimlənməsini həyata keçirilməsi metodları, təsnifat əlamətlərinə görə aşağıdakılara bölünür:

- iqtisadi tənzimlənmə üsulu;
- inzibati üsul;
- tarif üsulu;
- qeyri-tarif üsulu;

İqtisadi tənzimlənmə üsulları. Xarici iqtisadi fəaliyyətin subyektlərinə iqtisadi təsir mexanizm kimi iqtisadi vasitələrdən-gömrük ödənişləri, vergilər (əlavə dəyər vergisi, aksizlər və s.) və gömrük yığımlarından istifadə olunur. Dövlət bu üsullarla, bazar iqtisadiyyatı şəraitində xarici iqtisadi fəaliyyətin daha səmərəli tənzimlənməsini təmin edir.

İnzibati üsul. Bu üsul XİF subyektlərinə dövlət tərəfindən həyata keçirilən qaydalar, qadağalar və normativlər şəklində təsiri mexanizmdir. İnzibati üsullar bazar iqtisadiyyatının təbiəti ilə əkslik təşkil etdiyi üçün tədricən aradan çıxır. Bu üsullar barədə əvvəlki fəsillərdə məlumat verdiyimizə görə, əlavə məlumatlara ehtiyac duyulmur.

Tarif üsulu. Bu XİF-i tənzimləyən əsas iqtisadi tənzimləmə üsuludur. Tarif tənzimlənməsinin əsas məqsədi ölkənin daxili bazarını xarici istehsalçıların rəqabətindən qorumaqdır. Tarif tənzimlənməsində əsas rolu idxal rüsumları oynayır.

İxrac rüsumları bazar iqtisadiyyatının təbiəti ilə əkslik təşkil etdiyindən, beynəlxalq ticarətdə istifadə olunmur, ancaq regional xarakter daşıyır.

Qeyri-tarif üsulu. Bu üsulun əsas məqsədi, təkcə idxal edən ölkənin rəqabət qabiliyyətinin aparılmasına deyil, həm də milli sənayenin qorunması, əhalinin həyat və sağlamlığının qorunması, ətraf mühitin mühavizəsi, əxlaq, din və milli təhlükəsizliyin qorunmasıdır.

Qeyri-tarif tədbirləri aşağıdakılardır:

- paratarif (tarifdən yüksək);
- qiymətə nəzarət;
- maliyyə tədbirləri;
- avtomatik lisenziyalaşdırma;
- kəmiyyət nəzarət (kvota) tədbirləri;
- texniki tədbirlər.

Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindən keçirilən mallar üçün alınan gömrük rüsumları «Gömrük Tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununda irəli gələn hüquqi normalarla tənzimlənir. Gömrük – tarifi Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindən keçirilən mallara tətbiq edilən XİF-in mal nomenklaturasına uyğun olaraq sistemləşdirilmiş gömrük rüsumu dərəcələrinin məcmüsüdür.

Rüsum (gömrük rüsumu və digər rüsumlar) - mallar gömrük ərazisinə gətirilərkən və ya çıxarılanda gömrük orqanları tərəfindən Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə uyğun olaraq tutulan haqq olmaqla yanaşı, həm də idxal və ixracın tənzimlənməsinin mühüm şərtidir.

Gömrük rüsumlarını formalaşdırarkən, onların iqtisadi məğzini və yerinə yetirdiyi funksiyaları nəzərə alırlar.

İqtisadi ədəbiyyatda gömrük rüsumlarının məğzini və iqtisadi funksiyaları haqqında vahid fikir yoxdur.

Bazar iqtisadiyyatı və XİF-in liberallaşdırılması şəraitində gömrük rüsumları XİF-in vacib iqtisadi tənzimlənməsi hesab olunur. Gömrük rüsumlarının köməyi ilə dövlət, malların idxal – ixracı zamanı bərabər iqtisadi şəraitdə rəqabəti tənzimləyir, ümumdövlət və milli maraqlara xidmət edən konkret iqtisadi, elmi-texniki, ekoloji, valyuta-maliyyə siyasəti aparır.

Rüsum qiymət kateqoriyasına aid edilir. Bu isə ayrı-ayrı mallara rüsum müəyyənləşdirərkən, fərdi yanaşmanı tələb edir.

İstənilən mala rüsum qoyarkən yerli və beynəlxalq xərcləri və qiymətləri müəyyənləşdirmək lazımdır.

Rüsumlar hesablanarkən praktiki olaraq yerli və dünya qiymətlərində istifadə etmək olar. Rüsumlar, yerli və dünya qiymətlərin fərdi və ya bu fərqə uyğun müəyyənləşdirir. Rüsumlar, yerli və xarici mallar arasında bərabər şərait yaradaraq, stabilləşdirmə funksiyasını yerinə yetirir.

Daxili bazarı qorumaq üçün bəzən rüsumlar bu fərqdən çox yüksək müəyyənləşdirir ki, bu xarici malların gətirilməsini praktiki olaraq qarşısını alır. Rüsumun bu funksiyası proteksionist_ xarakter daşıyır.

Bəzən isə rüsumlar yerli və dünya qiymətlərinin fərqiindən aşağı müəyyənləşdirilir ki, bu xarici malların idxalına böyük imkanlar yaradır. Bu cür rüsumlar isə stimullaşdırıcı xarakter daşıyır.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə daha yüksək rüsumlardan istifadə edirlər. Fikrimizi aşağıdakı məlumatlarla təsdiqləməyə çalışaq (cədvəl 1.)

Bəzi ölkələrdə sənaye mallarının idxal rüsumları (%-lə)

Cədvəl 1

Malların adı	Pakistan	Braziliya	ABŞ	Avropa Birliyi
Dəsmal və digər məmulatlar	80-100	60	25-90	5
Boru və digərləri	80	30	6-33	6-13
Akril plastmas	1 kq 7 qrupu	40	4,2-3,7	12,5-21
Minik maşınları	80-425	65	2,5-10	10-29
Yük maşınları	80	65	8,5-25	5-28

Cədvəldən göründüyü kimi Pakistanla Avropa Birliyi ölkələri arasında çox böyük fərq vardır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə idxal rüsumlarının yüksək olmasının əsas səbəbi, ölkə sənayesini xarici rəqabətdən qorumaqdır. Azərbaycan Respublikası öz sənayesini xarici rəqabətdən qorunmaq üçün hələlik bu üsuldən istifadə edir. Ölkələrin iqtisadi inkişafı ilə idxal rüsumlarının miqdarı tərs mütənəsbidir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti idxal və ixrac gömrük rüsumlarının dərəcələrini təyin edir. Azərbaycan Respublikasının əlverişli ticarət rejimi tətbiq etdiyi ölkənin malları üçün idxal və ixrac gömrük rüsumlarının dərəcələrinin son həddi Azərbaycan Respublikasının Mill Məclisi tərəfindən müəyyən olunur. Lakin, əlverişli ticarət rejimi tətbiq olunmayan ölkələrin mallarına və mənşə ölkəsi müəyyənləşdirilməyən malların idxal gömrük rüsumlarının dərəcələri iki dəfə artırılır.

Azərbaycan Respublikasında gömrük rüsumlarının aşağıdakı növləri müəyyən edilir:

- 1) advalor – malların gömrük dəyərində görə faizlə hesablanır;
- 2) spesefik – mal vahidinə görə müəyyən olunmuş dəyərlə hesablanan;
- 3) kombinə edilmiş – hər ikisindən birlikdə istifadə olunur.

Advalor latınca «ad valorem» sözündən götürülüb, mənası «dəyərdən» deməkdir.

Gömrük rüsumları mövsümi və xüsusi olurlar.

Mövsümi rüsumlar malların ixracını və idxalını operativ tənzimləmək üçün bəzi mallara tətbiq olunur. Mövsümi rüsumlarda gömrük tarifində nəzərdə tutulmuş gömrük rüsumları dərəcələri tətbiq olunur və bu rüsumların qüvvədə olduğu müddət il ərzində 6 aydan çox ola bilməz.

Xüsusi növ rüsumlar Azərbaycan Respublikasının iqtisadi mənafeyini qorumaq üçün idxal edilən mallara müvəqqəti olaraq tətbiq edilir və aşağıdakı növlərə ayrılır:

- xüsusi rüsumlar;
- antidempinq rüsumları;
- kompensasiyalı rüsumları.

Bu rüsumların forması və tətbiq qaydaları «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərlə tutulmuş hüquqi normalarla tənzimlənir.

Xüsusi rüsumlar aşağıdakı hallarda tətbiq olunur:

- əgər ölkənin gömrük ərazisinə gətirilən mallar, bu qəbildən olan malların yerli istehsalçılara ziyan vuran və ya ziyan vura biləcək miqdarda və şərtlərlə gətirilmişdirsə, onda idxal mallardan müdafiə tədbiri kimi və s. hallarda Azərbaycan dövlətinin mənafeyinə toxunan ayrı seçkilik və digər hərəkətlərinə cavab tədbiri kimi.

Ampidempinq rüsumları.

Dempinq (ingiliscə «dumpinq» hərfi mənada «dağıtma» - deməkdir) – xarici bazarda əmtəələrin dəyər-dəyməzinə, yəni istehsal xərclərindən aşağı qiymətlə satılması

deməkdir. Dempinqin fərqləndirici xüsusiyyətləri, ölkədaxili aşağı və yuxarı qiymətlər arasında kəskin fərq və satış bazarlarında rəqiblərin aradan çıxartmağın ekspansionist (latınca «ekspansio» sözündən olub «yayıma», «genişlənmə» deməkdir iqtisadi metodlarla hökmranlıq dairəsinin genişləndirilməsinə xidmət edir.

Antidempinq (dempinqin əksi olan-mənfi) rüsumları, idxal olunan malların qiyməti ölkənin gömrük ərazisinə gətirildiyi vaxtda ixrac olunduğu ölkədəki real dəyərindən aşağı olduqda və belə bir idxal bu qəbildən olan malların yerli istehsalçılara ziyan vurduqda və ya bu hal istisna olunmadıqda, eyni zamanda həmin mallar ölkə daxilində istehsalın təşkilinə və ya genişləndirilməsinə maneçilik törətdikdə tətbiq olunur.

Kompensasiya rüsumları.

Kompensasiya-latınca «compensatio» sözündən olub, hərfi mənası «ödəmə» deməkdir.

Ölkənin gömrük ərazisinə gətirilən malların istehsalı və ya ixracı zamanı birbaşa və ya dolayı yolla subsidiyalardan (subsidiya latınca «subsidium» sözündən olub, hərfi mənası «yardım», «kömək» deməkdir. Subsidiya, dövlətin büdcə vəsaiti hesabına yerli hakimiyyət orqanlarına, hüquqi və fiziki şəxslərə əsasən pul formasında göstərdiyi yardımdır) istifadə olunduqda və belə bir idxal bu qəbildən olan malların yerli istehsalçılara ziyan vurduqda və yaxud bu hal istisna edilmədikdə, habelə ölkədə bu malların istehsalının təşkilinə və genişləndirilməsinə maneçilik törədildikdə kompensasiya rüsumları tətbiq edilir.

Xüsusi, antidempinq və kompensasiya rüsumları tətbiq edilməzdən əvvəl Azərbaycan Respublikasının müvafiq idarəetmə orqanlarının təşəbbüsü ilə, qanunvericilik normalarına uyğun olaraq 10 gün müddətində təhqiqat aparılır. Bu zaman çıxarılacaq qərarlar kəmiyyətə müəyyən edilmiş qərarlara əsaslanmalıdır.

Hər bir xüsusi hal üçün tətbiq olunacaq rüsum dərəcələri Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilir və bu dərəcələr, təhqiqatın

müəyyən etdiyi qiymətlərin dempinq azaldılmasının, subsidiyanın və aşkar olunan dəyişmiş ziyanın məbləğinə mütənasib olmalıdır.

Gömrük rüsum dərəcələrini müəyyənləşdirmək üçün malın gömrük dəyərini bilmək lazımdır

Malın gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi (gömrük qiymətləndirilməsi) sisteminin hüquqi əsasları «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda öz əksini tapmışdır. Malların gömrük dəyərinin əsas prinsip və normaları. Ticarət və Tarif üzrə Baş Sazişin (TTBS) «Gömrük dəyəri Məcəlləsinin» 7-ci maddəsində («Malların gömrük məqsədilə qiymətləndirilməsi») müəyyənləşdirilmiş beynəlxalq prinsiplərin əsasında formalaşmışdır.

Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan malların gömrük qiymətləndirilməsi sisteminin tətbiq qaydası Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunur.

Göstərilən TTBS-in əsas məqsədi, özbaşına və ya saxta yolla müəyyənləşdirilən gömrük dəyərini aradan qaldıraraq, malların gömrük dəyərinin müəyyən edilməsinin vahid və birtərəfli sisteminin yaradılmasıdır.

Gömrük ödənişləri məqsədi üçün istifadə olunan və ya advalor gömrük ödənişlərinin (rüsum, aksiz, ƏDV və gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün yığımlar) ilkin hesabat bazası (əsas) sayılan malların dəyərinə gömrük dəyəri deyilir.

Malların gömrük dəyərinin əsas təyinatı, gömrük ödənişlərinin hesablanması üçün bazanın olmasıdır.

Gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsinin kütləvi metodikası və müəyyən qaydaların mövcud olması, XİF-in bütün iştirakçılarını bərabər vəziyyətdə qoyur və xarici ticarət müqavilələrini bağlamamışdan əvvəl, bağlanacaq müqavilənin bütün iqtisadi göstəricilərinin əvvəlcədən müəyyənləşdirilməsinə imkan verir. Belə ki, iş adamı sövdələşməmişdən əvvəl öz gəlirlərini hesablaya bilər. Əgər müqavilə sərəfəlidirsə,

bağlayır. Bütün bunları əvvəlcədən hesablamayan və ya hesablamaq istəməyənlərin aqibəti əksər hallarda pis sonluqla nəticələnir.

Bütün vergiqoyma sistemində, onun fəaliyyətinin səmərəliliyi ən azı iki amildən asılıdır:

- 1) vergiqoyma bazasının dəqiq hesablanması qaydalarının müəyyənəşdirilməsi;
- 2) lazımi nəzarət mexanizminin yerləşdirilməsi.

Məhz bu məqsədlə «gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi» göstəricisinin strukturunu və onun müəyyən edilməsi qaydalarına ciddi riayət olunması qanunvericiliklə müəyyənəşdirilir.

Gömrük dəyərinin müəyyən edilməsinin əsas təyinatı ilə yanaşı, bilavasitə və dolayısı ilə gömrük məqsədləri üçün də istifadə olunur:

- gömrük statistikasının aparılması üçün;
- barter sövdələşmələri zamanı, gətiriləcək və ya aparılacaq malların ekvivalent (bərabər) qiymətdə olmasına nəzarət üçün;
- idxal-ixrac əməliyyatları zamanı valyuta nəzarətini həyata keçirmək üçün;
- qoyulmuş dəyər kvotalarına nəzarət üçün.

(«Kvota» latınca «quot» sözündən götürülüb, mənası «nə qədər» deməkdir. Kvota məhsul istehsalı, satışı, ixracı və ya idxalında iştirak edənlərin payının müəyyənəşdirilməsidir-müəl.)

- ticarət edən ölkələrin gömrük qanunvericiliyinin unifikasiyası üçün.

(«Unifikasiya» latınca «uni» («vahid») və «facio» - «edirəm» sözlərindən götürülüb, mənası «vahid edirəm» yəni «vahid şəklə, formaya və ya sistemə salma» deməkdir-müəl.)

Uzun müddət ölkələr xarici ticarət zamanı gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi üçün müxtəlif sistemlərdən istifadə etmişlər. Hal-hazırda, əksəriyyət ölkələr iki sistemin birindən istifadə edirlər:

- 1) «Brüssel Gömrük Dəyəri» Konvensiyası (BGD);
- 2) «Ticarət və Tarif üzrə Baş Saziş» (TTBS).

Bir qisim ölkələr isə hələ də öz milli metodikalarından istifadə edirlər.

«Brüssel Gömrük Dəyəri» Konvensiyası.

1950-ci ildə bir sıra Qərbi Avropa ölkələrinin təşəbbüsü ilə «Gömrük dəyərinin müəyyən edilməsinin unifikasiya metodologiyasının yaradılması barədə» Belçikanın paytaxtı Brüssel şəhərində Konvensiya imzalandı.

«Brüssel gömrük dəyərinə» görə malın normal qiyməti (daha doğrusu, bir-birindən asılı olmayan alıcı və satıcının tam rəqabəti şəraitində açıq bazar qiyməti) SİF şəraitində, malın ölkənin gömrük sərhəddini keçərkən satıcı tərəfindən müəyyənləşdirilən qiymətidir.

BGD Konvensiyasına 70-dən çox ölkə qoşulmuşdur. Bu 80-ci illərin axırına qədər ən geniş yayılmış metodika hesab edilirdi. Lakin ABŞ və Kanada bu Konvensiyayı imzalamadı və öz ölkələrinin gömrük praktikasında istifadə etmədi. Bu isə beynəlxalq ticarət zamanı çoxsaylı problemlərin yaranmasına gətirib çıxarırdı. Bütün bunları aradan qaldırmaq üçün, 1973-79-cu illərdə aparılan çoxsaylı və hərtərəfli ticarət danışıqlarının nəticəsi olaraq, 1979-cu ildə Tokio şəhərində TTBS-in VII maddəsinin tətbiq olunması haqqında «Malların gömrük məqsədləri üçün qiymətləndirilməsi» Sazişi 30-dan çox ölkə tərəfindən imzalandı. Bu ölkələrdən ABŞ, Türkiyə, Kanada, Braziliya, Yaponiya, Hindistan, Avropa Birliyi ölkələrini və s. göstərmək olar.

Tokio Sazişi giriş, 4 əsas hissə və 3 əlavədən ibarətdir. Birinci hissədə, idxal mallarının gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi qaydaları, ikinci hissədə bu sazişi imzalayan ölkələr arasında baş verəcək mübahisələrin həll olunması qaydaları və Sazişin şərtlərini yerinə yetirilməsi üçün Beynəlxalq Təşkilatın yaradılması, üçüncü hissədə inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün xüsusi differensiya rejimi, dördüncü hissədə isə Sazişə əməl etmə şərtləri öz əksini tapmışdır.

Sazişə görə, malın gömrük dəyəri malın ixrac məqsədilə idxal ölkəsinə satılan zaman faktiki ödənilən və ya ödəniləcək qiymətidir. Bu qiymətlərə müəyyən düzəlişlərlə əlavə də edilə bilər.

Bu sazişlə müəyyən edilmiş gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi sistemi, sonradan aparılan çoxsaylı ticarət danışıqlarında bu qədər də təkmilləşdirilərək, 15 aprel 1994-cü ildə Uruqvayda «Tarif və ticarət üzrə Baş Sazişin VII maddəsinin yerinə yetirilməsi haqqında Saziş» imzalandı. Bu razılaşma, Tokio şəhərində imzalanmış Sazişin gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi üsulları və qaydalarını praktiki olaraq saxlamışdı. Eyni zamanda, Uruqvayda gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi qaydaları, habelə bir sıra təşkilati məsələlər də qəbul edildi.

Gömrük dəyərinin müəyyən olunmasının beynəlxalq təcrübəsi ilə tanışlıqdan sonra, malların gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi üsulları və onların tətbiqi qaydaları ilə tanış olaq.

Azərbaycan Respublikasında gömrük dəyərinin müəyyən edilməsinin hüquqi bazası «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunudur. Həmin qanunun 17-ci imaddəsinə görə Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən malların gömrük dəyəri aşağıdakı üsullarla müəyyən edilir:

- gətirilən malların sövdələşmə qiyməti ilə;
- eyni malların sövdələşmə qiyməti ilə;
- eyni cinsli malların sövdələşmə qiyməti ilə;
- dəyərin toplanması üsulu ilə;
- dəyərin çıxarılması üsulu ilə;
- ehtiyat üsulu ilə.

Gətirilən malların gömrük dəyərinin sövdələşmə qiyməti ilə müəyyən edilməsi.

Bu üsul gömrük dəyərinin müəyyən edilməsinin əsas üsulu sayılır. Bu üsulun əsas göstəricisi «sövdələşmə qiymətidir».

Ölkənin gömrük ərazisinə gətirilən malın gömrük dəyəri, həmin mal ölkənin gömrük sərhəddindən keçirilərkən, gətirilən mal üçün faktiki ödənilmiş və ya ödənilməli olan qiymət sövdələşmə qiyməti adlanır. Fikir verirsinizsə, burada söhbət əsasən malın ixrac olunmasından, daha doğrusu xarici alqı-satqı sövdələşməsindən gedir.

Alqı-satqı sövdələşməsi, alıcıdan alınacaq mallar üçün ödəməyə nağd pul, satıcıdan isə müəyyən məbləğ əvəzində malın sahiblik hüququnun verilməsini tələb edir. Tərəflər arasında razılaşma olduqda, malların satılması prosesi baş verir.

Gömrük dəyərinin müəyyən edilərkən, sövdələşmə qiymətində nəzərə alınmayan aşağıdakı xərclər, həmin qiymətə daxil edilir:

1) malın, hava və dəniz limanınadək, yaxud ölkənin gömrük ərazisinə daxil olduğu digər hər hansı bir yerə dək gətirilməsi xərcləri;

a) daşınma xərcləri;

b) malın yüklənmə, boşaldılma, yenidən yüklənmə və yenidən boşaldılma, habelə ixrac yerinə qədər malın anbar xərcləri;

v) sığorta xərcləri.

2) alıcının çəkdiyi xərclər:

a) malın alınması üçün çəkilən komisiyon xərcləri istisna olmaqla, komisiyon və broker mükafatlandırmaları üzrə xərclər;

b) konteynerlərin və çox işlənən taranın dəyəri:

v) qablaşdırma materiallarının və işlərinin dəyəri də daxil olmaqla qablaşdırma dəyəri.

3) alıcı tərəfindən birbaşa və dolayı yolla pulsuz, yaxud qiymətləndirilən malların istehsalı və aparılma məqsədilə, satılması ilə əlaqədar istifadə edilməsi üçün aşağıdakı malların və xidmətlərin dəyərinin müvafiq hissəsi:

a) xammalın, materialların, hissələrin, yarımfabrikatların və qiymətləndirilən malların tərkib hissələri olan digər komplektləşdirici məmulatların;

b) qiymətləndirilən malların istehsalı zamanı istifadə olunmuş alətlərin, ştampların, qəliblərin və digər bu kimi əşyaların;

v) qiymətləndirilən malların istehsalı zamanı sərf olunmuş materialların;

q) ölkə ərazisindən kənarında yerinə yetirilən və qiymətləndirilən malların istehsalı üçün bilavasitə lazım olan mühəndis, təcrübə-konstruktor, dizayn, bədii tərtibat, eskiz və çertyoj işlərinin.

4) intellektual mülkiyyət obyektlərinin istifadəsi üçün alıcının birbaşa və dolayı yolla sərf etməli olduğu lisenziyalaşdırma xərcləri və digər ödənişlər;

5) ölkə ərazisində qiymətləndirilən malların istifadə olunmasında, verilməsindən və ya təkrar satışından satıcının birbaşa, yaxud dolayı yolla əldə etdiyi gəlirin bir hissəsi.

Əgər yuxarıda söylədiklərimiz komponentlər qiymətə daxil olmamışdırsa, onda onlar öz əksini gömrük dəyərinin bəyannaməsinin xüsusi bölməsində tapmalıdır.

Bəzi hallar da mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq, müqaviləyə daxil edilmiş bir sıra xərclər faktiki ödənilmiş və ya ödəniləcək qiymətlərdən çıxala bilər:

1) mal Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirildikdən sonra quraşdırılma, yığma, avadanlığın qaydaya salınması və ya texniki yardımlar üzrə olan xərclər;

2) mal Azərbaycan Respublikasının ərazisinə girdikdən sonra, təyinat yerinə daşınma xərcləri;

3) malın idxalı və ya satışı zamanı gömrük rüsumu, vergilər və digər yığımlar.

«Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa görə, aşağıdakı hallarda gətirilən malların gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi «sövdələşmə qiyməti» üsulu ilə həyata keçirilə bilməz:

1) aşağıdakılar istisna olmaqla, alıcının qiymətləndirilən mal üzrə hüquqları sahəsində məhdudiyətlər nəzərdə tutulduqda;

- a) Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş məhdudiyətlər;
- b) malların təkrar satıla biləcəyi coğrafi bölgə (region) məhdudiyəti;
- v) malların qiymətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir etməyən məhdudiyətlər.

2) malın satışı və sövdələşmə qiyməti, təsiri nəzərə alın bilməyən şərtlərin yerinə yetirilməsindən asılıdırsa;

3) deklarant tərəfindən gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi zamanı istifadə olunan məmullatlar sənədlərlə təsdiq olunmamışdırsa və ya kəmiyyətə təyin edilə bilən, dəqiq və obyektiv məmullatlarla əsaslanmırsa;

4) qarşılıqlı asılılığın sövdələşmə qiymətinə təsir etmədiyi və bunun deklarant tərəfindən sübut edildiyi hallardan başqa, sövdələşmə iştirakçıları qarşılıqlı olaraq bir-birindən asılı şəxslər olduqda.

Bir-birindən qarşılıqlı asılı şəxslər dedikdə, aşağıdakı əlamətlərdən heç olmazsa birinə malik olan şəxslər nəzərdə tutulur:

- sövdələşmə iştirakçıları müəssisənin birgə sahibləridirsə;
- sövdələşmə iştirakçılarından biri (fiziki şəxs) və ya sövdələşmə iştirakçılarından birinin vəzifəli şəxsi eyni zamanda digər sövdələşmə iştirakçısının da vəzifəli şəxsidirsə;
- sövdələşmə iştirakçıları əmək əlaqələri ilə bağlıdırsa;
- sövdələşmə iştirakçılarından biri digər iştirakçının payının və nizamnamə kapitalının beş faizindən azını təşkil etməyən və səs hüquq verən səhmlərinin sahibidirsə;
- sövdələşmənin hər iki iştirakçısı üçüncü hüquqi və ya fiziki şəxsin bilavasitə və ya dolayı nəzarəti altındadırsa;
- sövdələşmə iştirakçıları birlikdə üçüncü şəxsə bilavasitə və ya dolayı nəzarət edirlərsə;
- sövdələşmə iştirakçılarından biri o biri iştirakçının bilavasitə və ya dolayı nəzarəti altındadırsa;
- sövdələşmə iştirakçıları və ya onların vəzifəli şəxsləri yaxın qohumdurlarsa.

Eyni malların sövdələşmə qiyməti üsulu.

Gömrük işi təcrübəsində bəzi hallarda malın dəyərinin «sövdələşmə qiyməti» üsulu ilə müəyyən etmək mümkün olmur. Məsələn, aşağıdakı hallarda bu üsul yaramır:

- 1) İdxal olunan mallar satış predmeti olmayanda;
- 2) İdxal malının satışı, onun istifadə və ya sərəncamçılığının məhdudiyətləri ilə bağlı olanda;
- 3) Satış, malın real dəyərinin müəyyənləşdirilə bilməməsi ilə əlaqədar olaraq bəzi şərtlərlə müşayiət olunanda, yaxud dəyərin müəyyənləşdirilməməsi üçün qiymətin uyğun düzəliş əmsalları barədə lazımi məlumat olmadıqda;
- 4) Satış qarşılıqlı asılılıq tərəfləri arasında baş verdikdə:
 - tərəflərin asılılığı qiymətə təsir etdikdə və bu təsir inkar oluna bilmədikdə;
 - malın qiyməti ilkin qiymətlərdən kəskin fərqləndikdə, yaxud müqayisə üçün ilkin qiymətlər olmadıqda.

Bu hallara təsadüf edildikdə, onda malın gömrük dəyəri «eyni malların sövdələşmə qiyməti» üsulu ilə müəyyən edilir.

Eyni mallar dedikdə, qiymətləndirilən mallarla hər cəhətdən, o cümlədən fiziki xüsusiyyətlərinə, keyfiyyətinə, bazardakı nüfuzuna, malın mənşə ölkəsinə və istehsalçılarına görə fərqlənməyən mallar başa düşülür.

Eyni malların xarici görünüşündə cüzi fərqlər olduqda, digər cəhətləri isə eyni olduqda, həmin fərqlər malların eyni olduğunu inkar etməyə əsas vermir. Belə fərqlər aşağıdakılar ola bilər:

- ölçüləri;
- etiketləri;
- rəngi (əgər o qiymətyaradıcı amil sayılmırsa).

Eyni ölkənin ayrı-ayrı istehsalçıların istehsal etdiyi mallar o zaman eyni mallar sayıla bilər ki, alıcı və gömrük orqanlarında malın eyni olmaması barədə heç bir məlumat daxil olmasın.

Eyni malların sövdələşmə qiyməti üsulu malın gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi üçün aşağıdakı hallarda əsas götürülə bilər:

- 1) Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilmək üçün satılsın;
- 2) Qiymətləndirilən malların gətirilməsi ilə eyni bir vaxtda gətirilsin;
- 3) Qiymətləndirilən mallarla eyni kommersiya şərtləri ilə təxminən eyni miqdarda gətirilsin.

Əgər eyni mallar başqa miqdarda və ya başqa kommersiya şərtlərilə gətirilibsə, deklarant onların qiymətlərində bu fərqə uyğun olaraq müvafiq güzəştlər etməli və bunların əsaslı olduğunu gömrük orqanları qarşısında lazımi sənədlərlə təsdiq edilməlidir.

Eyni malların sövdələşmə qiyməti üsulu ilə müəyyən edilən gömrük dəyəri, əvvəlki üsulda göstərilən xərclər nəzərə alınmaqla təshih edilməlidir. Deklarant tərəfindən edilən güzəştlər, ancaq sənədlərlə təsdiq olunmuş dəqiq məlumatlar əsasında aparıla bilər.

Əgər bu üsuldan istifadə edilərkən malların bir neçə sövdələşmə qiyməti aşkar olunarsa, onda idxal olunan malların gömrük dəyəri aşağı olanı əsas götürülür.

Birinci və ikinci üsul malın gömrük dəyərinin müəyyən edilməsinə inkar verməklə, eynicinsli malların sövdələşmə qiyməti üsulundan istifadə olunur.

Eynicinsli mallar dedikdə, bütün xüsusiyyətlərinə görə eyni olmasa da, qiymətləndirilən mallarla eyni vəzifələri yerinə-yetirən və kommersiya baxımından bir-birini əvəz edə bilən mallar başa düşülməlidir.

Malların eynicinsli olması onların keyfiyyətinə, əmtəə nişanının olmasına, bazardakı nüfuzuna və mənşə ölkəsinə görə müəyyənləşdirilir. Mal Azərbaycan ərazisinə girdikdən sonra onun üzərində layihə-konstruktor işləri aparılmışsa, onlar bədii tərtibat, dizayn və digər bu qəbildən olan işlərə məruz qaldıqda, onda bu mallar eynicinsli sayılmırlar.

Bu tələblərdən çıxış edərək, «malların eynicinsli ola bilməsini öyrənmək üçün hansı parametirlərin analiz olması lazımdı?» sualına cavab verməyə çalışaq.

Malların eynicinsli olmasını təsdiqləmək üçün, aşağıdakı parametirləri analiz etmək tələb olunur:

1) fiziki göstəricilər;

- ölçü və forması;
- texniki və digər səviyyənin xarakteristikası;
- hazırlanma üsulu.

2) malın hazırlandığı material:

- şüşə və ya plastika;
- qiymətli və ya qara metaldan;
- parça və ya kağızdan və s.

3) funksiyaları və ya tədqiq sahələri;

4) kommersiya qarışıqlı əvəzetmə, yəni alıcı müqayisə olunan malı əvəzləyici keyfiyyətində qəbul edir (həm funksiyaları yerinə yetirməsinə, həm də kommersiya xarakteristikasına görə).

Eynicinsli malların sövdələşmə qiyməti ilə gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi, eyni malların sövdələşmə qiyməti üsullunda istifadə olunan şərtlər əsasında həyata keçirilir.

Eyni və ya eynicinsli mallar ölkə ərazisində öz ilkin vəziyyətini dəyişdirmədən satıldıqda, malların gömrük dəyərini müəyyənləşdirmək üçün, dəyərin çıxarılması üsulundan istifadə olunur.

Dəyərin çıxarılması üsulu ilə gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi qiymətləndirilən eyni və eynicinsli mallar, ölkə ərazisində öz ilkin vəziyyətini dəyişdirmədən satıldıqda tətbiq olunur. Bu üsul ilə malın gömrük dəyərini müəyyən edərkən, mal vahidinin o qiyməti əsas götürülür ki, bu qiymətlə qiymətləndirilən malın gətirildiyi tarixdən 90 gün

gec olmayaraq, ölkə ərazisində qiymətləndirilən, eyni və eynicinsli malların ən böyük partiyası, satıcı ilə qarşılıqlı asılılığı olmayan sövdələşmə iştirakçısına satılsın.

Beləliklə, gömrük dəyərini müəyyən edilməsi üçün istifadə olunacaq, eyni və eynicinsli malların daxili bazardakı satış qiymətləri aşağıdakı şərtlərə cavab verməlidir:

- 1) mallar Azərbaycan ərazisində dəyişilməz vəziyyətdə, daha doğrusu idxal anında olan vəziyyətdə satılmalıdır;
- 2) idxal olunan eyni və eynicinsli mallar gətirildiyi andan başlayaraq, uzağı 3 ay ərzində satılmalıdır.
- 3) Əgər satış baş tutmazsa, onda idxal olunan (həm də qiymətləndirilən) eyni və eynicinsli malların gətirildiyi andakı formasını dəyişməz saxlamaq lazımdır. Yalnız alıcı, qoyulmuş tələblərə uyğun olaraq, emala məruz qalmış və uyğun düzəlişlə edilmiş mal vahidinin qiymətindən gömrük dəyərini müəyyən edilməsində istifadə edə bilər.
- 4) Lakin bu halda alıcı, gömrük orqanına aparılan düzəlişlərin nə dərəcədə əsaslı olmağını təsdiq etməlidir. Hesablamaların əsasını, malın emalı üzrə işlərin qiymətinin müəyyən edilməsi metodları və düsturları təşkil etməli və aşağıdakı hallar nəzərə alınmalıdır:
 - a) alıcı, bilavasitə və dolayısı ilə mal alıcıya pulsuz və ya ucuz qiymətə göndərməməli, yaxud satıcı Azərbaycan Respublikasına istifadə və ya emal üçün idxal olunan malları bilavasitə və ya dolayısı ilə alıcıya göndərərək pulsuz və ya ucuz qiymətə idxal etməməlidir;
 - b) daxili bazara gətirilən malın ilkin alıcısı satıcısı ilə əlaqədar olmamalıdır.

Bəs malın dəyişdirilmədən satılması nə deməkdir?

İstehsal xarakterli əməliyyatlar (yığma, quraşdırma, rəngləmə və s.) malın ilkin formasını dəyişdirən əməliyyatlar sayılır. Eyni zamanda, malın üzərindəki xarici qablaşdırma materialı götürülsə və ya daxili bazar üçün daha sadə qablaşdırılırsa, aparılan belə əməliyyatlar istehsal xarakteri daşımır və mal ilkin formasını dəyişməmiş

saxlayır.Yaxud malların təbii quruması (ərzaq malları) və buxarlanması (yanacaq və digər duru məmulatlar) zamanı, idxal olunan mallar, forması dəyişilməmiş sayılır.

Dəyərin çıxarılması üsulu ilə gömrük dəyərini müəyyən edərək, mal vahidinin qiymətindən aşağıdakı xərclər çıxılır:

- 1) komisyona mükafatlandırma üçün ödənilmiş xərclər, mənfəətə əlavələr və Azərbaycan Respublikasına gətirilən eyni növ malların satılması ilə əlaqədar ümumi xərclər;
- 2) malların idxalı və satışı ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasında ödənilməli olan idxal gömrük rüsumlarının, vergilərin, yığımların və digər ödənişlərin məbləği;
- 3) ölkə ərazisində daşınma, yüklənmə, boşaldılma işlərinə sərf olunan xərclər;
- 4) quraşdırılma və yaxud sonrakı istehsal prosesi nəticəsində mal vahidinin qiymətinə əlavə olunmuş xərclər.

Bu üsulun əsasını, malın daxili bazardakı satış qiymətinin seçilməsi təşkil edir.

Əvvəlki 4 üsulun heç biri ilə malın gömrük dəyərini müəyyənləşdirmək mümkün olmadıqda, dəyərin toplanması üsulundan istifadə olunur.

Bu üsulla gömrük dəyəri müəyyən edilərək, malın aşağıdakı göstəriciləri toplamaq yolu ilə hesablanmış qiyməti əsas götürülür:

- 1) materialların dəyəri və istehsalçı tərəfindən qiymətləndirilən malın istehsal xərcləri;
- 2) ixrac edən ölkədən eyni növlü malların Azərbaycan Respublikasında satışı üçün səciyyəvi olan ümumi xərclər, o yüklərdən nəqliyyat, yüklənmə sığorta xərcləri və s.;
- 3) Azərbaycan Respublikasına belə malların gətirilməsi nəticəsində ixrac edənə əldə etdiyi mənfəət.

Bir sıra hallarda isə yuxarıda göstərilən üsullarla malın gömrük dəyərini müəyyən etmək olmur. Ümumi şəkildə, həmin hallar aşağıdakılardır:

- 1) mal müvəqqəti əsasda idxal olunursa;
- 2) kirayə və ya mizd müqaviləsi olarsa;
- 3) təmir və ya modifikasiyadan sonra mal təkrar ixrac olunarsa;
- 4) incəsənət əsərləri, unikal məhsullar göndərilərsə;
- 5) eynicinsli və ya eyni mallar idxal olunmazsa;
- 6) mal ixrac ölkəsinin ərazisində təkrar satılmazsa; hazırlayan namələmdursa, yaxud istehsal məsrəfləri haqqında məlumatları təqdim etməkdən imtina edirsə və yaxud bu məlumatlar gömrük orqanları tərəfindən qəbul olunmursa.

«Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 23-cü maddəsində qeyd olunur ki, əvvəlki üsullarla gömrük dəyərini müəyyən etmək mümkün olmadıqda və ya gömrük orqanları dəyərinin müəyyən edilməsində bu üsullardan istifadə oluna bilməməsini əsaslandırdıqda, onda qiymətləndirilən malların gömrük dəyəri beynəlxalq təcrübəyə əsasən müəyyən edilir. Bu ehtiyat üsulu adlanır.

Bildiyimiz kimi, beynəlxalq praktikada gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi, hər şeydən öncə, TTBS-nin VII bəndinə əsaslanır. Bu bəndin ümumi prinsipləri aşağıdakılardır:

- 1) idxal mallarının sövdələşmə qiymətləri maksimal dərəcədə, faktiki qiymətlərə əsaslanan, dəyərləndirmədə istifadə olunan qiymətlər bazası əsasında olmalıdır, daha doğrusu, idxal mallarının ölkə ərazisində rəqabət şəraitində adi ticarət qiymətləridir;
- 2) gömrük məqsədilə malların qiymətləndirilməsində vahid uyğunluq üçün qiymətlərin unifikasiyası;
- 3) qiymətin və düzgün birtərəfliyi, daha doğrusu idxal olunan mallın real qiymətini müəyyənləşdirilməsi;
- 4) qiymət kriteriyalarının sadəliyi və məqsədli olmaması;
- 5) kommertiya praktikasında heç zaman rast gəlməyən şəraitin yaradılması və ya qiymətləndirmə üsullarından istifadə edilməsi;

- 6) əgər malın gömrük dəyəri sövdələşmə qiyməti ilə müəyyənləşdirilə bilmirsə, onda alternativ üsullardan istifadə edilməsi;
- 7) idxal mallarının qiymətləndirilməsində, yerli malların qiymətlərindən, habelə özbaşına və ya qondarma qiymətlərindən baza kimi istifadə olunmaması.

Ehtiyat üsulu tətbiq olunarkən gömrük orqanı onun sərəncamında olan bütün qiymət məlumatlarını deklaranta təqdim edir.

Bu üsulla malın gömrük dəyərini müəyyən etmək üçün aşağıdakı əsas götürlə bilməz:

- 1) ölkənin daxili bazarında malın qiyməti;
- 2) ölkənin daxili bazarında yerli malın qiyməti;
- 3) ixrac edən ölkənin üçüncü ölkələrə göndərdiyi malların qiyməti;
- 4) malın kortəbii müəyyən edilmiş və ya dəqiqləşdirilməmiş qiyməti.

2.2 Gömrük ödənişlərinin tutulması qaydaları.

Bütün ölkələrin dövlət büdcəsi, bir qayda olaraq vergilər və gömrük ödəmələri hesabına formalaşır.

Mal və nəqliyyat vasitələrini keçirən şəxslərdən gömrük orqanı işlərinin aldığı pul vəsaitləri gömrük ödəmələri adlanır.

Dövlətin öz xərclərini ödəmək və iqtisadi sosial həyata müdaxiləsini təmin etmək məqsədi ilə, hüquqi və fiziki şəxslərdən qanunvericilik əsasında topladığı məcburi vəsaitlər vergilər adlanır.

Vergilər və gömrük ödənişlərinin hüquqi əsasını Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş müddəalar, habelə Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunları təşkil edir.

Azərbaycan Respublikası gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən aparılan malların əlavə dəyər vergisinin tətbiqi GM və Azərbaycan Respublikasının «Vergi Məcəlləsi» nə uyğun həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən aparılan mallara aksizlərin tətbiqi, GM və Azərbaycan Respublikasının «Vergi Məcəlləsi» nə nəzərdə tutulan hüquqi normalara uyğun həyata keçirilir.

Vergi sistemi ölkədə istifadə olunun bütün vergi növlərinin məcmusuna deyilir. Dünya ölkələrində 3 cür vergi sistemindən istifadə olunur:

- 1) Mütərəqqi (proqressiv);
- 2) Qeyri-mütərəqqi (reqressiv);
- 3) Qarışıq.

Ən çox istifadə olunan mütərəqqi vergi sistemidir. Bu sistemin əsasını, fiziki və hüquqi şəxslər ilə, qoyulan vergilərin düz mütənasibliyi prinsipi təşkil edir.

Vergiqoyma sisteminin prinsiplərini, ilk dəfə ingilis alimi Adam Smit 1776-cı ildə yazdığı «Millətlərin sərvətinin təbiəti və səbəbləri haqqında tədqiqatlar» kitabında formalaşdırılmışdır. Bu prinsiplər aşağıdakılardır:

- 1) ədalət prinsipi;
- 2) müəyyənlik;
- 3) uyğunluq;
- 4) səmərəlilik;

Ədalət prinsipinin əsasını, vergi ödəyicilərinin ödədiyi vergilərin, üzləşdikləri çətinliklərlə bərabər olmaları təşkil edir.

Müəyyənlik prinsipi ödəniləcək verginin miqdarı, vaxtı, faizi və s. şəxsə əvvəlcədən məlum olmasına əsaslanır.

Vergi qoymada uyğunluq prinsipi, vergi ödəyicilərinin ən uyğun vaxta və uyğun formada ödəyə bilməsidir.

Səmərəlilik prinsipi isə şəxslərdən alınan bütün vəsaitlərin büdcəyə tam daxil olmasını təmin etməyə əsaslanır.

Müasir iqtisadiyyatda dövlətin gəlirlərinin böyük həcmdə artdığı bir şəraitdə vergilərin təsirsiz qalması heç cür mümkün deyildir. Eyni zamanda dövlətin gəlirlərinin

95%-ni vergilər təşkil edir. Vergilər istehsal, istehlak, gəlir bölgüsü və məşğulluğa böyük təsir göstərirlər.

Vergilər istehsala stimullaşdırma, investisiya həcmi, istehsal maliyyə (gəlir-xərc), məşğulluq norması və idarəetmənin texniki vasitəsilə təsir edir.

Adətən, vergi sistemini tənzimləyərkən, qəbul olunacaq vergilərin iqtisadi stimullaşdırmaya ola biləcək mənfi təsirinin maksimum azaldılmasına nail olmaq istəyirlər. Çünki bu təsirlərin qarşısını tam almaq mümkün deyildir.

Vergi dərəcələri ilə investisiya həcmi tərs mütənasibdir. Çünki vergilər investisiyaların gətirdiyi gəlirlərdən alınır. Odur ki, vergi dərəcələri investisiyaların gətirdiyi gəlirlərdən alınır. Odur ki, vergi dərəcələrinin ən optimal variantı seçilməlidir ki, onlar investisiya həcminə ciddi ziyan vurmasınlar.

Vergilər nəticəsində istehsal məsrəfinin azaldılması və ya artırılması istehsalın ümumi həcminə çox böyük təsir göstərə bilər. İstehsalçının aldığı xammal və avadanlıqlara ödədiyi müxtəlif növ vergilər, istər-istəməz malın maya dəyərində öz əksini tapır.

Xırda və orta sahibkarlıqla məşğul olanlar üçün vergi dərəcələrinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Güzəştli vergi olduqda iş yerlərinin artmasına gətirib çıxarır ki, bu da mühüm problem olan işsizliyin tədrici azalması ilə nəticələnir.

Vergilər istehlaka iki cür təsir göstərirlər:

- 1) birbaşa təsir edən vergilər;
- 2) dolaylı vergilər.

Birbaşa vergilər şəxslərin gəlirlərinə qoyulmuş vergilərdir. Dolaylı vergilər isə mal və xidmətlərin qiymətlərinə əlavə olunan vergilərdir.

Gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq, idxal-ixrac əməliyyatlarında ƏDV və aksiz vergiləri tutulur.

Əlavə dəyər vergisi. ƏDV dolaylı vergi olub, əhalinin xərclərindən tutulur. Çünki bu vergi istehsalda və alqı-satqı prosesində yaranır. 1 yanvar 2001-ci ildən qüvvəyə

minən «Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi»nə görə ƏDV 18% qəbul olunmuşdur.

ƏDV ilk dəfə 1954-cü ildən Fransada tətbiq olunmağa başlamışdır. Dövlət büdcəsinə yaxşı gəlir gətirən bu vergi, dünyanın bütün ölkələrində tətbiq olunmur. Məsələn, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ABŞ-da əlavə dəyər vergisi tətbiq olunmur.

Malların, işlərin, xidmətlərin istehsalı prosesində yaranan və onlar satıldıqda büdcəyə keçirilən dəyər artımının bir hissəsinin büdcəyə alınması forması əlavə dəyər vergisidir.

Məlumdur ki, ayrı-ayrı məhsul (iş, xidmət) müəyyən xərclər hesabına başa gəlir və məhsulun maya dəyərini təşkil edir. İstehsalçı isə, həmin maya dəyərini üstünə öz mənfəətini də gələrək baha qiymətə satır. Bu zaman məhsula əlavə dəyər qoyulmasa və məhsul daha baha qiymətə satılmasa, əmək haqqı ödənilə bilməz, əlavə mənfəət əldə olunmaz, nəticədə isə məhsulun istehsal olunmasına heç bir maraq qalmaz. Məhz ƏDV də məhsulun dəyərində əlavə olunmuş dəyərdən tutulur və büdcəyə köçürülür. ƏDV satış zamanı yarandığı üçün bir növ istehlakçının cibindən gedir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ixrac mallarına qoyulan ƏDV və aksizləri Azərbaycan Respublikası vergi orqanları, idxal olunan mallar üçün müəyyən edilmiş ƏDV-ni və aksizləri isə Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları toplayır.

Aksizləri advolar tariflərinə görə hesabladıqda malın gömrük dəyəri, gömrük rüsumu və gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün gömrük yığımlarının miqdarı vergi qoymanın bazası kimi götürülür.

Yoxlama üçün suallar:

- 1. AR-da mövcud qanunvericilik aktları ilə hansı gömrük ödənişləri alınır?*
- 2. XİF-nin dövlət tənzimlənməsinin həyata keçirilmə metodları hansılardır?*

3. *Qeyri-tarif tədbirləri hansılardır?*
4. *Gömrük rüsumlarının hansı növləri var?*
5. *Gömrük dəyəri necə müəyyənləşdirilir?*
6. *Gömrük dəyəri hansı üsullarla müəyyən edilir?*
7. *Vergiləri təsnifatlandırın.*

Ə D Ə B İ Y Y A T

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Bakı 1995
2. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi. Bakı 1997
3. «Gömrük tarifi haqqında» AR Qanunu 20 iyun 1995
4. «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu. 15 dekabr 1992-ci il
5. Heydərov K.F. «Gömrük işinin əsasları, gömrük orqanlarının iqtisadi fəaliyyəti», 2-ci cild, Azər. Döv. Nəş., Bakı 1999
6. Nuriyev C.Q. «Gömrük hüququ», Bakı, «Təfəkkür», 2000
7. Şəkərəliyev A.Ş., Nuriyev C.Q., Əliyev A.Ə. «Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi», Bakı, Qanun 2003
8. Şəkərəliyev A.Ş., Əliyev A.Ə. «Bazar iqtisadiyyatına keçid: dövlətin iqtisadi siyasəti» Bakı 2002.
9. A.D.Erşov: «Международные таможенные отношения» Учебное пособие. Санкт-Петербург-2000

MÖVZU 18. GÖMRÜK İŞİNDƏ İNFORMASIYA SİSTEMİ VƏ ONUN TƏŞKİLİ PRİNSİPLƏRİ

Ölkənin gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi tarazlaşdırılmış iqtisadi siyasətdən və gömrük xidmətinin modelləşdirilməsi səviyyəsindən asılı olaraq, dövlətin perspektiv inkişafının müəyən edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müasir şəraitdə gömrük işinin gömrük tələblərinə cavab verə biləcək səviyyədə qurulması işində əsas istiqamətlərdən biri də gömrük işinin informasiya sisteminin qurulması və gömrük xidmətinin informasiya təminatının təkmilləşdirilməsidir.

Gömrük işinin informasiya sistemi özündə gömrük xidmətlərinin operativ informasiya təminatını əks etdirir. Gömrük informasiya sisteminin yaradılmasının əsas məqsədi mövcud olan informasiya təminatı vasitələrindən səmərəli istifadənin həyata keçirilməsində, həmçinin müasir proqram texniki vasitələrə əsaslanan yeni informasiya avtomatlaşdırılmış gömrük texnologiyasının yaradılması və inkişafı üçün şərait yaradılmasında istifadə olunur. Gömrük işi sahəsində təkmil informasiya sistemi iqşi yaradılması eyni zamanda gömrük orqanlarının öz struktur komponentləri və müvafiq dövlət və qeyri-dövlət orqanları arasında informasiya mübadiləsinin təmin olunması məqsədlərinə xidmət edir.

Gömrük işinin informasiya sistemi gömrük orqanlarının bütün səviyyələrinin (gömrük postsundan - DGK-dək) normal fəaliyyəti üçün təkmil informasiya bazasının yaradılmasının nəzərdə tutur. Gömrük orqanlarının informasiya sisteminin malik olduğu informasiya bazasının özünü də iki hissəyə ayırmaq olar:

- 1) Maşındankənar informasiya bazası.
- 2) Maşındaxili informasiya bazası.

Ümumiyyətlə, gömrük işi sahəsində informasiya sisteminin yaradılması milli gömrük xidmətinin qaydalarına uyğun olaraq, təşkil olunmalıdır. Lakin milli xüsusiyyətlərdən asılı olmayaraq, gömrük işinin informasiya sisteminin təşkilinin əksər

ölkələr üçün xarakterik olan bir sıra ümumi prinsipləri vardır ki, bunlar da aşağıdakılardır:

- gömrük xidmətinin informasiya təminatı məsələlərinin həllinin operativliyi;
- gömrük orqanlarının informasiya sistemi vasitələrinə maliyyə əməliyyatlarının qarşılıq hesabatı;
- informasiya sisteminin və informasiyanın qorunması, həmçinin informasiya resursları üzərində tam nəzarət;
- normativ hüquqi bazanın dəyişməsi zamanı informasiya sisteminin stabilləşdirilməsi vaxtının minimumlaşdırılması;
- gömrük orqanları ilə xarici iqtisadi fəaliyyət subyektləri və müvafiq orqanları arasında operativ qarşılıqlı əlaqənin səmərəliliyi;
- gömrük xidmətinin informasiya sisteminin informasiya bazaları arasında səmərəli keçidin təmin olunması;
- gömrük işinin informasiya sisteminin resurslardan istifadənin maksimum şəffaflığı.

Bütün bu yuxarıda göstərilən xüsusiyyətlə yanaşı ölkəizdə informasiya sisteminin təşkilinin bir sıra özünəməxsus (prinsipləri) xüsusiyyətləri də vardır ki, buna da informasiya sisteminin geniş infratsrukturunun olmaması aiddir.

Yoxlama üçün suallar:

1. Gömrük informasiya sisteminin yaradılmasının əsas məqsədi nədir?

Ə D Ə B İ Y Y A T

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Bakı 1995
2. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi. Bakı 1997
3. «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu. 15 dekabr 1992-ci il
4. Heydərov K.F. «Gömrük işinin əsasları, gömrük işinin təşkili və texnologiyası», 1-ci cild, Azər. Döv. Nəşriyy.,Bakı 1998

5. Heydərrov K.F. «Gömrük işinin əsasları, gömrük orqanlarının iqtisadi fəaliyyəti», 4-ci cild, Azər. Döv. Nəş., Bakı 2000

6. Şəkərəliyev A.Ş., Əliyev A.Ə. «Bazar iqtisadiyyatına keçid: dövlətin iqtisadi siyasəti» Bakı 2002.

Mövzu 19. AZƏRBAYJAN RESPUBLİKASINDA GÖMRÜK İŞİNİN İNFORMASIYAP SİSTEMİNİN TƏŞKİLİ PROBLEMLƏRİ VƏ İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

Həlli vacib olan təşkilati və idarəetmə problemləri arasında Azərbaycanın gömrük xidməti sisteminin bu gün üçün və uzunmüddətli perspektivdə keyfiyyətə yüksəlişini nəzərdə tutan şaxələnmiş, mürəkkəb gömrük infrastrukturunun yaradılması xüsusi maraq doğurur.

Bu bir çox faktorlarla bağlıdır. Faktorların əsasında bazar iqtisadiyyatının inkişafı durur. Şübhəsiz ki, inkişaf etmiş bazar infrastrukturunu və onun digər tərkib hissələri, o ümldən xarici iqtisadi əlaqələr sektoru olmadan bazar iqtisadiyyatı normal fəaliyyət göstərə bilməz.

Gömrük infrastrukturunun getdikə artan rol və əhəmiyyətinə təsir göstərən digər şərait və tələblər mövcuddur:

Birincisi, xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi prosesində funksiyalarının, səlahiyyətlərinin və məsuliyyətlərinin artması ilə əlaqədar olaraq, gömrük orqanlarının fəaliyyətinin çətinləşməsi:

İkincisi, gömrük rəsmiləşdirilməsi və mallara gömrük nəzarəti üzrə işlərin həcmnin əhəmiyyətli dərəcədə artması, onların yerinə yetirilməsinin yeni texnologiyanın və texniki vasitələrin tətbiqindən bir başa asılılığının güclənməsi;

Üçüncüsü, gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə orqanı kimi yeni hüquq və vəzifələri, o cümlədən ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;

Dördüncüsü, gömrük təşkilatlarının kadr heyətinin kifayətə yaxşılaşdırılması və möhkəmləndirilməsi tələbatı, onların peşəkarlığının, bilik səviyyəsinin yüksəldilməsi, yüksək əxlaqi-etik keyfiyyətlərin tərbiyə edilməsi;

Beşinisi, sosial sahənin geriliyinin aradan qaldırılmasının vacibliyi, gömrük əməkdaşlarının sosial müdafiəsinin normal həyat fəaliyyətinin təmin edilməsi;

Altıncısı, gömrük işi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın genişlənməsi və dərinləşməsi prosesinin Azərbaycanın gömrük orqalarının infrastruktur təminatının beynəlxalq səviyyəyə qaldırılmasını tələb etməsi.

Gömrük sisteminin fəaliyyətini təmin edən infrastruktur təminatı elementlərini üç əsas qrupa bölmək olar:

1-ci qrupa mal və nəqliyyat vasitələrinin keçirilməsi, saxlanması və anbar emalı üçün, həmçinin sərnişinlərə xidmət etmək üçün şərait yaradan elementlər daxildir. Başqa sözlə, bu gömrük orqalarının maddi-texniki bazası inzibati binalar, keçid buraxılış məntəqələri, anbar təsərrüfatı, nəqliyyat vasitələri, sosial təyinatlı obyektlər və habelə limanlarda gömrük nəzarəti zamanları və s. hesab edilir.

2-ci qrupa gömrük əməliyyatlarının aparılmasını, prosesin gedişi və alınması nəticəsi barədə məlumatın ötürülməsini təmin edən sistem, vasitə və fəaliyyət növləri (gömrük nəzarətinin texniki vasitələri, gömrük ekspertizası vasitələri, rabitə, gömrük orqanlarının vahid avtomatlaşdırılmış məlumat sistemi, digər elektron hesablama maşınları və kompüter avadanlığı və s.) daxildir.

3-cü qrupa gömrük orqanları kadrlarının normal həyat fəaliyyətinin bərpası üçün maddi, məişət, mədəni və digər şəraitin yaradılmasına xidmət edən sosial infraqstruktura aid edilir.

Hal-hazırda gömrük orqanlarında informasiya sisteminin yaradılması, təkcə gömrük siyasətinin hazırlanması və həyata keçirilməsi ilə deyil, eyni zamanda gömrük orqanlarında operativ idarəetmənin və gömrük orqanlarının öz struktur komponentləri və

müvafiq orqanlar arasında səmərəli informasiya mübadiləsinin təşkil olunmasına yönəldilməsidir.

Gömrük işi sahəsində informasiya sisteminin yaradılması milli gömrük xidmətinin qaydalarına uyğun təşkil olunmalıdır. Ümumiyyətlə, gömrük orqanlarında informasiya sisteminin yaradılmasını müasir proqram-texniki kompleksə əsaslanan yeni informasiya texnologiyalarının cəmiyyət həyatının müxtəlif sferalarına nüfuzlu prosesinin bir hissəsi kimi başa düşmək lazımdır. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi Gömrük işinin informasiya sisteminin yaradılması üzrə beynəlxalq təcrübəni və milli gömrük xidməti qaydalarını nəzərə alaraq iki mərhələli konsepsiya hazırlanmağı nəzərdə tutmuşdu.

Birinci mərhələdə VAİS gömrük orqanlarını bütün səviyələrinin (gömrük məntəqələri, gömrük idarələri və gömrükxanalar, Dövlət Gömrük Komitəsi) fəaliyyətini təmin edərək əsas gömrük informasiya texnologiyalarının reallaşdırır. Vahid Avtomatlaşdırılmış İnformasiya sistemə kompüter texnikası və proqram təminatının tətbiqi ilk nöbədə bəzi problemlərin, xüsusən, Dövlət Gömrük Komitəsinin mərkəzi aparatında yaranan problemləri həll etmək üçün həyata keçirilir. Avtomatlaşdırılmış prosesi yuxarıdan aşağıya istiqamətdə həyata keçirilir. Nəticədə Azərbaycanın gömrük orqanlarında güclü texniki potensial yaradılmışdır.

Hansı ki, Azərbaycanda artıq kompleks avtomatlaşdırma ayrı-ayrı iş yerlərinin avtomatlaşdırılmasından inteqrasiya olunmuş sistemə və gömrük informasiya texnologiyalarının avtomatlaşdırılmasının keçid məsələlərinin həllinə imkan yaradacaqdır.

Bunu aşağıdakı jədvəldən daha aydın görmək olar:

1993-1999-cu illərdə maddi texniki bazanın gücləndirilməsi haqında.

İllər	Kompüter	Lokal şəbəkə	Model əlaqə
1993	10	-	-
1994	20	1	-

1995	38	2	1
1996	58	4	6
1997	108	8	10
1998	158	16	13
1999	233	20	13

Maddi-texniki bazanın güjləndirilməsi müsadirə olunmuş malları 1994-1999-cü illərdə 47,8 milyon manatdan 3 mlrd. 113,2 mln. manata, tutulmuş jərimələri 102,8 mln. manatdan 2 mlrd. 485,3 mln. manata çatmışdır. Bunun aşağıdakı jədvəldən daha əyani görmək olar.

Müsadirə olunmuş mallar və jərimələr haqqında.

İllər	Müsadirə edilmiş mallar	Tutulmuş jərimələr
1994	47,8	102,8
1995	80,1	205,9
1996	845,8	506,2
1997	377,8	520,9
1998	501,2	813,6
1999	3113,2	2485,5

İkin mərhələdə VAİS mövjud avtomatlaşdırılmış sisteminin yeni proqram-texniki və texnologi platformasında məntiqi inkişafının nəticəsi kimi çıxış edir.

Yeni proqram-texniki platforma adı altında. Müasir güclü hesablama texnika və telekommunikasiya vasitələri ilə yanaşı, həm də ORACLECASE kompleksinə daxil olan mahiyyətləşdirmə sistemlərin - WINDOWS UNIX əməliyyat sistemləri, WINDOWS, NOVELL şəbəkə əməliyyat sistemləri ORACLE verilənlər bazasının idarə edilməsi sistemi və progressiv ümumsistemli proqram vasitələri başa düşülür.

Yeni proqram - texniki platformanın tətbiqi bizə aşağıdakıları həyata keçirməyə imkan verəcəkdir:

- avtomatlaşdırılmış məntəqələrin əhatə dairəsini genişləndirəcəkdir;

- sistemin fəaliyyətinin etibarlılığını yüksəldəcəkdir;

- informasiya resurslarını sanksiyalaşdırılmış girişdən müdafiə edərək qoruma elementlərini özündə birləşdirəcəkdir, Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsində Vahid avtomatlaşdırılmış İnformasiya sisteminin (VAİS) yaradılması və inkişafı məqsədləri aşağıdakıların hesabına təmin olunacaq:

- kompüter və texnologiyasını telekommunikasiya texnologiyası sahəsindəki son nailiyyətlərin bazasında VAİS-nin aparat-proqram platformasının inkişaf etdirilməsi və həyata keçirilməsi;

- elektron sənədlərin və gömrük sənədlərinin emalının hissəsi kağızsız texnologiyasının tətbiqi;

- gömrük orqanlarının öz aralarında və müvafiq orqanlarla gömrük orqanları arasında operativ qarşılıqlı əlaqəni təmin edən elektron ötürüjüdə istifadə əsasında gömrük orqanlarının vahid informasiya məkanının nyaradılması;

- gömrük proseduraları, texnologiyaları, normativ baza və sənədlərinin formalaşdırılması və standartlaşdırılması;

- malların təsnifatının və situasiyaların gömrük qiymətləndirilməsinin obyektiv parametrlərinin işlənməsi və tətbiqi.

- malların rəsmiləşdirilməsi və mallara əlavə vaxt proseslərinin bölünməsi;

- mallara uzunmüddətli nəzarət tələb edən (müvəqqəti ixraj idxal, təkrar ixraj, idxal, barter əməliyyatları) qaydalar zamanı mallar üzərində nəzarət və malların qiymətlənməsi sisteminin yaradılması;

- gömrük orqanları ilə xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının münasibətlərinin rahatlaşdırılacaq və fasiləsizliyinə zəmanət verəcəkdir xidmətin göstərilməsi.

Hazırda işlənən VAİS mərhələlərinin qiymətləndirilməsinin kriteriyaları aşağıdakılardır:

- gömrük statistikasının etibarlılığının artırılması;
- gömrük ödənişlərinin dövlət büdcəsinə jəlb edilməsinin tamlığı;
- gömrük nəzarətinin effektivliyinin yüksəldilməsi, gömrük rəsmləşdirilməsinə xərjlərin azaldılması;
- gömrük xidməti məsələlərinin həllinin operativliyinin yüksəldilməsi;
- informasiya-axtarış, hesabat - bu analitik işlərə maliyyə vaxt sərfinin azaldılması;
- gömrük orqanlarının maliyyə əməliyyatlarının qarşılıqlı hesabıt (gömrük ödənişlərinin hesablanmasına) və jəlb edilməsinə nəzarət;
- normativ hüquqi bazanın dəyişilməsi zamanı sistemin stabilləşdirilməsi vaxtının minimumlaşdırılması;
- sistemin kritik komponentlərinin - aparat hissəsi, proqram təminatı. Kommunikasiya verilmələrinin tamlığı.

Yoxlama üçün suallar:

- 1. Gömrük infrastrukturunun getdikcə artan əhəmiyyətinə təsir göstərən tələblər hansılardır?*
- 2. Gömrük sisteminin fəaliyyətini təmin edən infrastruktur təminat elementlərini hansı qruplara bölmək olar?*

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Bakı 1995
2. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi. Bakı 1997
3. «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu. 15 dekabr 1992-ci il

4. «İnvestisiya fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının 13 yanvar 1995-ci il qanunu.
5. «İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu. 1995
6. Heydərov K.F. «Gömrük işinin əsasları, gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyəti»,3- ci cild, Azər. Döv. Nəş., Bakı 2000
7. Heydərov K.F. «Gömrük işinin əsasları, gömrük işinin idarə edilməsi və inkişafı»,4- ci cild, Azər. Döv. Nəş., Bakı 2000
8. Şəkərəliyev A.Ş., Əliyev A.Ə. «Bazar iqtisadiyyatına keçid: dövlətin iqtisadi siyasəti» Bakı 2002.
9. Berlin G.A., İvanov N.A. «Tovarnaə nomenklatura vneşnegkono-miçeskoy deätelğnosti SNQ» FORUM. Metodiçeskiy sbornik. Vıp.2 M.1996
10. Qerçikova İ.N. «Marka i mejdunarodnoe kommerçeskoe delo» M. 1990.

MÖVZU 20. MÜASİR ŞƏRAİTDƏ GÖMRÜK RÜSUMLARI VƏ ONLARIN İQTİSADI TƏTBİQİ VƏ FUNKSIYALARI

Müasir şəraitdə XİF-in tənzimlənməsi istifadə edilən ən mühüm iqtisadi metodlardan biri gömrük rüsumlarıdır. Gömrük rüsumu və Azərbaycan Respublikasının gömrük məsələsində nəzərdə tutulmuş digər rüsum növləri-mallar Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilərkən və ya bu ərazidən çıxarılarəkən Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları tərəfindən tutulan haqq olmaqla yanaşı həm də bu cür idxal və ixracın mühüm şərtidir. Gömrük rüsumlarının formalaşmasında onun iqtisadi təbiətini və yerinə yetirdiyi funksiyaları nəzərə almaq vacibdir, çünki onlar rüsumların əsas metod və prinsiplərini təyin edir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində və XİF-in liberallaşdırılmasında gömrük rüsumları XİF-in iqtisadi tənzimləyicisi olmuşdur.

Gömrük rüsumlarının köməyi ilə uyğun malların idxal və ixracını mükafatlandırma, onu məhdudlaşdırma, yerli əmtəə istehsalçılarının mallarına və onların xarici rəqiblərinin mallarına oxşar əmtəələrə bərabər iqtisadi şərtlər qoya bilər, müəyyən elmi-texniki, ekoloji, valyuta-maliyyə siyasətini XİF-in subyektlərinin fəaliyyətini ümumdövlət, milli maraq yoluna istiqamətləndirə bilər. Hər bir ölkənin gömrük tarifləri, gömrük rüsumu alınan malların sistemləşdirilmiş siyasından ibarətdir. Bu mallar öz mənşəyi və həmin malların emalı dərəcəindən asılı olaraq quruplaşdırılır. Hər bir mal üçün həmin mala tətbiq edilən rüsum dərəcəsi göstərilir.

Rüsum qiymətlər kateqoriyasına aiddir. Bu hər konkret əmtəə üzrə rüsum əsaslarına fərdi yanaşmanın, onların milli və dünya xərcləri və qiymətləri ilə kordinasiyasını, istehlak mallarının xassə və keyfiyyətlərinin parametrlər uçotunu tələb edir. Əvvəllər Avropada gömrük rüsumları yüksək səviyyədə müəyyən olunur və ona dövlətin zəruri gəlir mənbəyi kimi baxılırdı. Sonradan XX əsrdə gömrük rüsumlarının aşağı düşməsi, dövlət gəlirlərinin formalaşmasında onların rolunun zəifləməsi tendensiyası meydana çıxda, bununla əlaqədar idxal mallarının kənardan gətirilməsinin

kəskin surətdə məhdudlaşdırılması, qadağan olunması və tənzimlənməsi funksiyası irəli sürülürdü. Milli və dünya qiymətləri səviyyəsi əmtəələrə və konkret məlumatlarının vergi normalarının daha dəqiq diferensiasiyasına tələbat artmışdır.

Gömrük rüsumlarının, vergi normalarının aşağı düşməsi və onların əmtəə qurupları və konkret məlumatlar üzrə diferensiasiyasının güclənməsinə dair tendensiyalar obyektiv amillərlə əsaslandırılmışdır. Milli iqtisadiyyatın ixtisaslaşdırılması ölkələrin xarici ticarət siyasətinin qruplar, məhsulun növü, texnologiya dərəcəsi, xarici və milli sərvətlər məhsulların istehsalı və reallaşdırılması uçuotu ilə məhsulların qrupunu və milli məhsullar üzrə gömrük rüsumlarının diferensiasiyasının əsaslandırılmasını tələb edir. Bu problemi qiymətin ümumi nəzəriyyəsi və diferensial re nta nöqtəyi-nəzərdən həll etmək, yaxud rüsumlara beynəlxalq diferensial renta kimi baxılması mümkündür. Dünya iqtisadi sistemində başqa diferensial rentanın daha bir forması mümkündür. Bu forma müxtəlif ölkələrin milli istehsal xərclərində sabit fərqlər əsasında yaranaraq ümumtəhsil və milli kadrların peşə hazırlığı sistemindəki elementlərin və elmi tədqiqatların inkişafı səviyyəsində şərtləndirilməsi və onların iqtisadiyyata tətbiqi, öz növbəsində ölkənin zəngin olması və onun imkanları, texniki səviyyəsi istehlakının təşkili və s. ilə müəyyən olunaraq meydana çıxır. Məs: aşağı istehsal xərcləri iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin yüksək keyfiyyətli məhsulları onun təbii rüsumlarının zənginliyi ilə şərtləndirilmişdir – onların çoxu xammal və enerqetika rüsumlarının iri idxalçılarıdır və göstərilən ölkələrin qeyri-münasib vəziyyəti, əsas etibarılı yuxarıda deyilən amillərin yerli istehsal ixtisaslaşdırıldığı məhsulun bir növü üzrə rəqabət üstünlüyünə malik ola bilər, lakin diqqət növü üzrə yox. O ixtisaslaşdırıldığı məhsula uğun ixrac edə bilər və milli istehsalın bu və ya digər səbəblərə görə iqtisadi cəhətdən məqsədə uyğun olmayan məhsullarını daşıya bilər.

İstehsalın beynəlmiləl xərcləri istehsalının təbii şəraitini, yerli, kadrların peşə hazırlığı, texnologiya və istehsalın təşkili sahəsində müəyyən rəqabət üstünlüyünə malik olan əsas istehsalçılar tərəfindən dünya bazarlarına çıxarılmış ixtisaslaşdırılmış

məhsulların, profilli istehsalının milli xərcləri əsasında olan şərt qənaətbəxş mübarizəsi nəticəsində formalaşmışdır.

Müxtəlif ölkələrdə məhsulun milli istehsal şəraitində müsbət sabit qiymətləri təyinolunan milli və dünya xərc və qiymətləri nin arasındakı fərkdir.

Bu fərqlər gömrük rüsumlarının obyektiv əsaslarıdır. Qiymətin ümumi nəzəriyyəsi və diferensial renta-nöqtəyi nəzərdən gömrük rüsumlarının iqtisadi təbiətinin onun funksiyasının təyin olunmasının onların kəmiyyətə əsaslandırılmasının prinsip və metodların qıssa və dürüst idarə edilməsinin izah olunmasının mümkünlüyünü irəli sürür. Qiymətlərin və diferensial rentanın ümumi nəzəriyyəsi; onların gömrük rüsumlarının formalaşmasının konsepsiya tətbiqi dövlətin xarici siyasətinin əsas vasitəsi kimi gömrük rüsumlarının obyektiv bazasını yaradır.

Gömrük rüsumlarının beynəlxalq hüquq sistemində formalaşması beynəlxalq ticarət müqaviləsi və razılaşdırılmaları ilə nizamlaşdırılır. Qeyd etmək lazımdır ki, gömrük rüsumları adətən dünya ölkələrində dövlət büdcəsinin gəlirlərinin 5-6% təşkil edirlər. Gömrük rüsumları idxalla rəqabət aparan istehsalçılar üçün həmişə vacibdir və hər hansı bir mala qoyulan gömrük rüsumu yalnız həmin malı istehsal edən firmanı himayə etmir. O, həmçinin həmin firmada işləyən fəhlə və qulluqçuların gəlirlərini himayə edir.

Gömrük rüsumları Avropa ölkələri arasında bütünləşmə hərəkatının güclənməsi səbəbi ilə daha da azalmağa doğru meyl etməkdədir.

Xarici ticarətin son dərəcədə önəmli rol oynadığı ölkə iqtisadiyyatı strukturunda, xarici ticarətin payı yüksək olan ölkələrdə gömrük rüsumlarının payının son dərəcədə məhdud qaldığını anlamaq mümkündür, çünki, yüksək gömrük rüsumu tətbiqi dünya ticarətinin daraltdığını və ən önəmlisi də milli iqtisadiyyata təsir etdiyini göstərməkdədir.

Ümumiyyətlə, sənayeləşmiş ölkələrdə gömrük rüsumlarının alınmasında məqsəd dövlətə gəlir gətirmək deyil, hökumətin iqtisadi siyasətinin gərəkləşdirildiyi ölçüdə yerli sənayeni xarici sənayeyə qarşı qorumaqdır.

İstənilən əmtəələrin rüsum həcmi müəyyən etmək üçün milli və benəlxalq xərc və qiymətlərin müəyyən olunması vacibdir. Rüsumların hesablanması üçün milli və dünyha qiymətlirindən istifadə olunur. Bu rüsumlar dünya və milli qiymətlər arasında olan ərqlər ya da onlara uyğun fərqlər əsasında müəyyən olunur. Bu rüsumlar sabitləşdirmə funksiyasını yerinə yetirir. Yerli və xarici stehsal malları üçün rəqabət şəraitini bərabərləşdirir və başqaları üçün üstünlük yaradır.

Bu halda rüsumlar proteksionist funksiyasını yerinə yetirir və yerli bazarın xarici malların buraxılmasını məhdudlaşdırır.

Deməli, idxal rüsumları milli və dünya qiymətləri arasındakı fərqlərdən aşağı təyin ola bilər. Tutaq ki, əmtəənin milli qiyməti həmin bu əmtəəyə olan dünya qiymətindən 10% yüksəkdir. Bu əmtəənin dünya və milli qiymətləri arasında olan fərqə gömrük rüsumları quruluşunun aşağı variantları mümkündür.

1. əmtəəyə idxal rüsumu 10%-dən yuxarı səviyyədə müəyyən olunur. Bu rüsum proteksionist funksiyasını yerinə etirəcək, məhdudlaşdıracaq, yüksək səviyyədə isə bu əmtəənin idxalını qadağan yedəcək.
2. idxal rüsumu 10% səviyyəsində, yaxud qiymətlər arasındakı fərqə uyğun olaraq müəyyən edilir. Belə rüsum ölkənin xaricilər və yerli istehsalçıları üçün olan daxili bazarında rəqabət şəraitini eyniləşdirəcək və beləliklə tənzimləyici funksiyasını yerinə yetirəcək;
3. İdxal rüsumu 10%-dən aşağı səviyyədə müəyyən edilir. Belə liberal rüsum əmtəələrin daha geniş idxal olunması üçün şərait yaradır, ancaq onun sıfır səviyyəsinə yaxınlaşması yerli bazara kənardan gətirilən malların iqtisadi tənzimlənməsindəki rolunu itirəcək.

Əgər əmtəənin dünya və milli qiymətlər arasındakı fərqi 10%-dən aşağıdırsa, idxal rüsumu 10% səviyyəsində müəyyən ediləcək proteksionist funksiyasını yerinə yetirə bilər. Əgər müxtəlif mallara eyniölçülü idxal rüsumları təyin olunarsa, bu o demək deyil ki, onların hamısı xarici ticarətin tənzimlənməsi sahəsində eyni funksiyasını yerinə

yetirirlər. Eyni əmtəə üçün milli və dünya qiymətləri arasında əmələ gələn qarşılıqlı münasibətlərdən asılı olaraq bu rüsumlar proteksionist funksiyanı, digərləri üçün xarici və yerli malların rəqabətin bərabərləşdirilmiş şəraitlərinə uyğun idxal miqyasını sabitləşdirməyi, üçüncülər üçün isə idxalın imkanlarını yerinə yetirməyə kömək edirlər. Rüsumları müəyyən edərkən təkcə istehsalın milli şəraitlərini və malların təklifinin dəyişməsi deyil, beynəlxalq xərcləri, dünya qiymətlərini və dünya bazarının ümumi konyukturasını da nəzərə almaq lazımdır. Əgər bir sıra ölkələrdə bu əmtəəyə idxal rüsumu vahil səviyyədə müəyyən olunursa, dünya və milli qiymətlər arasında münasibətlərdən asılı olaraq bu rüsum bir ölkədə proteksionist funksiyanı, digər ölkədə stimullaşdırıcı, üçüncüdə isə adi, tənzimləyici funksiyanı yerinə yetirir. Məs., əgər verilmiş əmtəəyə 10% idxal rüsumu müəyyən olunursa, onda A ölkədə, hansı ki, milli qiymətlər dünya qiymətlərindən 10% yüksəkdir rüsum-proteksionist rüsum olacaq. B ölkəsində hansı ki, milli qiymətlər dünya qiymətlərindən 10% yüksəkdir-rüsum tənzimləyici funksiyanı yerinə yetirəcək, D ölkəsində isə – milli qiymətlər dünya qiymətlərindən 1% yüksəkdir. Onda rüsum stimullaşdırıcı funksiyanı yerinə yetirəcək. O ölkələrdə idxal rüsumlarının səviyyəsi yüksəkdir ki, orada iqtisadiyyat daha az rəqabətqabiliyyətlidir. İnkişaf etmiş ölkələrə nisbətən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sənaye mallarına daha yüksək idxal rüsumları tətbiq olunur. İnkişaf etmiş ölkələrdə yüksək idxal rüsumları onların sənayesini iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin rəqabətindən qoruyur.

Əsas idxalçı olan ölkələrdən xammalın və enerji daşıyıcıların idxalı gömrüksüz ya da minimum rüsumlarla həyata keçirilir. Xammalın emalı zamanı alınan məhsulların idxal, ixrac rüsumlarının səviyyəsi, bir qayda olaraq artır. Bununla da xammalın emal dərəcəsi ilə rüsum norması münasib şəraitdə artır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, hər hansı bir mala qoyulan gömrük rüsumu yalnız həmin malı istehsal edən firmaları himayə etmir. O həm də istehsal edən firmaların işçilərinin də gəlirlərini himayə edir.

Beləliklə, gömrük rüsumları dövlət büdcəsinin gəliri kimi yox, yerli istehsalçıların mənafeyini qorumaq kimi istifadə olunur.

Yoxlama üçün suallar:

1. Gömrük rüsumlarının iqtisadi təbiətini şərh edin.
2. Gömrük rüsumlarının funksiyaları hansılardır?

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Bakı 1995
2. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi. Bakı 1997
3. «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu. 15 dekabr 1992-ci il
4. «İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu. 1995
5. Heydərov K.F. «Gömrük işinin əsasları, gömrük işinin təşkili və texnologiyası», 1-ci cild, Azər. Döv. Nəşriyy., Bakı 1998
6. Heydərov K.F. «Gömrük işinin əsasları, gömrük orqanlarının iqtisadi fəaliyyəti», 2-ci cild, Azər. Döv. Nəş., Bakı 1999
7. Nuriyev C.Q. «Gömrük hüququ», Bakı, «Təfəkkür», 2000
8. Şəkərəliyev A.Ş., Nuriyev C.Q., Əliyev A.Ə. «Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi», Bakı, Qanun 2003
9. Şəkərəliyev A.Ş., Əliyev A.Ə. «Bazar iqtisadiyyatına keçid: dövlətin iqtisadi siyasəti» Bakı 2002.
10. Berlin G.A., İvanov N.A. «Tovarnaə nomenklatura vneşnegkono-miçeskoj deatəlğnosti SNQ» FORUM. Metodiçeskiy sbornik. Vıp.2 M.1996

MÖVZU 21. AZƏRBAYCANIN BEYNƏLXALQ GÖMRÜK TƏŞİKLATI İLƏ ƏMƏKDAŞLIĞININ TƏKMİLLƏŞDİRİMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Bu gün beynəlxalq aləmdə, o cümlədən də Azərbaycanda xarici iqtisadi əlaqələrin mahiyyətində yeni keyfiyyət dəyişiklikləri, qlobal qarşılıqlı asılılıqların daha da dərinləşməsi meyli müşahidə olunmaqdadır. Belə ki, müasir şəraitdə dövlətlərin iqtisadi inkişafının təcrid olunmuş halda həyata keçirilməsinin qeyri-mümkünlüyünü istr-istəmər xarici amillərin tam ciddiliklə nəzərə alınmasının zəruriliyini obyektiv bir şərt kimi qarşıya qoyulur. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, sosial-iqtisadi inkişafın səviyyəsindən və milli xüsusiyyətlərdən əslı olmayaraq, ayrılıqda hər bir ölkə özünün milli təhlükəsizlik sisteminin formalaşmasında, iqtisadi inkişaf strateqiyası və taktikasının seçilməsində daxili və xarici amillər kompleksin dialektik vəhdətinə əsaslanmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri öz müstəqil milli iqtisadiyyatını formalaşdırmaq olmuşdur. Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, iqtisadi müstəqillik siyasi suverenliyin əsası və zəruri şərtidir. İqtisadi müstəqilliyə nail olmaq və bazar iqtisadiyyatına tam mənada keçmək isə bazar prinsiplərinə əsaslanan, dəyişikliklərə adekvat şəkildə uyğunlaşmaq qabiliyyəti olan və dünya təsərrüfatına səmərəli surətdə inteqrasiya olunmuş iqtisadi sistem qurulmalıdır.

Hal-hazırda respublikamız inzibati-amirlik sistemindən bazar iqtisadiyyatına keçid mərhələsini yaşayır. Gələcəkdə milli iqtisadiyyatımızın formalaşdırılması məhz bu mərhələdə həyata keçirilən iqtisadi islahatların səmərəliliyindən və effektivliyindən bilavasitə asılıdır. Bu gün Azərbaycanda həyata keçirilən iqtisadi islahatlarda dövlət aparıcı rol oynayır. Respublikamızın son illər «açıq qapı» siyasəti yeritməsi onun dünya iqtisadi sistemə inteqrasiyası üçün əlverişli zəmin yaratmışdır. Ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına tınainteqrasiyası prosesinin ilkin formalarından biri kimi xarici ticarətin mühüm rolu var.

Eyni zamanda o da aydındır ki, bu gün respublika iqtisadiyyatının yalnız daxili inkişaf amilləri hesabına dirçəldilməsi qeyri-mümkündür. Daxili potensiyadan maksimum

istifadə etməklə yanaşı xarici faktorlardan da mümkün olduğu qədər istifadə olduqca vacibdir. Bu baxımdan Azərbaycanın beynəlxalq ticarət və gömrük təşkilatları ilə əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsi respublikamızın iqtisadiyyatı, xüsusi ilə də xarici ticarət əlaqələri üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Məlumdur ki, ticarət və gömrük işi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələr əsasında həyata keçirilir. Bu gür əməkdaşlığın bir neçə forması mövcuddur:

1. Azad ticarət zonaları.
2. Gömrük ittifaqları.
3. Ümumi və ya vahid bazar.
4. İqtisadi və valyuta ittifaqı.

Azad ticarət zonası gömrük işi və ticarət sahəsində əməkdaşlığın ən sadə formasıdır. Bu cür zonaya daxil olan ölkələr öz aralarında ticarət və gömrük maneələrini aradan qaldırmaq barədə razılığa gəlirlər və birbaşa və ya tədricən öz aralarında ticarətdə gömrük rüsumlarını tamamilə ləğv edirlər. Bu cür əməkdaşlıq zamanı azad ticarət zonasına daxil olan ölkələr öz müstəqilliklərini tam saxlayır və bu zonaya daxil olmayan ölkələr barəsində hər biri ayrılıqda siyasət həyata keçirir. Bu ölkələrin hər biri öz gömrük tariflərini də saxlayır.

Gömrük ittifaqı bu sahədə əməkdaşlığın nisbətən yüksək pilləsidir. Gömrük ittifaqına daxil olan ölkələr öz aralarında ticarət zamanı gömrük rüsumu tətbiq etmirlər. Bu ölkələr vahid tarif siyasətindən istifadə edirlər və 3-cü ölkələrə qarşı eyni siyasət həyata keçirirlər. Gömrük ittifaqına daxil olan ölkələrin hüquqları bir qədər məhdudlaşdırılır. Belə ki, onlar könüllü surətdə öz hüquqlarının bir hissəsini formalaşmış mərkəzi orqana verirlər. Buna misal olaraq, MDB daxilində bir neçə ölkənin yaratdığı gömrük ittifaqın və ya ASEAN-1 göstərmək olar.

Tətbiq olunan sahədə əməkdaşlığın forması isə *ümumi və ya vahid bazar* mərhələsidir. Bu halda ölkələr arasında yalnız mallar deyil, eləcə də kapital və əmək ehtiyatları da sərbəst hərəkət edirlər.

Müasir dövrdə beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın ən yüksək forması *iqtisadi və valyuta ittifaqı* mərhələsidir. Bu ittifaqa daxil olan ölkələr arasında sərhədlər formal xarakter daşıyır. Məsələn, hal-hazırda Avropa İttifaqı əməkdaşlığın göstərilən mərhələsindədir. Burada ayrı-ayrı sahələr üzrə iqtisadiyyatın inkişafı birlikdə tənzimlənir və ittifaq daxilində vahid valyuta tətbiq edilir.

Hal-hazırda ticarət və gömrük işi sahəsində dünya ölkələri arasında mövcud olan ən nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlardan biri Ümumdünya Ticarət Təşkilatıdır (ÜTT). Təşkilat 1948-ci ildən Tarif və Ticarət üzrə baş saziş (QATT) adı altında fəaliyyət göstərmişdir. Yalnız 1994-cü il aprelin 15-də Mərakeşdə keçirilən Uruqvay raundunun son iclası zamanı təşkilatın adı dəyişdirilərək ÜTT adlandırılmışdır. ÜTT hal-hazırda beynəlxalq ticarətin və ticarət siyasətinin tənzimlənməsi sahəsində əsas götürülərək bir sıra prinsipləri müəyyən edir. Bu prinsiplər aşağıdakılardır:

1. Daha əlverişli şərait rejimi;
2. Milli rejim;
3. Qarşılıqlı əlverişlilik;
4. Ticarətdə ayrışdırıcıya yol verməmək;
5. Tərəflərin hüquq və vəzifələrinin bərabərliyi;
6. Ticarətdə aşkarlıq;
7. Ticarətdə maneələrin tədricən aradan qaldırılması;
8. Xarici ticarətin tənzimlənməsində yalnız gömrük tariflərinin tətbiq edilməsi.

Təşkilat həmçinin ticarət və gömrük işi sahəsində məsələlərin həlli üçün hakim kimi də çıxış edir.

Respublikamızın ÜTT-yə üzv olma prosesi 1997-ci ilin iyunundan başlayıb. Belə ki, Azərbaycan 1997-ci ilin iyununda ÜTT-yə üzv olmaq üçün müraciət etmiş və müşahidəçi statusunda bu təşkilata qəbul olunmuşdur.

1997-ci ilin iyununda ÜTT tərəfindən Azərbaycan üzrə işçi qrup yaradılmışdır. Qrupun tərkibinə ABŞ, Avropa İttifaqı ölkələrini təmsil edən Almaniya, Yaponiya, Kanada, Türkiyə, Avstraliya, Yeni Zelandiya, İndoneziya və Tailand kimi ölkələr daxildir. Qrupun sədri Almaniyanın ÜTT-də yanında olan daimi nümayəndəsidir.

ÜTT-yə üzv olma prosedurasını uyğun olaraq Azərbaycan xarici ticarət-iqtisadi fəaliyyətin bütün aspektlərini əhatə edən «Xarici ticarət rejimi haqqında» memorandumu 1999-cu il martın 22-də işçi qrupa və ümumilikdə ÜTT-yə təqdim edib. Lakin qeyd edək ki, hələ 1999-cü il martın 12-də Azərbaycanın baş naziri Artur Rasizadənin verdiyi sərəncamla o vaxtkı Xarici iqtisadi Əlaqələr Nazirliyinə tapşırılırdı ki, ÜTT ilə genişlənən əlaqələri daha da gücləndirmək üçün BVF, DB, AYİB-lə birlikdə xarici ticarət rejimi haqqında memorandum hazırlansın. Xarici ticarət rejimi haqqında memorandumun belə gec hazır olmasının əsas səbəbi memorandumla bağlı ÜTT-nin qoyduğu tələbələrlə əlaqədar idi. Memorandumun sürətlə hazırlanması orada bir çox çatışmazlıqları üzə çıxara bilərdi ki, bu da müəyyən problemlərin yaranması ilə nəticələnərdi.

Xarici ticarət rejimi haqqında memorandum təqdim edildikdən sonra maraqlı ölkələr tərəfindən Azərbaycan hökumətinə ünvanlanmış suallar daxil olmağa başladı. Ümumilikdə isə memorandumla əlaqədar 15-dən artıq ölkələrdən 200-ə yaxın sual daxil olmuşdur. Suallar əsasən aşağıdakılara ailə olub:

- ümumi iqtisadi siyasət;
- neft strategiyası;
- qiymət əmələgəlmənin tənzimlənməsinin norma və praktikası;
- vergiqoyma sistemi;

- iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində, xüsusilə də kənd təsərrüfatında subsidiyalar;
- xarici investisiyalar rejimi;
- antiinhisar siyasəti;
- tədiyyə balansı;
- tarif imtiyazları, gömrük yığımları, tarif qoyuluşları sahəsindən istisnalar və s. də aid olmaqla idxal gömrük tarifi məsələləri;
- milli istehsalçıları müdafiə etmək üçün həyata keçirilən tədbirlər
- idxal lisenziyalaşdırılması;
- ixracın tənzimlənməsi;
- dövlət ticarət müəssisələri;
- idxal əməliyyatların standartlaşdırılması və sertifikatlaşdırılması sistemi, sanitariya və fitosanitar tədbirlər;
- xarici ticarətə aid statistika və məqalələr;
- xidmət sferasının ticarət aspektləri;
- intellektual mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi sistemi və s.

Azərbaycan hökuməti artıq verilmiş suallara cavablarını hızrlayaraq maqraqlı tərəflərə göndərmiş və bununla da birinci mərhələ başa çatmışdır. Hazırda Azərbaycan ÜTT-yə üzvlük prosedurasının ikinci mərhələsinin başlanğıcında, yəni birbaşa danışıqlar ərəfəsindədir. Son məlumatlara görə, Azərbaycanla ÜTT arasında birbaşa danışıqlar 2002-ci ilin 3 iyununda təşkilatın Cenevrədə yerdəşən mənzil-qərargahında başlayacaq.

Bu gün gömrük işi şəraitində beynəlxalq arenada mövcud olan digər bir nüfuzlu beynəlxalq təşkilat isə Ümumdünya Gömrük Təşkilatıdır. Təşkilat 1952-ci ildən Gömrük Əməkdaşlığı Şurası adı altında fəaliyyət göstərmişdir. Yalnız 1994-cü ildə təşkilatın adı dəyişdirilərək Ümumdünya Gömrük Təşkilatı (ÜGT).

Hazırda respublikamızın bu təşkilatla sıx qarşılıqlı əlaqələri mövcuddur. Belə ki, Azərbaycan hələ 1995-cı ildən Ümumdünya Gömrük təşkilatının üzvüdür.

Ümumdünya Gömrük təşkilatının fəaliyyət istiqamətləri əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Gömrük işi üzrə əməkdaşlıq məsələlərinin öyrənilməsi;
2. Əməkdaşlığın texniki aspektlərinin tədqiqi;
3. Gömrük işi sahəsində beynəlxalq müqavilələrin layihələrinin hazırlanması;
4. Gömrük işi sahəsində mübahisəli məsələlərin həlli üçün təkliflərin verilməsi;
5. Gömrük işi üzrə məlumat mübadiləsinin təmin edilməsi;
6. təşkilatın üzvü olan və ya üzv olmağa hazırlaşan ölkələrin gömrük qanunvericiliyinin öyrənilməsi və gömrük işinin lazımı şəkildə təşkili üçün təkliflərin verilməsi.

Təşkilat həmçinin İEOÖ-ə gömrük işinin inkişaf etdirilməsi üçün maddi yardım da göstərir.

Beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın inkişafı ilk növbədə ölkələrin qarşılıqlı əlaqələrinin genişləndirilməsini tələb edir. Azərbaycan kimi keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin xarici iqtisadi əlaqələrinin inkişaf strategiyasında dünya təsərrüfatı sisteminə, o cümlədən də beynəlxalq ticarət sisteminə inteqrasiya xüsusilə əhəmiyyətli yer tutur. Lakin bu zaman məsələyə ölkənin ümumi iqtisadi təhlükəsizliyi nöqtəyi-nəzərindən yanaşılmalı və Azərbaycanın milli maraqlarına toxunacaq hər hansı bir yanlış addıma yol verilməməlidir.

Yoxlama üçün suallar:

1. *Ticarət və gömrük işi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq hansı formalarda həyata keçirilir?*
2. *Azərbaycanın gömrük işi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığını şərh edir?*

Ə D Ə B İ Y Y A T S İ Y A H I S I

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Bakı 1995
2. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi. Bakı 1997
3. Heydərov K.F. «Gömrük işinin əsasları, gömrük işinin idarə edilməsi və inkişafı»,4- ci cild, Azər. Döv. Nəş., Bakı 2000
4. Nuriyev C.Q. «Gömrük hüququ», Bakı, «Təfəkkür», 2000
5. Şəkərəliyev A.Ş., Nuriyev C.Q.,Əliyev A.Ə. «Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi», Bakı, Qanun 2003
6. Şəkərəliyev A.Ş., Əliyev A.Ə. «Bazar iqtisadiyyatına keçid: dövlətin iqtisadi siyasəti» Bakı 2002.
- 7A.D.Erşov: «Международные таможенные отношения» Учебное пособие. Санкт-Петербург-2000